

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן
 מסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

המערכת:

משה טשרנוביץ — עורך אחראי

חיים ליף — עורך, גבריאל פרייל — עורך מיוחד

מועצת המערכת:

צבי אורלינסקי, נחום גלאצר, שמעון הלסקין, אברהם י. כ"ץ, ש"ז צייטלין

שנה ל"ז (כרך ס"ז) אביאלול, תשל"ו (325)

ה ת ו כ ן

- 291 תורה ותרבות ח. נ. ביאליק
- „יום אפתחה דלת למשמרתך“
 294 פתיחה לר' יהודה (הלוי?) יהודה לייב וינברגר
- 295 פתיחה לתיאור ז'אנרי של הליריקה האלתרמנית דן מירון
- שלמה צמח: הגיונותיו ודעותיו על הספרות העברית
 319 (מאמר שני) יצחק ברזילי
- שירים:
- 328 מעגל ארצי גבריאל פרייל
- 328 עדת שתוקיך יסלדו אברהם מרתאן
- ר. א. ברודס: אומן שהוא לוחם משה פלאי
- 333 בעיותיהם של עולי ברית המועצות בישראל י. ארג
- 336 הכיתה מבית החולים י. ד. אברמסקי
- 338 מהודש לחודש י. מישאל
- 341 על התדמית הגרמנית „המסולפת“ אלחנן אינדלמן
- 342 למינויו של ד"ר נחום לאם כנשיא אוניברסיטה ח. ל.
- 343 ידיעות

„בצרון“
 1141 ברודוויי
 ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHERNOWITZ (RAV TZAIR)

MAURICE E. CHERNOWITZ, Executive Editor

HAYIM LEAF, Editor; GABRIEL PREIL, Special Editor

Editorial Board: Nahum Glatzer, Simon Halkin, Abraham I. Katsh,

Harry M. Orlinsky, Solomon Zeitlin

Thirty-Seventh Year of Publication

Vol. LXVII AV - ELUL, 5736 (September, 1976) (325)

C O N T E N T S :

The Concepts of Torah and Culture . . . *Chaim Nachman Bialik* 291

Liturgical Poem by Julah Ha-Levi *J. L. Weinberger* 294

The Generic Aspect of Alterman's Lyrical Poetry *Dan Miron* 295

S. Zemach — His Appraisal of Hebrew Literature
(Conclusion) *I. Barzilay* 319

Radius of the Land (Poem) *Gabriel Preil* 328

High Holiday Prayer *Abraham Marthan* 328

R. A. Brodes — A Century After the Appearance of
"Religion and Life" *M. Pelli* 329

Soviet Jews In Israel *I. Ereg* 333

Reflections *I. D. Abramsky* 336

The Month In Review *I. Mishael* 338

NOTES AND COMMENTS

The "Distorted" German Image *E. Indelman* 341

Norman Lamm—New President of Yeshiva University *H. L.* 342

News 343

BITZARON
1141 Broadway
N.Y., N.Y. 10001
MU 6-7680

על סף שנת תשל"ז אנו תפילה שגיבורי ישראל בזמננו יגשימו את יחולינו ויעודינו של שנות דור-דור ונזכה לראות בעלית ארצנו ושיגשוג רוחנו מתוך שלום ואושר עולמים.

בברכת שנה טובה ומוצלחת

לכל ידידינו וקרובינו במדינת ישראל ובכל אתר ואתר

יצחק פינקל וב"ב

מנהטן-ביטש, ברוקלין

שניאור זלמן אש ורעיתו

מברכים את

עורכי ה"בצרון" ומשפחותיהם

ואת ידידיהם וקרוביהם בכל מקום שהם בשנה טובה ומכורכת

תכלה שנה וקללותיה — תחל שנה וברכותיה!

יהי רצון ששנה זו תהיה שנת ישועה וגאולה שלמה לעמנו ולארצנו.

גמ' יורק עה"ש תשל"ז

ד"ר משה טשרנוביץ רעיתו וב"ב

מברכים בשנה טובה ומאושרת

את קרוביהם, ידידיהם ומכיריהם ואת כל העברים הותיקים

תומכי ה"בצרון" וקוראיו ואת חברי

"הועד להוצאת כתבי רב צעיר"

שניאור זלמן אש, יצחק פינקל ועזרא סנסיבאר

מי יתן ותביא השנה אתה האדרת היצירה העברית ועלית קרנה של מדינת ישראל.

ברכת שנה טובה לכל ידידי

ולכל בית ישראל

שנת שלום וגאולה שלמה

גבריאֵל פרייֵל

הנני מברך את כל בני משפחתנו, את כל חברי המרכז היהודי דברוקלין ואת כל ידידי וחברי בברכת שנה טובה ומתוקה, שנת שלום וגאולה שלמה לעמנו בארץ-ישראל ובכל תפוצות הגולה. הרב ישראל חיים לוינפל

ברוקלין, ג. י.

א כתיבה וחתומה טובה צו אונזערע פריינד אין אמעריקע בכלל, און צו אונזער משפחה אין ישראל בפרט.

אברהם גערש וב"ב

ברכת שנה טובה ומוצלחת, שנת בנין, עליה ושלום למדינת ישראל, שנת אושר ובריאות לכל קרובינו וידידינו בכל אתר ואתר.

חיים ליה וביתו

ברכת שנה טובה לכל ידידינו

תהא השנה הבעל"ט שנת חיים ושלום, בנין ועלייה, פדות וגאולה לעמנו ולעולם כולו.

מחנה משה הם של

מסדר "בני ציון" בפילדלפיה

ש. פילר, י"ד מ. וויצל, מזכיר מאיר לוי, גובר

LABOR ZIONIST ALLIANCE

ההנהלה הראשית של איגוד פועלי ציון

שולחת את ברכתה, ברכת חברים ברכת שנה טובה. לתושבי מדינת ישראל ולממשלה ולכל ידידיה

ברנרד זוייסבערג, מנהל אכסוקטיבי

ד"ר יהודה י. שפירא, נשיא

לחברי ההסתדרות העברית בפילדלפיה, למפיצי התורה ולומדיה,
למגני וקברניטי מדינת ישראל, ולכל אחינו בני ישראל באשר הם שם

**תתברכו בשנת הצלחה ועון
שלום, יצירה ובריאות**

ההסתדרות העברית בפילדלפיה

ד"ר משולם ז. פיש, נשיא. אריה דשכסקי, סגן-נשיא. יהודה שלנג, סגן-נשיא
רבקה קרף, מזכירה. מאיר לוי, מזכר. ד"ר מנחם ג. גלן, מזכיר לפרסומת

ברכת שנה טובה לכל קרובי וידידי באמריקה ובישראל

שנת שלום ברכה והצלחה!

ד"ר א. מ. פפפר זכ"ב

הרב ד"ר שמואל רוזנבלט ורעייתו
מברכים את כל קוראי „בצרון“
בברכת שנת ברכה והצלחה ושלום
על ישראל

שנה טובה ושלום על ישראל
UNITED JEWISH CENTER

הרב י. ר. מלינו דנבורי, קונג.
ד"ר רפאל שווארץ, נשיא

שנת שלום על ישראל
Cong. Ahavath Israel
of Oak Lane, 6735 No. 16
Philadelphia Pa.
Rabbi & Mrs. Joseph Rothstein
Pres. Jacob H. Beratan

ברכת שנה טובה למערכת „בצרון“
ולכל העברים הוותיקים
אלבני ד"ר ה. ל. כ"ץ זכ"ב

פלטיאל בירנבוים
מברך בשנה טובה את כל ידידיו
ומכיריו וכל העברים הוותיקים
שנה טובה ומבורכת לכל ידידי
ושנת שלום על כל ישראל
ברוקלין י. הופמן

הרב ישראל אייזמן
וקהילת תפארת ישראל
של מייפלטון פארק ברוקלין, ג. י.
מאחלים שנה טובה ושלום על ישראל

ברכת שנה טובה לכל ידידי
באשר הם שם
ג'ירורק שמואל ברטון זכ"ב

הנני מברך בשנת חיים שלום וברכה
את כל קרובי וידידי
הרב ד"ר פרדריק שווארץ זכ"ב
שיקגו

שנה טובה ומבורכת לכל ידידי
ולכל העברים הוותיקים
ג'ירורק קלמן בכראץ

שנת ברכה ושלום על ישראל
יעקב בקיר דקסונוויל, פלורידה

ברכת שנה טובה מציון וירושלים

מעומק לבי הנני שולח את ברכתי הנאמנה ואיחוליי הלכביים לבני משפחתי וידידי
הנאמנים בארץ ובארצות הכרית

ואלה יעמדו על הברכה: ראשי המדינה, מנהיגיה ומגיניה וכל אחינו בני ישראל
בכל אתר ואתר, וכן למורי ורבי הרב יצחק אברמוביץ זכ"ב, לבן אחי פסח קריצמן
ורעייתו עדינה, בנותיו ונכדותיו; לד"ר עזרא שפייזהנדלר זכ"ב, יוסף ובתיה גוטמן זכ"ב,
ד"ר אבינועם רכס זכ"ב, לש"ב ברוך רכס זכ"ב, ד"ר אברהם אברמוביץ זכ"ב ברחובות

בסינסינטי, אוהיו: לידידי היקר הרב פישל עטיזוב (גולדפדר) זכ"ב; לגיסי ד"ר
אברהם מאיר וגמר זכ"ב; לנחום עדן זכ"ב; למורים ויינטרויב זכ"ב; לד"ר ליאונרד
ברנשטיין זכ"ב, למר נסים ומשפחתו, מנהל בית הספר שע"י „עדת ישראל“; לפרופסור
בן-ציון וואכהנדלר זכ"ב; לנחום ולאה לייבוויץ, מנהל בית ספר יבנה, לד"ר פירלס זכ"ב

לד"ר שמואל אטלס ורעייתו בניו-יורק

שלמה פנחס ריטשמונר

ירושלים (לפנים בסינסינטי, אוהיו)

בַּעֲרוֹן

נוסד על־ידי חיים טשרנובויך (רב צעיר) ז"ל

(325)

אב-אלול, תשל"ו

שנה ל"ז (כרך ס"ז)

תורה ותרבות

מאת ח. נ. ביאליק *

— — — מה ההבדל בין תרבות לתורה? זאת השאלה אשר נשאלתי:

תרבות נותנת מטרה ותכלית לחיי האדם ואפשר לציין את היסודות שמהם מצטרף המושג תרבות. המושג תורה הוא מושג עליון. מפני שהוא כולל את הכל. זהו מושג נשגב, נצחי, הכולל לא רק את המציאות הפשוטה, אלא מציאות אחרת, עליונה יותר, בצדה של המציאות המוחשית — מציאות כמעט קוסמית הקיימת בפני עצמה. אין עוד עם, שמושג זה נמצא אצלו. אם יאמרו לך יש חכמה באדום — תאמין, יש תורה באדום — אל תאמין. לא לחינם פותח המשורר העברי הקדמון בפרק תהלים י"ט בתיאור נפלא של הדר הטבע ופתאום הוא עובר לפסוקים על התורה. חציו מוקדש למציאות הטבע, להדרה, לכל הקוסמוס — ובחצי השני — מציאות שניה. —

— — — כיום מתארגנים חוגים לספרות, לציור, למחול. קיימות ועדות תרבות בערים, במושבות ובקיבוצים. בסמוך לביתי הוקם בית-חינוך מודרני לילדי עובדים. גם לפני התלבטו אבותינו בבעיות החינוך, אם תעברו בכרך ג' של ספר האגדה תמצאו שם שעיקרי הפדגוגיה של זמננו כבר נידונו בימים ההם ומצאו להם ביטוי נפלא. מן המאמרים שנאמרו שם אפשר ליצור שיטות שלמות. הם חשבו גם על החינוך הגופני. אבל התורה — קדמה לכל. התורה ממלאת את העולם מן הקצה אל הקצה, ולא נתקררה דעתם עד שמנו מ"ח סעיפים שבהם התורה נקנית (מסכת אבות, פרק ו') ואני מפקפק אם תמצאו בפדגוגיה העולמית הגדרות ממצות כאלה של דרכי קניין התורה, סך הכל של שיטה ערוכה בכל.

בנות זבנים יקרים, אני רוצה להפנות תשומת לבכם כי התורה, תורת-אמת שלנו איננה מסתפקת בפלירט קל. היא נמשלת לאשת-נעורים אהובה, בבחינת אילת אהבים ויעלת חן. כמו שנאמר במשלי פרק ה' "בא הבה תשגה

* את הדברים רשמ בשעתם המשורר אברהם ברודיס "רק בחלקם" ועיקרם בלבד והם באו בספרו "פגישות ודברים עם סופרי הדור", שזה עתה יצא לאור בהוצאת "מסדה". ביאליק השמיע את דבריו לפני חברות נערים עובדים, שמר ברודיס הפגיש עם המשורר בביתו באדר תר"ץ. דבר לא נגרע ממשמעותם וערכם החינוכי עד היום הזה. — המערכת

תמיד". בה תחזיק ואליה תדבק. היא מחייבת השתעבדות לה. לחיות עמה. אחת תורה ניתנה לישראל, שהיא סס"חיים למאמיניה ודבקה.

התורה היא המצרפת ומטהרת את הלב והנפש וכל הפורש ממנה פורש מן החיים. ברי לי כי בלי התורה נרד למ"ט שערי טומאה ואיש לא יעלנו משם. בזמננו ממעטים לדבר על תורה ומרבים לדבר על תרבות, ומתכוונים לתרבות החילונית, לשם השגת האושר הארצי, ידיעות שמשביחות את נימוסי האדם, מה שנקרא בשם חינוך אמנותי-אסתטי. לשיפור חייו הפנימיים של האדם, האדם בחירו כשהוא נשאר עם נפשו, לדבר זה אין כמעט דואג בימינו. בזמן הקדום היה לאדם כוח להסתפק במועט, בצמצום, אצלנו, בזמן הזה, המושג על האושר הוא — להרבות נכסים בכל מקצוע ומקצוע. לרכוש הרבה בכל דבר ודבר. אם תרצו לומר, בחיי הרוח, כביכול, לא ראה האדם לפניו כל-כך הרבה המראות כבימינו, מחזה בתיאטרון נחשב למאורע. לא היו מוציאים כל-כך הרבה ספרים, וכל שכן בצרכים הגשמיים. זוכרים אנו זמנים, שבהם היה אדם משתמש בבגד אחד שנתיים ויותר. בימינו נתפס האושר בריבוי הצרכים. בימי שהותי באמריקה ראיתי איך אדם מחליף 5—6 פעמים בשנה את נעליו, מחליפים אפילו את כלי-הבית, לפי העונה, הדירה נמאסת. האדם עובר מדינות, ארצות ובלוע צרכים רבים. האושר הזה — אני אומר הוא דל דול. האדם גתרושש מבפנים והוא רוצה למלא את ריקנותו בתחליפים. הוא מרגיש חלל ריק עם כל ריבוי המראות והדברים. היה זמן שאדם דבק בספר אחד או אחדים במשך כל ימיו, ומצא בהם סיפוק וחיידוש-הרוח. האושר בא לו תמיד מבפנים, לא מבחוץ. התורה נתנה לאדם את הכוח להתחדש בכל יום. זכורני איך האבות שלנו היו חוזרים על שירי התהילים יום-יום, שנה-שנה, כאילו הם חדשים. הם לא היו מטומטמים, הם היו פקחים ונבונים. היו ביניהם גאוני רוח ורגש. הם שאבו ממקורות עליונים והתעשרו מבפנים. הם גיהלו משק רוחני אינטנסיבי. העמיקו את ידיעתם מבפנים. אין ספק שהתקופה האחרונה מוליכה את האדם בדרך האכסטנסיביות: הדימוקרטיזציה של החינוך, התרחבותו עד הדיוטות התחתונות, גם אז לא היו מיוחסים. התורה היתה הפקד, כל הרוצה זכה בה. אולם עתה אין חפירה אל התהום. יש התרחבות על פני השטח. פיזרו את החניך העברי על שבעה ימים ומעמיסים עליו דברים הרבה ועוקרים אותו משרשו. שאלות פוליטיות מסיחות את דעתו מן התורה. מקדימים להכניסו על מעגל ההתנצחות כגוף פועל לפני שנתבשלה ונתישבה דעתו עליו. מכניסים אותו יותר ויותר לפולחן זה העושה שמות בנפשו. ועוד: גם הלהיטות היתירה אחרי הספורט בולעת חלק גדול מדי מזמנו. איננו מתנגד לחינוך הגופני, אבל אני אומר, שכל ההפרזה בהתעסקות הזאת אינה נותנת לנער לגדול גידול חשאי בקרבו. כל עסקנות יתירה עוקרת את האדם משרשו וגידולו. עד גיל ידוע צריך הנוער להיות חיים שקטים, חשאים, אבל מעניינים ועשירים. התורה יכולה גם היא להיות לספורט, לשעשועים — ספורט של תורה. חלמתי פעם על יצירת שדה-תחרות בכדור-ראש במקום כדור-רגל. שתהיה חבורה של בוגרי המחלקות העליונות היוצאים להילחם מלחמתה של תורה; שתהיה להם האמביציה להתגלות בשדה-הקרב של התורה. אולי ייווצר גודד עליון שישאף לנצחונות גדולים בשדה זה.

חביבי, בודאי ידוע לכם, שיש בעולם יחידים שבזכותם העולם קיים, שלא נברא העולם אלא בשבילם, "צדיק יסוד עולם". — הם, היחידים הללו, הם יסוד העולם. אם ייבשו בעולם החלומות על גדלות, מאין יבואו הגדולים? אם אין אלפי חולמים, לא יבוא היחיד, בעל-החלומות הגדול, היוצר המפרה, אם חלילה וחס נשתקו בצרכים הקטנים ונחלום על אושר קטן בלבד, לא תבואנה הגדולות ולא יבואו הגדולים. אם יבחר לו כל אחד דמות אהובה מדמויות-העולם הגדולות וידבק בה, יש להאמין שיקומו לנו אישים בקרב הימים. אבל כשמנמיכים את הקומה בימיה-הנוערים ושוגים בתפלות, מן ההכרח שיצא דור בינוני, שבלוני, חסר סבלנות, חסר אורך-רוח. כל נצחון תלוי באופי. אין גדלות בלי אופי גדול. האופי לא יתחנך על ריבוי הליכה לסינימה, על קריאה בספרים קלים וקלוקלים, שמפצחים אותם כורעונים. רק ע"י חיים פנימיים והתרכויות גדולה בסתר החדר יצמח אדם, ולא במהומת השוק, במיטיגים ובחכמת ברושורות (חבורות לתעמולה). אני הייתי

רוצה, שבקרב צעירינו יתהלכו קצת אנשים ביישנים, לא כל-כך חרוצים, בעלי תנועות לא כל-כך משוכללות. קצת כבד-רוח בחברה, הנושאים בלבכם הרגשת אחריות פנימית לעתידם ולעתיד האומה, שערפם יהא כפוף קצת תחת עול נעלם. החיים הנעימים בימי-הנעורים אינם סימן טוב לאדם. «טוב לגבר כי ישא עול בנעוריו». דוקא בנעוריו צריך הוא להעמיד לעצמו תפקידים קשים. טוב שיהיו בני-נעורינו קצת פרושים מן הציבור ומתייחדים באוהלה של תורה. יש להתייחד עם ספר מדעי, להתעמק בו, לעמול עליו — לא שהכול יבוא בקלות, בלי יגיעה. מי שחי חיים קלים בנעוריו ולא למד להתגבר על מכשולים רוחניים, לא רק על גופניים, איך יתגבר ביום מסה גדולה? צריך ללטוש את המוח ולא להקשות אותו. את טיפוס בחור-הישיבה הייתי רוצה לראות בצורה חדשה. יש כבר מקצועות חדשים וצורות תורה חדשות. אך היחס אליהם צריך להיות כשל בחור-הישיבה.

הנוער שלנו צריך להסב את פניו מן הציבוריות הרעשנית ולשים פניו אל התרבות שיש בה ריח ואוויר של תורה. בשבילי המושג תורה הוא תמיד המושג המודרני ביותר. בו גלומים כל אוצרות-הרוח שנוצרו ושעתידים להיווצר בעולם. אם רוצים אנו לעשות פירות, מוכרחים אנו להסב פנינו לצד החיים הרוחניים והתורניים. למה אני מתכוון? — קודם כל להידבקות ביצירה העליונה שלנו שבכל הדורות. כל אחד מבני-הנוער המרגיש שרוחו מושכת אותו לצד זה, יציג לעצמו בחייו תפקיד להכיר את גדולי-הרוח שלנו הכרה עמוקה, לא להסתפק בפירוורים הקטנים הניתנים לו בבית-הספר. עיקר גידולו של האדם הוא מחוץ לכתלי בית-הספר, ובמה שהוא כובש בעצמו. אף חכמתי עמדה לי על אפם וחמתם של בתי-הספר, במה שקניתי לי בהתאמצות עצמית, הכוונה: מי שקנה חכמתו ביסורים גדולים — היא היא שעומדת לו. יבדוק נא כל יחיד את עצמו. גם אני למדתי תשע ועשר שעות ביום בחדר, בבית-המדרש, אך ברכה ראיתי במה שהוספתי ללמוד בחוץ. יעסוק כל אחד באיזה דבר מחוץ לפרוגרמה של בית-הספר. ידבק באיזה סופר גדול, במקצוע חביב עליו, וישווה לעיניו דמות נאצלת, ויחלום ויכסוף להגיע אליה. עליו לבחור לו מספר ספרים היקרים לנפשו, לעשותם מרכז ברוחו. אין הקיבה הרוחנית שק, שממלאים אותה היא מעכלת הכול. לכל אדם יש קיבה בפני עצמו. לכל אחד נטייה שלו. בתוך כל המקצועות יבחר לו דבר מרכזי, ואז יהיה מקום ליצירה אינדיבידואלית ולא יהיה כל עולמנו דומה למישור. אין זה מזיק כלל לריבוי-הצדדיות. מי שאין לו מרכז, אין לו נקודת-מוצא ומטרה. הוא כמתעתע בעולם.

כל אדם הכרה הוא שיהיה לו מרכז, שורש-נשמה, שהוא מידבק בנשמת דמותו האהובה עליו, היצירה מגמתה היא — היפה, האמת. בעולם-הרוח כל המקצועות שווים. אבל כולם יחד צריכים להתקיים באטמוספירה של הרוח ולא של העסקנות הציבורית המפלגת, המקצצת בנטיעות.

והיה אם תלמדו מה שנוצר עד ימיכם, אם תתעמקו בתולדות עמנו ובקורות האנושות, אז תצאו אל החיים ועיניכם פקוחות לראות נכוחה, ובידכם היוצרת אתם מותחים את חוט העבר אל עתידות האומה.

„יום אפתחה דלת למשמרתך“

פתיחה לר' יהודה (הלוי?)

מאת יהודה ליב וינברגר

פתיחה שקולה זו מתפרסמת להלן, לפי מיטב ידיעותי, בפעם הראשונה במהדורה מדעית. היא נשתמרה בסדר הסליחות כמנהג יוון ליום עשירי בכה"י אוכספורד, 1168 משנת 1400 לערך (= א) ובמחזור רומניא, דפוס קושטא, שנת 1510 (= ק) בסדר הסליחות לליל ד', והושמטה במחזורי רומניא המאוחרים. הפתיחה היא בצורה מעין שיר-איזור בעל מדריך בן חמשה טורים וארבע סטרופות בנות ארבעה טורים וטור איזור. החריזה: אאאא. / / בכבב. / א / / גגג. / א. / / וכו'. סימן השם: יהודה. המשקל: השלם ג': — 0 — — 0 — — 0 — — — .

בענין בעלות הפתיחה חולקים בו ל. צונץ שמיחסה מספק לר' גור אריה יהודה בן דויד (ע' 2. ג. עמ' 387) וש. ד. לוצאטו שסובר שהיא יצירתו של ר' יהודה קילטי (ע' נחלת שד"ל, ג', 8 ודוידון אוצר, י' 16.5). אך ע"פ עדות הכותרת בכה"י א. (עמ' 210): „פתיחה לר' יהודה הלוי“ ועל סמך הרמה השירית שלה ייתכן שהיא פרי עטו של רי"ה הספרדי.

יום אפתחה דלת למשמרתך
אפתח במשל פי תהלתך
אקרא המולת קול לעומתך
לפני דביר אשמחה ביתך
אל היכלי קדשה ביראתך

5 היום פקדתיך וצקון לחש
לשפוך לפניך לבכי רחש
עוב נתיב דרכו והשליך פחש
נצב בקמים ואמת לא נחש
נשען עלי ססדה ובאמתך

15 דלתי דביר אולם ותמפתח
אכה לאל מרום ככה שזטח
אכרע לה כרה כחיל שותח
כי בערה נפשי כסיר רותח
עת אנכרה יום פקודתך

10 ובעת לה רגלי תהי נצבת
אריד כמו רוחי אשר שואבת
אז אננה אלי תהי בשבת
ומחה שאת פני ותצרכת
פי רצמה נפשי למשמעתך

20 האל אשר כל חי יציר נדיה
מי יעמוד נכחה לריב נגדה
מנערת ועמה וקול פחדה
אנא סלח נא לעון עגדה
ויפתח לנגדי קץ סליחתך

1 למשמרתך, — מתכוון לבית תפלה, דוגמת „ושמרו את משמרת בית ה'“ (מ"ב, י"א: ז' ועוד), 2 אפתח במשל פי, — תהלי ע"ח: ב'; תהלתך, — שם נ"א: י"ז. 3 אקרא המולת קול, — דוג „קול המולה כקול מחנה“, (יחז' א': כ"ד. 4 לפני דביר, —

פתיחה לתיאור ז'אנרי של הליריקה

האלתרמנית

מאת דן מירון

א.

בביקורת אלטרמן התאורית, זו העוסקת באיבחון סימני ההיכר התימאטיים והצורניים של השירים ובשרטוט פני ה"עולם" האלטרמני (להבדיל מן הביקורת המעריכה, המבקשת לקבוע לאלטרמן מקום בהירארכיה אסתטית-ביקורתית זו או אחרת), מסתמן והולך לאחרונה תחום נרחב של אבחנות ובעיות, הצריכות לשמש אתגר למבקר ולחוקר של השירה העברית. תחום זה ניתן לסמנו כשטח ביניים נרחב, המשתרע שמם למדי בין שני תחומי קצוות מאוכלסים במידה זו או אחרת. ביקורת אלטרמן הרצינית, זו שהחלה להיווצר במשך שנות החמישים, עסקה במשך עשר או חמש-עשרה שנה בעיקר במיפוי ראשוני של ה"עולם" החויתי וההגותי של שירת אלטרמן הקרויה "אישית" (להבדיל מן השירה הציבורית והפוזמונית) בכללו. נעשו נסיונות לזהות קווי-היכר פסיכולוגיים ותימאטיים וכן, במידה פחותה כלשהי, לאתר צייני סיגנון וצורה, האופייניים ל"עולם"

לשון "אל דביר הבית אל קדש הקדשים" (מ"א, ח' : ו') ; אשתחות... ביראתך, — תהלי' ה' : ח'. 5 פקודתין, — במשמעות בקרתי אצלך, ע' שופ' ט"ו : א' ; וצקון לחש, — הכוונה לתפלה בלשון הפייטנים ע"פ יש' כ"ו : ט"ו : "צקון לחש מוסרך למו". 6 לבבי רחש, — ל' "רחש לבי דבר טוב" (תהלי' מ"ו : ב'), 7 עזב נתיב דרכו, — הרע, ע' יש' מ"ג : ט"ו. 8 בתמים ואמת, — ע' שופ' ט' : ט"ו : "אם באמת ובתמים עשיתם"; לא נחש, — כנוי ל"שאל ע"פ "לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל" (במד' כ"ג : כ"ג) וז"ל ישראל (לא נחש) נצב בתמים ואמת. 9 עלי חסדך ובאמתך, — תהלי' קט"ו : א'. 10 ובעת ... נצבת, — ר"ל בעת אני עומד לפניך, דוג' "נצב לקראתי בדרך" (במד' כ"ב : ל"ד). 11 אריד במו רוחי, — דוג' "אריד (פי' ראביע' : אזעק) בשיחי ואהימה" (תהלי' נ"ה : ג') ; אשר שואבת, — ע"פ מאמר חז"ל : "בשעה שאדם ישן היא (הנשמה) עולה ושואבת לו חיים מלמעלה", ע' ב"ר, י"ד ט'. 12 אז ... קשבת, — נחמ' א' : י"א ועוד. 13 שאת פני והצרבת, — שאת : נגע ממאיר (ע' ויק' י"ג : ב') ; "כי יהיה בעור בשרו שאת"; צרבת : דלקת בעור (ע' שם כ"ג) ובהוראה כוללת יותר : פשע ועון ור"ל מזה פשעי ועונותי ע"פ תהלי' נ"א : ג, י"א. 14 לחשמעתך, — במשמ' קבלת מרות, דוג' "ובני עמון משמעתי" (יש' י"א : י"ד) ומתכוון לקבלת עול מלכות שמים. 15 דלתי ... והתפתח, — ר"ל דרך דלתי בית הכנסת (דביר אולם) ובמפתח אבוא להתכופף לאל מרום זכוי, וייתכן שרומז למאמר חז"ל : "לעולם ישכים אדם לבהכ"כ כדי שיזכה וימנה עם עשרה הראשונים", ע' ברכות מ"ו, ב'. 16 אכף לאל מרום, — ע' מיכה ו' : ו' ; בכף שוסח, — ל' "ששחתי אליך כפי" (תהלי' פ"ח : י') 17 אכרע לך ברג, — יש' מ"ה : ב' ; כ"ג ; בחיל שותח, — כן בכה"י א וק' ולא הוברר. ייתכן שר"ל "בחיל שותח" ע"פ לשון התלמוד : "השותח בכל ברכה וברכה מלמדין אותו שלא ישחה" (ע' תוספת' ברכות, א'. י"א) ומקביל ו"ארע לך ברך". 18 כי בערה נפשי, — דוג' "והיה בלבי (דבר ה') כאש בוערת" (יר' כ' : ט'). 19 יום פקודתך, — ל' "באו ימי הפקודה באו ימי השלום" (הושע ט' : ד') ומתכוון לימים נוראים הבאים. 20 כל חי יציר ידך, — מלשון התלמוד : "שמא אתה גוזל מן האדם יציר כפי", ע' פסיק' רבתי, מ"ג 21 לריב, — במשמ' דין ומשפט, דוג' "נצב לריב ה' ועמד לדין עמים" (יש' ג' : י"ג). 22 מגערת זעמך, — ע' תהלי' פ' : י"ג ; ק"ב : י" ; וקול פחדך, — דוג' "קול פחדים באזוני" (איוב ט"ו : כ"א). 23 אנו ... עבדך, — ע' במד' י"ד : י"ט. 24 קץ סליחתך, — במשמ' מקומית, דוג' "ואבואה מלון קצה יעד כמלוי" (מ"ב, י"ט : כ"ג) ורומז לבית המקדש ולקרבת מובח המכפר ; ובה"י א : "קץ תשועתך".

זה¹. בביקורת שררה הסכמה כללית בענין התפצלותה של שירת אלתרמן לשני חלקים עיקריים, החלק האישי-ה"רציני" ולעומתו החלק העתונאי הפופולארי. בחלק אחרון זה נגעה הביקורת לכל היותר בקצה הקולמוס, ואילו החלק האחר נדון בעיקרו כגוש שירי אחיד. ניתן היה אמנם לסמן בו קווי התפתחות מן הבחינות האידאית והחזויית כאחת ולקשרם בגורמים, שהזמן וההתפתחות האישית גרמו להם. עם זאת נדון הרצף, בעיקרו של דבר, כמושא-עיון אחיד, שניתן להחיל עליו אבחנות כוללות, להגדיר את פגישת האדם והתבל המתוארת בו לכל ארכו ולדון בה כאילו היתה בעלת משמעות אחת, לאפיין את דמויות-הקבע המופיעות במסגרתה של פגישה זו, לאתר מצבים סימליים המשמשים בה בקביעות. אף הביקורת שנטתה להערכה איפיינה ושפטת את "כלי השיר" האלתרמניים — האימאז', המטריקה, המצלול וכו' — באורח מוכלל, כאילו באמת עמדה בפני המבקר תופעה אחידה, נתפשת לזיהוי חד-משמעי על פי נוסחה זו או אחרת².

בשנים האחרונות החלה להסתמן בביקורת נטייה הפוכה לכאורה. מן ה"עולם" האלתרמני, מכללות התימאטיקה, מדמויות הקבע של העלמה, הפונדקאית, האב וההלך, מהיפותיוזות פסיכולוגיות מכלילות ומדיון כללי במטריקה או באימאז' האלתרמניים פונה הביקורת אל השיר הבודד ומנסה להבחין מדוק-דקות במירקם ובמיבנה שלו, בדרך ההתחברות התיאורית והלוגית של היגדיו השונים, בתכונות האופייניות ללשונו הפיגוראטיבית וכו'³. אמנם, גם בביקורת זו, הנסמכת במידה זו או אחרת על הנחות-אב פורמאליסטיות או סטרוק-טוראליסטיות, משתמר בהיחבא משהו מהנחות-היסוד שהינחו את הביקורת הכוללנית המוקדמת. מדברי המבקרים, העוסקים בניתוח השירים בדרך זו, משתמע במובלע או גם במפורש כוונתם הכוללנית. הקורא מתבקש בהם במידה גדולה יותר או פחות של תקיפות, להתייחס אל המסקנות הנלמדות בהם מן הבדיקה המפורטת של הטקסטים המוגבלים כאילו היו הן המסקנות ה"נכונות" בדבר מהותה הכללית של שירת אלתרמן על מרכיביה השונים. השירים נדונים לא רק בפני עצמם אלא בעיקר כמיצבורים של תופעות-יסוד ב"פואטיקה" האלתרמנית הכללית. בצורה זו מהווה הביקורת, העוסקת בתיאור ובאינטר-פרטאציה של יחידת-הטקסט המוגבלת, תחליף — או, למעשה, השלמה — של הביקורת שקדמה לה.

בין כה וכה נותר, כאמור, תחום-ביניים רחב, שעדיין לא הגיעה לו כמעט שעת העיבוד והליבון בביקורת האלתרמנית. בתחום זה כלולות כמה מבעיות היסוד, שבהן כרוך דיון שיטתי בשירת אלתרמן. בולטת ביותר בהיעדרה, למשל, החתירה לסינתיזה כרונולוגית-התפתחותית מן הסוג המסורתי. דהיינו, עדיין אין בידינו שום נסיון לפירוש רצוף של כלל התפתחותה של שירת אלתרמן על כל מדוריה וסוגיה; פירוש, שיפיל, או, לפחות, ינמיך את המחיצות בין השירה ה"אישית" לזו ה"ציבורית" והפוזמונאית וימצא מקום לזו גם לזו בתוך קונצפציה התפתחותית דינאמית אחת. כיוון אחר, שבו מתבקשת עבודה עיונית-מחקרית כמעט חלוצית הוא כיוון הזיהוי של הסטרוקטורות הגדולות, המצורפות

משירים רבים, שהן אולי קורההיכר הצורני הבולט ביותר של שירת אלתרמן. מימי התגבשות "כוכבים בחוץ" ואילך כתב אלתרמן את מרבית שיריו לא רק כאירועי-יצירה מבודדים אלא גם במסגרות רחבות של תכניות יצירה, שהסתמנו מראש כמיבנים שיריים גדולים. אלו התממשו בסופו של דבר בספריו השונים של המשורר. לא תיתכן, איפוא, הבנה מלאה של השיר האלתרמני בבידודו אפילו אין הוא מופיע במסגרת שסומנה מראש כסידרה או מחזור בה נקבע לו מספר או ציון סידורי (מרבית שיריו ה"אישיים" של אלתרמן מ"שמחת עניים" ואילך שובצו במבנים שיריים מוצקים). אבל הביקורת עדיין לא נחלצה לשום נסיון זיהוי של הפואמה האלתרמנית על תכונותיה הזאנריות המיוחדות (לעומת נסיונות של תהייה על המשמעות האידאית או על היסודות התיאמטיים של יצירות פואמטיות או "סידרתיות" אלו או אחרות). למעשה, החל רק לאחרונה הביורר הראשוני של עצם מהותו הסטרוקטוראלית והאידאית של ה"קובץ" האלתרמני (קובצי השירים לרבות קובצי "הטור השביעי" ושירי הילדים). נקבעה הנחת היסוד, שהמיבנה של הקובץ האלתרמני רחוק ממקורות יש בו תמיד כדי לבטא בצורה מוחשית את הכוונה הספציפית של הקובץ בתורת היגד שירי רצוף ולקבוע קוויתחום ברורים בינו לבין הקבצים האחרים, שכל אחד מהם מזמין פירוש כהיגד שירי שלהם ומיוחד לעצמו⁴. אף על פי כן עדיין רחוקים אנו מן הבדיקה המלאה של ההשתמעויות מרחיקות הלכת, המתבקשות מהנחה זו.

כיוון חשוב נוסף, שבו חייבת ביקורת אלתרמן להתקדם בדרכה לעבר אינטגרציה חדשה, הוא תחום הדיון הז'אנרי. אמנם, אין לומר, שתחום זה הונח עד עתה לחלוטין. כבר בשחריתה של ביקורת אלתרמן עוררה אותה הופעת "שמחת עניים" (1940) לאבחנה ביחודה הז'אנרי של היצירה החדשה. מבקרים אחדים עמדו על חדירת האלמנטים הבאלאדיסטיים ליצירה זו, שמכוחם נשתנתה בה דמות הדובר בשירים (לעומת שירי "כוכבים בחוץ") ונעשתה מ"אני" לירי-פרסונאלי לדמות דראמטית אובייקטיבית ("הזר"); התגבר בה הגורם הסיפורי; חל בה מפנה לעבר "פשטות" בלשון; התמעטה ה"דיוקנאות" הפיגוראטיבית (כלומר, השימוש ברצפים אימאזיסטיים); הסמלים האישיים-האזוטריים הוחלפו בסמל בעל השתמעויות ציבוריות-לאומיות וכו'⁵. אבחנה זו בין הרצף הלירי-האימאזיסטי בשירת אלתרמן לבין חטיבות באלאדיסטיות בעלות ציוריות מרוסנת והקשרים סיפוריים התחזקה במשך הזמן. אמנם, המבקרים הבחינו בכך, שהיסוד הבאלאדיסטי, שצויין בתחילה כסימן המיפנה מ"כוכבים בחוץ" ל"שמחת עניים", הופיע, למעשה, בצורה בולטת בתוך "כוכבים בחוץ" ואף בחלקיה המוקדמים יותר של שירת אלתרמן. אבל אבחנה זו רק חיזקה את ההרגשה, שבנקודה זו מסתמן הפיצול הז'אנרי העיקרי של שירת אלתרמן "האישית". האבחנה אף חרגה ממסגרת התיאור האובייקטיבי וחדרה לוויכוח על ערכה של שירת אלתרמן⁶. כאן צויק האלמנט הבאלאדיסטי-האפי על הרוב לשבח כסימן להתעצמות, התגבשות והזדככות בשירת אלתרמן — לעומת פיזור וצבעוניות יתר תיאטראלית בשירים הליריים. בתקופה מאוחרת נזקקו המבקרים בהכרח לדיון כמרוז'אנרי ביצירותיו החדשות של המשורר. עם הופעת "עיר היונה"

נשמעו אפילו הדים רפויים (בתוך האכזבה הכמעט כללית מן הספר) של התפעל-מות מהתגלותו של "אפוס" עברי מודרני'. הופעת המחזות של אלתרמן בשנות הששים הביאה בדרך הטבע להתעוררות המחשבה על זיקתו של המשורר לצורה הדראמאטית. הופעת "הגיגת קיץ", יצירתו הפיוטית האחרונה של המשורר (1965), עוררה בין השאר תהיות ז'אנריות, שנבעו מן הערבוביה הסוגיית והצורנית שביצע המשורר בפואימה זו במודע ואף בכוונה שבפארודיה עצמית. עם כל זאת, עדיין חסרים אנו, כאמור, עיונים בסיסיים בהתפתחותה ובטיבה של הפואמה של אלתרמן. אף זיהויה והתפתחותה של הבאלאדה ביצירתו לא זכו עד עתה אלא להתבוננויות חטופות, שהביאו לתיאורים בעלי אופי התחלתי וטנטטיבי בלבד.⁸

אולם יותר מכל חסרה האבחנה — יותר נכון, חסרה אף תודעת הצורך באבחנה — בין הז'אנרים השונים, המשמשים בתוך החטיבה הלירית המובהקת של שירת אלתרמן. בתחום זה גילתה הביקורת חרשות. הקורא בה לא יוכל לנחש, שהשיר האלתרמני הלירי איננו עשוי מעור ז'אנרי אחד; שקיימים ביצירת המשורר, אפילו במסגרת הלירית המרוכזת בקובץ אחד, כגון "כוכבים בחוץ", צירים ז'אנריים שונים, הנוטלים חלק בעיצוב המיבנה והמשמעות של הקובץ לא פחות מן הצירים התימאטיים המרכזיים שלו. אין צורך לומר, שעדיין לא חלה להבקיע אף ראשית שחריתה של ההכרה, שהז'אנרים הליריים השונים — ביחוד האודיה, הסאטירה, הראפסודיה, ה" Lied ו"שיר האומר" (Spruchdichtung) — שרויים ביחסים הדדיים רבי-משמעות לאורך התפתחותה של שירת אלתרמן בכללה ובכל אחד מן הקבצים והסדרות הבודדים בפני עצמו. כמו כן עומדים הז'אנרים הליריים ביחסים מכוונים ומשמעותיים אל מול האלמנטים הז'אנריים הבלתי-ליריים (באלאדות, מונולוגים דראמאטיים), בקבצים השונים, כגון ב"כוכבים בחוץ", שבו מרוכזות הבאלאדות בעיקר בחטיבה הרביעית של הספר והן מעניקות כאן לחומרים התימאטיים, שעוצבו נסער וססגוני כל-כך באודות ובראפסודיות של החטיבות הראשונה והשלישית או במונולוגים הדראמאטיים של החטיבה השנייה, גוון אחר, מפוייס, נוגה, צופה אל פני אחרית. כמו כן לא יכלה אף להתנחש הזיקה הקיימת בין החלוקה הז'אנרית הפנימית של הליריקה האלתרמנית לבין הערכתה הנכונה. לא ייתכן שיפוט נאות של שיר משירי "כוכבים בחוץ", למשל, ללא התחשבות בסוגו (כמו גם במקומו במיבנה הכללי של הקובץ). אין דינה של ה"דיקציה" בשיר אודיי כדינה בשיר הכתוב בנוסח ה- Lied. השימוש המוצלח או הבלתי מוצלח בפרחודיה ובמצלול מסויימים אינו נשפט ב"שיר-אומר" מכתמי-הגותי כפי שהוא נשפט בשיר של אוזירה ותיאור נופי. מכאן משתמע, שאפילו רשאים אנו לדבר על ה"האימאז' האלתרמני" כאילו באמת קיים אימאז' אחדותי כזה ואפשר לתת בו סימנים קבועים ומובהקים, עדיין חייבים אנו לשאול לתפקידו המיוחד של אימאז' זה לא רק במסגרות הנבדלות של כל שיר בפני עצמו, אלא אף במסגרות רחבות יותר של סטרקטורות "גדולות" וכן בתוך התבניות של הז'אנרים הליריים השונים על המסורות והמודלים שלהם. השיר הלירי הבודד של אלתרמן איננו יכול, איפוא, לעמוד

לניתוח ולהערכה ממצים כשהוא מבודד מן ההקשרים התיוניים שלו, שעיקרם — המיבנה והמשמעות הכוללים של הקובץ או הסידרה שבתוכם שובץ השיר מחד גיסא והמסגרת הז'אנרית שלו מאידך גיסא. הוא הדין בתמונת ה"עולם" המוכלל של הליריקה האלתרמנית. אף היא חייבת לעמוד בסימן האיזונים והסיוגים, הנובעים מן ההתפצלות של ליריקה זו למערכות הקובציות המאורגנות מזה ולרצפים הז'אנריים מזה.

ב.

ההתעלמות מאמיתות בסיסיות אלו איננה מקרית. אין היא נובעת מעצלות או מחוסר מיומנות של הביקורת. מקורה הוא עמוק יותר והיא כרוכה בכמה מן ההנחות היסודיות ביותר, המשמשות ביסודה של ביקורת הליריקה אצלנו. הנחות אלו אפשר לתארן לחילופין כ"רומאנטיות", "קרוצ'יאניות" או "הבעתיות" אקספרסיוניסטיות" (במובן הקרוצ'יאני). עיקרן — ההתייחסות אל השיר הלירי כביטוי ישיר של חוויית המשורר, כהצגה מילולית נאמנה ומדויקת של התרחשות נפשית מעוצמת; החצנה, שערכה נקבע על פי מידת ההצלחה של המשורר בהמחשת החד-פעמיות של ההתרחשות הנפשית המוחצנת באמצעות הסמנים הלקסיקאליים-התחביריים-הפיגוראטיביים-הריתמיים-המיצלוליים העומים דים לרשותו. ההרגשה המקובלת היא, שתפישת זו נכונה היא והולמת כל תופעה של ערך בליריקה העברית משלהי תקופת ההשכלה ואילך. העובדה, ששירת ההשכלה העברית (בניגוד לשלבים מקבילים בהתפתחות השירה בספרות יות אחרות) כמעט לא הגיעה להישגים שיריים בעלי ערך קיים אפילו בתוך מסגרת מוסכמותיה שלה עצמה, פטרה את הקוראים והמבקרים מהתמודדות חריפה עם אפשרויות פואטיות שאינן עולות בקנה אחד עם הרגשה זו. אצלנו לא היה צורך בהסברת הישגיהם של גדולי משוררי ההשכלה כאילו היו יצירות מופת של פרוזה חרוזה (טאקטיקה שהיתה אופיינית לביקורת האנגלית של המאה הי"ט ביחס לגדולי המשוררים של סוף מאה הי"ז וראשית המאה הי"ח). המושג "מליצה" במובנו השלילי (דברנות יתר, קישוטים מילוליים נטולי תפקיד וערך), שהלם את מרבית היצירות השיריות שנוצרו במסגרת הספרות העברית החדשה עד לביאליק, שיחרר את התודעה הביקורתית מן ההתמודדות עם הפר-אטיקה של ה"מליצה" במובנה החיובי (הדיקציה או סוגי הדיקציה השיריים, ההולמים את הז'אנרים הפיוטיים השונים במסגרת של פואטיקה ניאור-קלאסית). כך נוצר ההרגל להשתמש במושגים ובמונחים, המתחייבים או המשתמעים מתפי-סת השירה לא כעיבוד ספרותי של נושא פיוטי באמצעות מערכת לשונית-פיגוראטיבית ובמסגרת המוסכמות של הז'אנר ההולמות אותו אלא כהמשך מילר-לי "ספונטאני" של החווייה. הרגל זה השתלט על הדיון ביצירת כל המשוררים הבולטים של תשעים השנים האחרונות — מביאליק וטשרניחובסקי ועד צעירי המשוררים בני ימינו. העובדה, שהופיעו בשירה זו כמה דמויות בולטות, שהשק-פת-העולם השירית שלהן או הפראקטיקה הפיוטית שלהן (זו באה לפעמים בעקבות השקפת-העולם ובכמה מקרים בולטים אף בניגוד לה) מבוססות היו — שתיהן או אחת מהן — על הנחות אסתטיות ופואטיות מנוגדות לתפיסה זו כמעט לא

חדרה עדיין לתודעה הספרותית ולחינוך הספרותי. מכאן — כמה ליקויים ואי-הבנות בדיון במשוררים שונים בני תקופות שונות. למרות הידיעה הברורה על דבר הקשרים ההדוקים בין טשרניחובסקי לבין הקלאסיקה היוונית והלאטינית עדיין לא בורר הלקח המשתמע מהם ביחס לשירתו הלירית. שידיעת החלוקה הז'אנרית הפנימית שלה הכרחית לשם הבנתה והערכתה. שירתו של יעקב שטיינברג, שחלקה העיקרי (המאוחר) מורכב רובו ככולו מאודות, אלגוריות, אלגיות ושירי-אומר כמעט קלאסיציסטיים, עודנה מוקפת אי-הבנה כמעט מוחלטת למרות פופלאריות אופנתית מסוימת. משורר מבריק כחיים לנסקי, ששיריו זוכים בשנים האחרונות לאהדה הגדולה שהם ראויים לה, עודנו מצפה למבקר אשר יחשוף את המיבנה הבסיסי שלה מערכת הז'אנרית, שהיא גם מערכת הירארכית של סיגנונות, המשמשת בשירתו הלירית והפואימתית על הרוב לשם יצירת אפקט פארודי-אירוני.

חמורה מכל אלה היא טעות מרכזית באיפיונה של האסכולה המרכזית בשירה המודרניסטית של שנות השלושים והארבעים. המדובר הוא ביצירת אותם משוררים, שהתלכדו בשנות השלושים סביב ממנהיגותו של א. שלונסקי, פירסמו את שיריהם בשבועון "טורים" וראו עצמם כלוחמי המודרנה האירופית בת-הזמן בחזית השמרנות של השירה העברית. משוררים אלה — ביניהם אלתרמן, מן, לאה גולדברג, יונתן רטוש, אליהו טסלר ורבים אחרים — אמנם פיתחו כל אחד סיגנון אישי משל עצמו והגיעו במשך הזמן להעמדת מערכות יצירה, שאינן ניתנות לזיהוי מידי על פי תווי-היכר אסכולאיים כלשהם. אולם רובם ככולם יצאו מנקודת-מוצא, שגובשה ביצירת שלונסקי תוך חריגתם משלב הבראשית שלה (תקופת "דווי" ו"בגלגל"). נקודת-מוצא זו, שהגיעה לגילוייה השלם והברור ביותר בקובץ בעל הערך ההיסטורי המכריע "אבני בוהו" (1934), מסתמנת על פי תפישת השיר הלירי כמערכת של היגדים אוניברסאליים, המצטרפים את האנליזה השכלתנית ואת כושר הניסוח המדויק-הדנטאטיבי לכוח הסוחף של ה"ניגון" המלודי הכמעט-כפייתי ולכוחו המפתיע של האימאז' הבלתי-שיגרתית, המעורר את דמיון הקורא עד כדי יצירה (במקרים אידיאליים) של איזון נפשי בין הראציונאלי לאי-רציונאלי. היגדים אוניברסאליים אלה, החותרים תמיד לניסוח אמיתות כלליות, מנתקים את השיר בהכרח ממסגרת של חווייתיות אישית חד-פעמים כשם שהם מנתקים אותו ממגע ישיר עם מודל "מציאותי" פיסי או פסיכולוגי, אשר אותו הוא "מחקה". גם בשעה, שהשיר מעמיד פני תיאור בעל מקור אוטוביוגרפאי ישיר (כגון בשירי "ויהי" ב"אבני בוהו"), הריהו למעשה מנסה כללים ואמיתות אוניברסאליים (בעניינים שונים; בעיקר בעניין מהותה האמיתית של השירה ומהות שליחותה של המשורר) בלשון מכלילה-מפשיטה, המבקשת לה "עזר כנגדה" במלודיות מודגשת ובעושר אימאזיסטי מרהיב.

הטעות באיפיונה ובשיפוטה של שירה זו, שכבשה לעצמה למשך שני עשורים את מרכז הזירה הספרותית, היתה כוללת ביותר. היא נבעה בעיקרה מהחלה של הנורמות, המתחייבות מן הפואטיקה של ה"חווייה" על יצירות שנוצרו במסגרתה של פואטיקה שונה לחלוטין. היצירות נתבעו להיענות למודלים זרים

להן בתחום הסיגנוני, הפיגוראטיבי, המיצולולי והפרוזודי. תביעה זו חוזקה במידה מסויימת משום הפער בין גילויים שונים בתחום הפואטיקה המוצהרת והפולמוס הספרותי של האסכולה לבין תופעות יסוד בפראקטיקה השירית שלהם. בעוד שבהצהרותיהם הדהדו אידאלים פואטיים של הסימבוליזם ויורשיו (עד לסוריאליזם), הרי שבשירתם מומשו בעיקרו של דבר אידאלים שונים לחלוטין. פער זה, התובע הסבר היסטורי כשלעצמו, גרם לכך שבתקופת עלייתה והשפעתה שובחה שירת היוצרים העיקריים של הקבוצה מן הטעמים הבלתי-נכונים, ואילו לאחר מכן, כשנוצרה בשירה הצעירה תנועה בלתי-נמנעת של ריאקציה כנגד השפעה זו (שהובילה במהרה לאפיגוניות), גונתה השירה בהנמקה שרירותית לחלוטין. הביקורת "קרעה את המסיכה" מעל פניה של שירת אלתרמן ושלונסקי, חשפה מתחת לאימאז'ים המפתיעים ולקסמים המיצולוליים-המלודיים שלה סדירות, סימטריה ושלכתנות כמעט-משכילים, והיתה סבורה שבמעשה חשיפה זה כשלעצמו חרצה את גורלה⁹. למעשה, לא גילתה אלא את התשתית הפואטית המהותית, שממנה יצאו בני הקבוצה — כל אחד בדרכו שלו — לקראת הישגיהם וכשלונוֹתיהם.

לאחרונה החלה להסתמן תזווה מן הכיוון שנקבע בביקורת זו בשיא השפעתה. מתבלטת נטייה להתחשבות יתר בהנחות המשתמעות מן הפואטיקה הפראקטית, שהתממשה במיטב היצירות של חברי הקבוצה בתקופת יצירתם המוקדמת¹⁰. אולם התחשבות זו עדיין לא הולידה הכרה מספקת בחשיבותה של האבחנה הז'אנרית בניתוח שירתם הלירית של המשוררים הנדונים ובשיפוטה. אופייני הוא ביותר הפער בין הנכונות לזיהוי ז'אנרי של החלקים האפי והדראמטי ביצירת אלתרמן לבין ההתעלמות מן הצורך או אף מן האפשרות של זיהוי כזה בחלקיה הליריים. ההתכחשות לממשות האסתטית של הפיצול הז'אנרי בכללו היא מנקודות המוצא העקרוניות של הפואטיקה הקרוצ'יאנית (כידוע, פתח קרוצ'ה את ה"אסתטיקה" שלו בהתקפת מחץ על הפואטיקה הז'אנרית הניאור-קלאסית). אבל בעוד שהתכחשות עקרונית זו לא התממשה במלואה בדיון הביקורתי הפראקטי ביצירות אפיות ודראמטיות לסוגיהן (קשה היה לדון ברומאן או בקומדיה מתוך התעלמות גמורה מן המוסכמות וההיסטוריות של הז'אנרים), הרי שבדיון בליריקה אכן הגיעה הפואטיקה הנדונה למיצוי מלא של הנחות-היסוד שלה. משום כך אף קבעה פואטיקה זו את הליריקה כפיסגת ההירארכיה הספרותית-האסתטית (לעומת הטראגדיה והאפוס, שהתחרו על מעמד הבכורה במסגרותיהן של פואטיקות קלאסיות וניאור-קלאסיות). אם הספרות כולה צריכה להיות מימוש מילולי חד-פעמים של התרחשויות נפשיות ספציפיות, הרי הליריקה היא הספרות בהא הידיעה, ואם מצווה המבקר הקרוצ'יאני העקיב להתעלם מן התוויות הז'אנריות אפילו בשעה שהוא דן ברומאן או בדראמה ולחפש ביצירה אך ורק את ה"חוויה" החד-פעמית שבאה בה לידי ביטוי, הרי ביחס לליריקה מצווה הוא במשנה תוקף להתעלם מ"מחלקות" של אודה, אלגיה וכו'. עבירה בעניין זה גוררת בהכרח עבירות רבות אחרות, העלולות בסופו של דבר להביא לתחיה של פואטיקה ניאור-אריסטוטליאנית, ותחיה כזו עלולה להביא

לשיבוש חמור של כלל התפישה המודרנית המקובלת במהותה של השירה. לא במקרה ניהלו התיאורטיקאנים של „הביקורת החדשה” בארה״ב (שהיא מימושה הביקורת־הפראקטי המקיף ביותר של הפואטיקה הקורצ'יאנית) את קרבותיהם המרים ביותר כנגד המבקרים והתיאורטיקאנים של „אסכולת שיקאגו” הניאור־אריסטוטליאנית סביב בעיית הז'אנרים, או, כפי שכינה זאת וו. ק. ווימסאט, סביב „ההטעייה של הסוגים הניאור־קלאסיים”¹¹. אמנם, הביקורת העברית כמעט לא הביאה את ההנחות הקורצ'יאניות, המשמשות גם ביסוד חלקים מרכזיים שבה, לביטוי תיאורטי מודע¹². עם זאת נרתעה גם היא — ניתן לומר, באורח אינס־טינקטיבי — מהתיחסות להיבט הז'אנרי של השיר הלירי.

ג.

התחדשות ההכרה במימד הז'אנרי של השירי הלירית¹³ דרושה לשם ריענונו של הדיון בשירה העברית החדשה כולה. אפילו שירת ביאליק, שקבעה את החווייה האישית הקונקריטית כנורמה עליונה בשירה העברית ובצורה זו עקרה אותה בסוף העשור האחרון של המאה הי״ט מעולם פואטי של שלהי ניאור־קלאסיות ו„דור רגישות” סנטימנטאלי וקבעה אותה בחללה של הרומאנטיקה, תובן בצורה שלמה יותר, אם נבחין בה לא רק בין השירים לשירות, אלא אף בין השירים לבין עצמם לפי סוגיהם ונדון באודות, באלגיות, בסאטירות, בלידר ובשירי־אומר על רקע המוסכמות הפואטיות של הז'אנרים השונים. אבל החשיבות של ההבחנה בפיצול הז'אנרי אינה שווה בכל מקרה. היא גדולה יותר, כאומר, במקרה של טשרניחובסקי מאשר בזה של ביאליק. הבנת שירת שטיינברג תלויה בה באופן מכריע, ואילו ביחס לשירי יעקב פיכמן ערכה המסייע ודאי אך מוגבל. היא כמעט אינה קיימת ביחס למשוררים כדוד פוגל. לעומת זאת עשויה היא להתגלות באורח מפתיע בעת הדיון בשירת לנסקי.

שירת אלתרמן, כפי שהוסבר, היא מחטיבות השירה שבהן גדול ערך ההכרה בפיצול הז'אנרי בכללו ובפיצול של הז'אנרים הליריים בפרט. קביעה זו ניתן לוודא משני הקצוות של העיון הביקורתי בה, מזה המוכלל, שבו היא מסתמנת כ„עולם” שירי תימאטי־סמלי רצוף, ומזה המפרט, שבו היא מסתמנת על־פי ניתוח המירקם של השירים הבודדים. מן הצד האחד קובעת ההכרה בהבדלים הז'אנריים קואורדינאטה הכרחית, המאפשרת קישור משמעותי של הבנת ה„עולם” האלטרמני התימאטי־המוטיבי הכללי עם הבנת קבוצות ספצי־פיות של שירים, המשתלבים בדרכים פחות־אוריות קבועות בתוך מסגרותיו של „עולם” זה. כך נעשה מושג ה„עולם” כשלעצמו דינאמי ושימושי יותר. מן הצד האחר מוסיפה ההכרה הזו שלב הכרחי ב„פיענוח” השיר הבודד, המעמיד אצל אלתרמן לעתים קשיים גדולים במיוחד אפילו בפני המבקר המאומן ביותר בשיטות הניתוח המושהה והמדוקדק של השיר הלירי.

אנסה תחילה להבהיר את חשיבות ההכרה בהבדלים הז'אנריים לשם השימוש היעיל במפת ה„עולם” האלטרמני. לעומת הקושי שבפיענוח שירים בודדים רבים של אלתרמן, יש במיפוי המקובל של „עולם” זה משום קלות יתירה ומאכזבת. לכאורה, מזמינה שירת אלתרמן בפה מלא את מיפוייה במסגרת

של מוטיבים, דמויות ומצבים סימליים, המופיעים בה לכל ארכה בקבוצות כמעט כפיתית. לפעמים מספקת היא עצמה מיפוי כזה (כגון ב"שיר עשרה אחים" או במחזור "שירי נוכחים"). נדמה כאילו יאפשר המיפוי תנועה בטוחה, הסרת היסוסים במרחבי שירה זו, אבל זהו ביטחון שיטחי. הסיבה לכך נעוצה באופיו המיוחד הקאטיגוריאלי-האינטלקטואלי של ה"עולם" האלתרמני. הנאחו ב"עולם" זה מתוך כוונה ללמוד מתוכו את ה"סודות" החוייתיים של שירת אלתרמן עתיד ללמוד, שלולאותיה של רשת זו רחבות מדי בשביל הדגים שביקש להעלות בה.

הבעייתיות הכרוכה בקלות זו שבתפישת ה"עולם" האלתרמני על פי סימני-ההיכר המוטיביים-התימאטיים הקובעים שלו ניתנת להבהרה באמצעות השוואה בין אלתרמן לביאליק. כידוע, רחוקים שני אישי-מפתח אלה של שירתנו זה מזה בביוגרפיות, בפרספקטיבות התרבותיות שלהם ובטעמיהם הספרותיים. לעומת ריחוקים בולטים אלה יכולים הם להיראות קרובים זה לזה בנטייתם המובלטת להעמיד את שירתם על קבע תימאטי-נופי, הניתן למיון באמצעות המתודולוגיה של תורת ה"חומרים" התימאטיים ובעיקר באמצעות פיצולם של הללו ל"מוטיבים" (במשמעות התימאטית של המושג; כדרך שמשתמשים בו, למשל, המבקרים הרוסיים מן האסכולה הפורמאליסטית). דומים הם כביכול זה לזה כמשוררים, ששירתם מצוברת סביב גרעין תימאטי אחד, מעובה וכבד, שממנו היא יונקת את תכניה העיקריים. מעבר לרקע התרבותי השונה, לנופים הפיסיים המרוחקים זה מזה, למסורתיות או אף ל"שמרנות" הספרותית של המשורר המוקדם לעומת ה"מודרניות" של המשורר המאוחר, כאילו קרבים השניים זה לזה בעצם זיקתם — לאורך כל יצירתם — לקבוצה מצומצמת יחסית של מוטיבים, המשתלבים זה בזה, מיתדבקים ל"אשכולות" מוטיביים קבועים פחות-אור יותר ומתחברים ל"עולם" ניתן לזיהוי. לפי שיגרת ההנחות הפואטיות האקספרסיביוניסטיות מעידה צמידות זו על איזו יניקה חיונית וקבועה של המשוררים מחוויות יסוד מעוצמות ביותר, שאפשר לגלות את שרשיהן הנפשיים באמצעות ניתוח פסיכולוגי ואפילו פסיכואנאליטי של השירים⁴. בצורה זו יידמו אלתרמן וביאליק זה לזה כיוצרים, ששירתם נבנית לא רק מתוך תגובה שוטפת על המציאות הפיסית, הרוחנית והחברתית בשטף גילוייה הבלתי-פוסק, אלא גם מתוך קישורה של תגובה זו בהארות, בהתגלויות או גם בטראומות ראשוניות, המארגנות את הרשמים החדשים במסגרות של דפוסים פסיכולוגיים קבועים. אלו מתממשים בשירת המשורר בצורת המוטיבים הקבועים, המתעק-שים, כביכול, על זכות קיומם והופעתם.

לאמיתו של דבר, מבליטה דווקא נטייה "משותפת" זו לביאליק ולאלתרמן שוני עמוק ועקרוני לאין ערוך יותר מזה, המשתמע מן ההבדלים החיצוניים הגלויים לעין. בתמציתו מתגלה שוני זה במושגים השונים שקבעו המשוררים לשם סימונן של הפרודות התימאטיות, המצטרפות ומתחרזות במערכות המוטיביים. המושג הביאליקאי הידוע "מראות שתיה" ("ספיח" פרק א') מצביע על קשר חד-משמעי בין היצירה הפיזית לבין מקורותיה החוייתיים-הפסיכולוגיים. חלקו

הראשון, אפילו הוא מכוון למושג מראה במשמעותו המושאלת (חזון, התגלות), מלמד על זיקה הדוקה לרשמים חושיים-קונקרטיים, שנקלטו אמנם בהקשר חזוני ובעוצמה של התגלות («שפת המראות»), מילת ה«שתייה» מלמדת בכפל משמעותה על עומקם וראשוניותם של רשמים אלה, הנטולים על-הרוב מתחום התגליות החושיות-האפיפאניות של הילדות. בין שנפרש אותה כמשמעה המדויק, היינו במוכן תשתית ויסוד, ובין שנפרש אותה מלשון יניקה ושתייה ממש. (פירוש «מוטעה» אפשרי, שלא יכול היה להיות רחוק ממשבתו של ביאליק: «ויקר חזיונותי מעינה נשאבים / וטהורים ורווים וברוכים ממקורה», «זוהר»), הרי היא מעידה על זיקה למקור ראשוני, שהוא יסוד-קדומים ומעיין-קדומים בעת ובעונה אחת; היינו הוא הנדבך הראשון, שעליו מוצב בניין האישיות כולו והוא גם המעיין, המפרה את האישיות והמאפשר לה חיי יצירה. הצירוף בכללו מהווה בצורה זו קאטיגוריה פסיכולוגית ואסתטית בעת ובעונה אחת. הוא מצביע על אירועים ביוגרפיים-חזוניים, המהווים את בסיס הקיום הנפשי האישי של המשורר ואת התבניות השיריות האמנותיות של שירתו. נעוצים בעומקה של הביוגרפיה הרוחנית והרגשית שלו, הם מהווים לגביו קני-מידה לשיפוט קיומי (הקביעה שחיו «נגואלר», «טומאו», ואין להם תקנה אלא בשיבה מאוחרת, ולו גם רגעית, אל הטהור ועוצמת החזוניות של הילדות) ועם זאת גם קני-מידה לשיפוט פיוטי-איסטי (ההנחה, שהשירה הטובה ביותר, «יקר חזיונותי», היא זו שקלטה את מירב הקרינה של «מראות השתייה»). המושג ממצה, איפוא, בצורה מושלמת את מערכת ההנחות הרומאנטיות בדבר הקשר בין הביוגרפיה הרוחנית-הרגשית של המשורר ליצירתו — עד כדי זהות — ובדבר ההתאמה או הזיהות בין ה«עוצמה» או ה«ראשוניות» של החוויה הביוגראפית לבין הערך האסתטי של היצירה הפיוטית.

המושג האלתרמני המקביל ל«מראות השתייה» של ביאליק הוא «אבות השיר». אלתרמן מעלה מושג זה במסגרת המחזור, שנועד מעיקרו לבודד כמה מ«אבות השיר» הללו, לשחררם מהקשרים ומצירופים בלתי-עקרוניים ולהעמידם כביכול בעירומם הטהור — «שירי נוכחים». כאן, במקום שבו מתבקש הפונדק הישן לשאת את שירו, או לחילופין, לשאת את «משלו» (קביעת הזהות בין שיר ל«משל» מאלפת היא), נאמר: «בין אבות כל שירים / קם שירי שלי»²⁵. המושג מתבסס כמובן, על מושגים מסורתיים כגון «אבות מלאכות», «אבות נזיקין» או «אבות הטומאה» וכו'. כלומר, תחום ההשתמעות שלו במקורו הוא משפטי או פולחני-טכני, ובכל מקרה מלמד הוא על קאטיגוריואציה והפשטה של תופעות לצורך מיון וסיווגן במערכת, המתבססת על עקרונות סידוריים הגיוניים. «אבות השיר» הינם, אפוא, סוגי יסוד או נושאי יסוד של התופעה השירית, המצטיירת על פי זה כתחום הניתן להפשטה עד כדי קיטלוג. המושג נעדר שורש פסיכולוגי-ביוגראפי ומשמעותו מצטמצמת בתחום הפואטי והאסתטי בלבד. בעוד שמילת ה«אב» קובעת את זיקתו לחשיבה הקאטיגוריאלית המופשטת, מלמדת הסמכתה למילת ה«שיר» על התחום המיוחד, שעליו חלה חשיבה זו — תחום השירה. הצירוף אינו מלמד על קשר כלשהו בין מיבנה העולם השירי הנבנה סביבו לבין

רצף אישי-ביוגראפי, או, למעשה, רצף קונקרטי-קיומי כלשהו. למעלה מזה, מלמד הוא על העדר קשר ישיר בין הפרודה הטקסטואלית ה"מוטיבית" לבין מה שאנו נוטים לזמן ובחלל; שכן, כמו כל סיווג המבוסס על עקרונות סידוריים-לוגיים, מחייב האירגון של השירה סביב הקאטיגוריות של "אבות כל שירים" שיחרור תכנים שיריים מהקשרים החד-פעמיים וגילוי צד שווה בהם, כלומר, הפיכת אספקט מסוים שבהם לציון המתנתק מהקשרו המקומי והמאפשר בכך יצירת הקשר מכליל על-מקומי. אספקט זה הוא הנקבע, לפי שיפוטו של המשורר, כעיקר שבהם. משום כך ממשיך הפונדק בשיר-משלו בציון זה:

בי יושבים גבורי ספוריו של עולם:	הכתב על חומם.
הנזיר הנודד, הפוחר אשר ערב	הנרדף — ומגד
הקדימו, האחים הלסטים ושללם.	רודפו הנרדם.
הבורגן הנזן	הקוביוסטוס הנז,
ואשתו הצעירה.	החיל במדינו,
הרוכל, הכהן,	הסופר הנודד
הלודר בנורה,	הסופר מן הכתב.
הפרש עם פתשגן	(עיר היונה, עמ' 261—262)

תפישת העולם של אלתרמן קרובה כאן עד מאד לתפישת המציאות הקלאסית, המפצלת את המין האנושי למחלקות קבועות של "אופיים" ומקצועות בנוסח תיאופראסטס והקומדיה התיכונה (הקמצן, החייל המתרברב, העבד ה"משוחרר שעלה לגדולה וכו'). הקאטאלוג הארוך נמשך כאן והולך עד ליהודי "הנשקף ממקומו ומחשה, סבוך שיער וחזק כמו יער מואר". הטעם לכך, שהיהודי הוא המסיים את הרשימה קשור לא רק בנטייתו הגוברת והולכת של אלתרמן המאוחר למצוא מקום לנסיון היהודי-ההיסטורי בתוך עולמו הסטיריאופי, אלא גם משום שהיהודי, על פי נטיית ה"מזג הלאומי" שלו וכן על פי נסיונו ההיסטורי הממושך "רואה בפונדק רק משל לדבר". כלומר, היהודי נוטה לאותה הפשטה וקאטיגוריאציה של המציאות, אשר המשורר עצמו מנסה לקובעה כבסיס לתמונה ממויינת של העולם. בעוד שכל נציגי האופיים והמקצועות חיים מבחינה סובייקטיבית את גורלם החד-פעמי מבלי שיהיו מודעים לתפקיד הסטיריאופי שהם ממלאים בדרמה העולמית האובייקטיבית, הרי הוא, היהודי, יודע, שהחיים כולם — אם אינם חלום — הרי הם משל. הקיום הספציפי הוא אליגוריה, שבה לא תמיד מודעים המשלים לנמשליהם.

ברור, שאין בקאטלוג פשטני זה של גיבורי "סיפוריו של עולם" כדי למצות את המיבנה ואת המורכבות של מערכת המוטיבים האלתרמניים. אף על פי כן יש בפאראדיגמה הפשוטה כדי להעיד על טיבה העקרוני של התופעה הנרחבת והמסובכת ממנה. העולם התימאטי האלתרמני מורכב מעיקרו מ"דרא" מאטיס פרסונאלי" מוכללים (אף הפונדק הישן או הסתו העתיק הם גיבורים דראמאטיים יותר מאשר הוויות נוף או אורחות חיים בלתי מאונשים), המופיעים

בתפקידי-קבע על גבי בימת תיאטרון בוואריאציות שונות ומרובות של מחזה כמראליגורי. בכך יש כדי להבהיר תופעה, שהעיסוק הביקורתי בביאליק ובאלתרמן הבלוטו אותה מבלי משים. בעוד שהדיון במוטיביקה הביאליקאית מביא לעתים קרובות להארות ולחדירות בעלות חשיבות ראשונית להבנת משמעותה הכללית של יצירת ביאליק ואף לאינטרפרטאציה הנכונה של שירים מסויימים, הרי הדיון במוטיביקה האלתרמנית, (כל אותם עיונים בדמות האב והעלמה, ההלך והפונדקית וכו'), מוליך אותנו דרך-כלל כיברת דרך קצרה מאד בהבנת יצירת המשורר בכללה ואינו מסייע כלל בפיענוחם של השירים הקשים, שהם לעתים קרובות גם השירים החשובים ביותר. הסימון של פני ה"עולם" האלתרמני על פי זיקתו הקבועה של המשורר ל"אבות כל שירים" (העלמה, האב, הרעייה, ההלך, האוהב המת, הדרכים, הסער, הסתה, האש, הפונדק וכו') נראה מחד-גיסא הכרחי. מאידך גיסא יש בו גם מן הסתמי, וכאילו אין הוא מכון לתפישת היחוד והעצמיות של השיר האלתרמני היחיד או של שירת אלתרמן כולה. אפשר לטעון כמובן, שסתמיות זו משקפת סתמיות מסוימת המצוייה בשירים עצמם. טענה זו אינה הולמת את המציאות, ואין בה אלא עדות לתנועה חסומה במעגל סגור של פואטיקה מוגבלת, המזהה קונקרטיות בשירה עם קונ-קרטיית חווייתית חוץ-שירית.

למעשה קרובים המוטיבים בשירת אלתרמן יותר מכל למה שהוגדר בריטוריקה ובפואטיקה של התקופה הקלאסית ושל ימי-הביניים כ"Topoi"; דהיינו, הם משמשים בתפקיד דומה לזה של אותה מערכת מסועפת של דמויות, מצבים, סיפורים ארכיטיפיים, תבניות שיריות ומחוות רטוריות, שהמשוררים האירופיים הפרה-רומאנטיים היו משתמשים בהם במשותף, כדרך שאדם משתמש בתבניות הלשון הנמסרות מדור-דור⁴. מאגר זה של מוסכמות פיוטיות אוניברסליות עמד במידה שווה לרשותו של המשורר החדשן ולרשות האפיגון. המקוריות של השימוש הנעשה ב"Topoi אינה נמדדת על פי תכנים חדשים הנחשפים בהם, אלא על פי דרכי שילובם הספציפיות בתוך מסגרת חד-פעמים של אמירה שירית ספציפית ועל רקע הקונבנציות המקובלות בז'אנר של השיר, המכיל אמירה זו. העובדה, ששירה, המבוססת על Topoi כאלה (כגון שירת ימי הביניים הספרדית שלנו), אינה ניתנת על הרוב לפירוש ולשיפוט ברוח הפואטיקה של החווייה הרומאנטית והיא עלולה להיראות מזוית-הראות של פואטיקה זו כאילו היתה מעשה שיגרה של קישוט ופעלול, מלמדת על מוגבלותה של הפואטיקה יותר משהיא מעידה על מוגבלותה של השירה. כשם שיכולה שירת החווייה להתגון למערכת דפוסים שחוקים של מצבים "חווייתיים" מקובלים (ראה חיקויי שירת הילדות והזוהר הביאליקאית ביצירת האפיגונים ממשכי-ביאליק), כך יכולה שירת הטופוס והקישוט הקונבנציונאליים להתעלות לשיאי ההגות-השירית המקורית והעוצמה הריגשית. הדבר מלמד בפשטות על כך, שזיהוי האפקט של השיר עם עוצמתו של מאורע נפשי, שהתארע מחוץ לשיר ומומש בצורה אדיקוואטית (עפ"י הפורמולה: מימוש לשוני הולם של חוויית המשורר מעורר בקורא חווייה מקבילה), בטעות יסודי. לכל היותר הולם הוא סוג מסויים של

שירה, שנכתב בתקופה קצרה מאד ביחס לרצף השלם של תולדות הספרות, ואף ביחס לסוג זה עלול הוא להטעות יותר מאשר להבהיר. השלימות של השיר, כוח ההפעלה המחשבתי והרגשי שלו אינם נובעים רק מצמיחתו ה"אורגאנית" מתוך סיטואציה חיצונית לספירה הספרותית או אף לספירה הלשונית.

שירת אלתרמן היא ראייה גיבחת לאפשרויות ההטמעה של הדיווח החוויי-תי באמירה שירית, הנראית בלתי תלוייה בו. עוצמתה הרגשית נובעת לא מה-חצנות חד-פעמיות של ארועים ואפיפניות אוטוביוגרפיים, אלא בעיקר מגיל-גולם של מאורעות רגשיים בפסיפס מורכב ומקסים של יחידות תימאטיות קבועות פחות או יותר (ה"Topoi) במסגרות מתחדשות. מכאן ברור, שעצם הזיהוי והמיון של ה"Topoi עדיין אין בו ברור של פעולתם השירית; זה מתאפשר רק עם גילוי דרכי החיבור והעימות של ה"Topoi (אפשר לדבר בהקשר זה על "תחביר תימאטי" או "דקדוק מוטיבי") ביחסיהם ההדדיים המשתנים וכן ביחס שבינם לבין המדיום הלשוני-המיצלולי. אמנם, הזיהוי והמיון הסטאטיים של המוטיבים נחוצים הם ותועלתם בצידם, כשהם נעשים בדייקנות ומתוך תשומת-לב לניואנסים. אין אנו יכולים להתעלם מן העובדה, שאלתרמן יצר בתוך חלל של ספרות, שלא התבססה על פואטיקה של Topoi אוניברסאליים. הקורא העברי, שהורגל לפגוש בשירה דמויות אב או עלמה ספציפיות, נטועות בתוך מסגרות היסטוריות ואף ביוגרפיות חד-משמעיות (כגון דמויות האב בשירת ביאליק או "לנכן" של טשרניחובסקי), יכול היה לחוש בהבדל המכריע שבינו לבין דמויות האב והעלמה הסטיריאטיפיות והמוכללות של שירי אלתרמן, והבדל זה סימן איזה ניתוק היסטורי רב-משמעות, שחל ברצף ההתפתחות של השירה העברית שמביאליק עד ימינו (בתקופה שלאחר שוך השפעתם של אלתרמן ושלונסקי חזרו לשירה האבות הביוגרפיים הספציפיים והעלמות החד-פעמיות), משום הניתוק הזה אין אנו יכולים להתייחס אל ה"Topoi האלתרמניים, כל כמה שהם מבוססים על מודלים ספרותיים גלויים וידועים, כאל חלק ממאגר מוסכמות פיוטיות שייכות לכל. הם יצירתו האישית של אלתרמן, חלק מן ההישג החד-פעמי של שירתו. עובדה זו אינה משנה, מכל מקום, את מהות תפקידם, תפקיד של אבני-בניין, שהמשורר מצמידן זו לזו על פי תוכנית-על מבנית-מחשבתית. משמעותם של השירים ו"שימושם" גקבעים בסופו של דבר באמצעות התוכנית האדריכלית הכללית.

כמובן, גם שירת ביאליק והשירה הרומאנטית בכללה רצופות טפסים תימאטיים וריטוריים מקובלים, שניתן למינם ולקטלגם מנקודת מוצא זו או אחרת¹, ואף טפסים אלה מקבלים את משמעותם המלאה רק מתוך החיבורים והעימותים הנוצרים ביניהם במסגרות של שירים ספציפיים. אבל טפסים אלה מגיעים בשירים לחיבורים ולעימותים משמעותיים (במידה שאין הם מתנוונים למצבורים אפיגוניים של סמלים שחוקים ומחוות ריקים) כאשר הם מותכים בתוך רצף של נסיון אישי-חווייתי, הטובעים בתוכם האוניברסאלי את תו-ההיכר הספיציפי או הקונקרטי (האידיאל הפואטי של ה"Concrete Universal). הנסיון האישי המהימן הוא המאפשר כאן את בדיקת הממשות האנושית, הלשונית והשירית

של הטפסים ועל פיו נקבע דינם להתקבל ולהתמלא תוכן מחודש־ספציפי, להת־ הפך על פיהם (במסגרת פארודית) או להידחות כליל. ביאליק אכן מעלה מערכת מסועפת של מחוות רטוריות, דמויות ומראות, שרובן מבוססות על תקדימים ועל טפסים ספרותיים מוכרים, אלא שהוא מזין את כל אלה, כפי שהוכיחה הביקורת בפירוט רב¹⁸, בתוכן של נסיון חיים מודע ואף בלתי מודע, ותוכן זה מוצא את ביטויו בלשון פיגורטיבית קונקרטית הבאה להוציא את הכללי מסתמיותו ולקבעו במסגרת של נסיון ריאלי מוגדר בחלל ובזמן. בכך, מקובל לחשוב, מתגלם עיקר מפעלו ההיסטורי בהתפתחותה של השירה העברית. כאמור, הוא המשורר שבזכותו הגיעה השירה העברית למדרגה היצירתית שסומנה כ־שירת הנסיון¹⁹ (The Poetry of experience).

עיקרה של ״שירת הנסיון״ הוא בכך, שהיא מודדת את מידת האמיתיות או הרלבנטיות של כל חייוי שירי וכן של כל תבנית המופיעה בשיר, לא על פי קני־מידה אובייקטיביים, המאפשרים גילוי כזב או אמת וכן לא על פי נורמות אסתטיות אובייקטיביות, שהתבניות הפיוטיות נשפטות על פיהן, אלא על פי צמיחתו של החייוי והתחייבותו של התבניות מתוך נסיון חיים אישי חד־פעמי. ההגות שבשיר היא ״נכונה״ לא כשלעצמה אלא כתוצאה הגותית הולמת נסיבות חיצוניות ופנימיות של ״נסיון״, שמתוכו צמחה, התיאור, תיאור טבע למשל, הוא ממשי יותר, ככל שעמוק בו רישומה של הסיטואציה החווייתית שבה נתון ה־אני׳ המדבר בשיר, ומשום כך, למשל, משמשת ״ההטעייה הפאתטית״ סימן־ היכר לאמיתותו ולא ציון לסטייה שסטה בו המשורר מן המידות הריאליות של הטבע. כל פרטיה של שירה זו מוליכים את הקורא אל נקודת־הצומת החווייתית הנפשית של המדבר הדראמטי בשיר, המציג במישרין ובעקיפין את המשורר. אינטימיות זו של שירת הנסיון חסרה כמעט לגמרי במיטב שיריו הליריים של אלתרמן. אפשר למצוא את הדיה בכמה משירי הבוסר המוקדמים, אלה שנכתבו בשנתיים או בשלוש השנים הראשונות של יצירתו (כגון בשירי האהבה הפרי־ סאיים המוקדמים); אבל ככל שמתגבש והולך סגנונו האישי היא נעלמת. גיבוריה חדלים לשקף ״סיפור חיים״ חווייתי מעוגן באוטוביוגרפיה (כדרך ששקפו ג׳ינטה ומרגו בשירי האהבה המוקדמים) ונעשים לנציגים סמליים של השקפת עולם מוכללת, משוחררת מאחיזה בזמן, במקום ובנסיבות סיטואטיביות מומחשים. מכאן הבדל עקרוני באיכות היחידיות התימטיות־המוטיביות בשירת אלתרמן לעומת שירת ביאליק. בשירת ביאליק (להוציא חלקים אליגורסטיים מסויימים שבה) מופיעים הסמלים המובהקים ביותר (הניצוץ, הדמעה וכו׳) כחלקים ממערכת תיאורית מציאותית, וכמעט תמיד ניתן להבין אותם כנציגים מטונימיים קוג־ קרטיים של מערכת זו, שהמציאותיות שלה היא הביטוי המובהק של הריאליזם החווייתי. משום כך ממלאים כאן תפקיד חשוב כל כך קטעי מראות, שברים נופיים (בת העב, האלון), שאינם מתנתקים מהקשרם הסיטואטיבי אלא מזרימים לתוכו את חיותם החזונית. אצל אלתרמן, כאמור, מתארגנים המוטיבים במסגרת של דמויות, ״דראמאטיס פרסונאיי״, מופשטות למחצה (אפילו הסתו, הדרך והברק נעשים לדמויות כאלה), אלו אינן מייצגות הקשרים מציאותיים כלשהם,

אלא רעיונות. אפילו השימוש התיאורי בסינקדוכות ובמטונימיות ממחישות כביכול (צבע העינים הכחול של הפונדקית, הצל האפל תחת עיני האהובה) אינו בא להקנות להם קונקרטיזציה חד-פעמית אלא לסמל את המהות המוכללת של הדמות ואת תפקידה במסגרת הדרמה הרעיונית של שירת אלתרמן (הצל המקיף את עיני האהובה מסמן את כוח השפעתה ה"פאטאלי" מחד גיסא ואת אבלה בציפייתה לאהוב הרחוק מאידך גיסא. זהו איפוא ציון למהות כפולת-הפנים של האהבה, לפי תפיסתו הטראגית של אלתרמן יותר מאשר סימן-היכר מוחשי של דמות כלשהי). הדמויות בשירת ביאליק — האב, האם, האהובה וכו' אף הן מכילות גרעינים ארכיטיפיים-סמליים מובהקים, אבל במרבית היצירות (חלקים מ"מגילת האש" הם יוצא מן הכלל בולט) מוטבעים הגרעינים בתוך מעטפה מעובה של מציאות פסיכולוגיות, סוציולוגיות ונופית. האב הוא השור התם הארכיטיפי המועד לטבח; האם היא השכינה שהתנוולה ברפש הגלות. אבל האב והאם הם גם "יורדים" טיפוסיים בחברה היהודית האוקראינית של סוף המאה הי"ט, בני סוחרים שנעשו למוזג בפרברי העיר ולרוכלת שווקים והם מוצאים את פרנסתם בדוחק ובחפרה. האב האלתרמני מתמודד באופן מוכלל עם ההיסטוריה והחברה, אבל אינו נתון בשום מסגרת חברתית מומחשת. מהותו הארכיטיפית, המסומנת על פי הקשר בינו לבין הבל, אברהם ומשה, מסתמנת בשיר בעירומה. מכאן, ההצטרפות של המוטיבים הביאליקאיים סביב המוקד הביוגרפי, שבו מתלכדים שלושה מעגלים שגילה בהם דוב סדן — הפרסונאלי, ההיסטורי-הלאומי וה-אוניברסלי-המיתי.³⁰ אצל אלתרמן הם מתארגנים סביב ל"דיאנויה" (הגות), ומכאן עמידתם בסימן המיתי האוניברסלי בעיקר — ב"כוכבים בחוץ" — ובסימן הצירוף של המיתוס האוניברסלי ושל ההיסטוריה הלאומית ב"שמחת עניים" ובכמה חטיבות בולטות בשירה המאוחרת. מכאן גם טיב הקשרים שבין המוטיבים האלתרמניים, שעיקרו עימות בין אידיאות, הדרכים, למשל, מוצגות על פי קירבתן לסתו דווקא, לא משום שהן קיימות בו יותר משהן קיימות בעונות שנה אחרות, אלא משום שהאידיאה המתגלמת בחן קרובה לאידיאה המתגלמת בסתו. עיניה של הפונדקית כחולות לשם המחשת העימות האוקסימורוני בין הפן המלבב-המקרב של אידיאה נשית זו, שעיקרה הסברת פנים לכל, לבין הפן המרחק-האדיש שלה ("הקרח התכלכל שלעיניים"), שכן הסברת פנים לכל מחייבת הימנעות מקשר של ממש עם איש יחיד כלשהו, וכו'.

ב"שירת הנסיון" מתאשרת ההגות על פי נביעתה מן המציאות הסיטור-אטיבית החווייתית; בשירת אלתרמן נובעת המציאות הסמלית-הדרמאטית מתוך ההגות. כמובן, מציאות זו משקפת בדרך זו או אחרת את נסיון החיים של המשורר, אבל שיקוף זה הוא בבחינת "קורלאטיב אובייקטיבי" כה מרוחק ועקיף עד שאין בידינו אפשרות ליצור קשר משמעותי כלשהו בינו לבין מקורותיו הסובייקטיביים המשוערים. בעוד שבדיון בליריקה האישית של ביאליק נכנסים אנו לרצוננו ושלא לרצוננו לתחומו של נסיון חיים אינטימי, הרי ככל שנתאמץ לא נחוש בעת הדיון ברבים מן השירים האלתרמניים האישיים לחלוטין לכאורה (כגון במרבית שירי האהבה ב"כוכבים בחוץ") בנגיעה ישירה בנסיון חשוף כגון

זה. במגילת האש, למשל, ניסה ביאליק להעלות את מכלול המוטיביקה של שירתו למדרגה של מיתוס ואף קירב חלקים ממוטיביקה זו אל סף האליגוריה. אף על פי כן לא תיתכן קריאה מלאה של היצירה, שלא תחשוף בה היבט של וידוי אוטוביוגרפי. ב"שמחת עניים", לעומת זאת, נראה לנו אלתרמן קרוב מאד לפריצת המערכת ההגותית ולחישוף סודות אישיים אינטימיים ביותר, ואף על פי כן אין היצירה סובלת פיענוח מן הכיוון הביוגרפי. אנו חייבים לפענח אותה על פי היחסים הסילוגיסטיים, הנקבעים בה בין חלקי המיתוס לבין עצמם. שירת ביאליק בונה "עולם" תימאטי-מוטיבי רצוף משום שהיא נקבעת קביעה נאמנה בחלל של נסיון חיים קונקרטי. שירת אלתרמן מתארגנת סביב מערכת של הפשטות וסמלים, והיא בונה עולם, שרציפותו היא זו של הכללה על דבר מהות החיים (ובחלקים מסויימים אף זו של תורת-חיים) יותר מאשר רציפות של נסיון חיים.

בעת העיון בשירת אלתרמן עומד, איפוא, קורא השירה העברית בפני תופעה שהיא מרכזית וחריגה בעת ובעונה אחת. למעשה, מהוה שירה זו מעין קוטב מנוגד לשירה הביאליקאית מזה ולשירה הצעירה של תקופת המדינה מזה. ניתן לומר, שאלתרמן (ובמידה מסויימת גם שלונסקי, שהכין את הופעתו) היטה את השירה העברית הטייה מרחקת לכת מן המסגרת שהותוותה לה בעת המהפיכה הרומאנטית, שחלה אצלנו בסוף המאה הי"ט ובראשית המאה העשרים. הריאקציה האנטי-אלתרמנית החזירה את השירה במידה רבה אל הנחות-היסוד של המסורת הרומאנטית-המודרנית (ראה המושג "הרומאנטיות כמסורת מודרנית" ¹²). משום כך במובן מסויים קלה כיום הגישה אל ביאליק, שלא לדבר על ממשכים מודרניסטיים של מסורת שירת הוידוי החוויית, כגון דוד פוגל, אורי צבי גרינברג (בשירתו האישית), אמיר גלבוץ ורבים אחרים, יותר מן הגישה לאלתרמן ולכמה מבני דורו הקרובים אליו ברוח.

ד.

עמידה היסטורית זו של שירת אלתרמן מחוץ למעגלי מוסכמות קרובים ורחוקים בשירתנו החדשה מתגלה לא רק באיכות המיוחדת, המופשטת של ה"עולם" האלתרמני, אלא גם בזרות מסוימת של שירים בודדים רבים, בייחוד של אלה המרוכזים בחטיבה הלירית המרכזית של יצירתו — "כוכבים בחוץ". בין שירים אלה לבין דורות של קוראים, שהתחנכו עליהם וספגו אותם, נוצרו יחסים מורכבים למדי. מחד גיסא, מלווים השירים על ידי קוראים אלה בתחושת אינטימיות מלאה; די בשורה הראשונה ובשולל המלודי שהיא מושכת אחריה כדי לעורר בזכרון את השיר כולו כפי שנקלט והקסים בתקופות חיים שונות. מאידך גיסא, משתמרים בשירים רבים, למרות האינטימיות, קטעים ושורות זרים וחסומים, שהקורא נאלץ להודות בפני עצמו מדי פעם, שאין הוא יורד לסוף משמעותם. מעטות שורות שיר ראשונות בשירה העברית המודרנית החרוץ טות בזכרון כמו "כי סערת עלי, לנצח אנגנך". אבל הקורא של "פגישה לאין קץ" נוכח גם לאחר עשרות רבות של קריאות, שהתמונה הבאה בעקבות שורה זו: "תשוקתי אליך ואלי גנך / ואלי גופי סחרסחר, אובר ידיים!" אינה מחוורת

לו כלל; וקביעה הבאה בעקבותיה — „לספרים רק את החטא השופטת” — מצטיינת בבהירות מדומה של מכתם, ועם זאת אין משמעותה מתפענחת בקלות.

אף הקורא המאומן, המנוסה בשיטות הפרשנות השונות של השירה המודרנית, נתקל לעיתים קרובות בקשיים ניכרים, ואמצעי הפיענוח שבידו מתגלים תכופות כבלתי יעילים. לא תמיד אף קל לעמוד על מהות הקשיים ולהגדירם במרבית השירים אין הקורא נתקל בסממני ה„קושי” האופייניים לדוגמאות בולטות של שירה מודרנית: העדר סימנים של רציפות לוגית, „ערבוביה” תחבירית, הפתעות בתחום הלקסיקאלי הכרוכות בדינאמיזציה של הלשון, חוסר סדירות בתחום הארגון המטרי. אדרבא, ידוע שבניגוד לשלונסקי, מורה, נמנע אלתרמן מחידושים מזדקרים לעין בתחום הלקסיקאלי וסלד מניאולרי גיומים. מספר שימושי הלשון בשיריו הבשלים, שאין לו ביסוס ותקדים בעברית הספרותית התיקנית של הדור, הוא זעום, והחידושים המעטים הם בעלי אופי מתון לעומת חידושים מקבילים בשירת בני הדור (חידוש אלתרמני קיצוני: הפיכת תואר הפועל „פתאום” לשם עצם בריבוי זוגי: „לך עיני היום פקוחות כפתאומיים”). הסדירות המטרית של שירתו היתה לשם דבר ואף הקימה לה מחנה מתנגדים, שראו בה סימן למיכניות, ל„אשפות” טכנית, הבאה למלא חלל ריגשי. למעשה, בולטת לא פחות ואולי אף יותר — הרציפות התחבירית של השירים, המעידה על נורמה פואטית של תיקניות ועל אידיאל של אלגנטיות בשימוש בחוקי התחביר המקובלים. כמעט בשום מקום לא נמצא בשירים משפט בלתי שלם או בעל תחביר בלתי מוסבר. אדרבא, אפילו תוכנו של המשפט כשלעצמו סתום הוא, או שיש בלשון הפיגורטיבית שבו משום זרות, מעטה עליו הסדר התחבירי המלוטש מעין דוק של מובנות משלה, וגורם לכך, שבקריאה ראשונה נראה השיר מסתבר או על סף ההסתברות. הקשיים מתחילים להתגלות רק בשעת העיון המדוקדק, בניגוד למשוררים מודרניים רבים, הנוטים להותיר פערים בתחום הסיבתיות וההמשכיות המקשרות את היגדיהם, מרבה אלתרמן עד מאד בהטעמת קישורים לוגיים או פסאודו־לוגיים בין ההיגדים השונים המרכיבים את שיריו. לעיתים קרובות מקשר הוא היגד בהיגד לא רק בקישורי חיבור ואקבלה (ו' החיבור, כף הדמיון וכו') ואף לא רק קישורי זמן, אלא אף בקישורי סיבה (כי, הן, על כן) ויוצר מערכות נרחבות המבוססות על היקשי חל וחומר, פרט וכלל ושאר תבניות סילוגיסטיות („אין קץ לחכמה ואין כסיל לקשוט / ואפילו ידך הלבנה אשמה היא — / אצא לי על כן, במעיל קיץ פשוט, / לטייל בין פילי השמים”). בכך משווה הוא לשיר רצף כמו־הגיוני וטוען אותו במשא אמירתי ורטורי, עד כדי כך שמצאו מעין קשר בין שירי אלתרמן לבין השירה הרציונאליסטית של המשכילים²². דא עקא, שדווקא רציפות אמירית זו היא לעיתים המבליטה קשיים ראשוניים, המתגלים בנביון הפשוט ביותר לשחזר את תוכנו של השיר בדרך הפראפרזה (כגון בבית הפותח את „אל הפילים” שצוטט למעלה).

הלשון הפיגורטיבית של אלתרמן בשירי „כוכבים בחוץ” ובשירים הסמוכים להם בזמן הפתיחה קוראים רבים בשעתו ועדיין יש בה כדי להפתיע ואף

להדהים; אבל גם היא אינה מפירה לעיתים קרובות את הרצפים הכמו־הגיוניים הנוצרים באמצעות התבניות התחביריות. כפי שכבר נאמר אין מקום לדיבור על אימאז' אלתרמני אחד, ויש צורך בסיווג מדוקדק של שימושי הלשון הפיגורטיבית בשירי אלתרמן לפי קניי־מידה שונים. סיווג זה עשוי לגלות מכל מקום, שחלק ניכר מן המטאפורות התמוהות או המביכות באמת אינן שייכות לאותו תחום של אימאז'יזם צבעוני מרהיב, שממנו התפעלו או הסתייגו קוראים בתקופות שונות. למשל, התוכן המטאפורי של שורה הנראית בעלת "פרופיל" פיגורטיבי נמוך כגון "לספרים רק את החטא והשופת" מסובך ותמוה לאין ערוך יותר משורות מטאפוריות מזדקרות לעין הבאות בעקבותיה, כגון "עת ברחוב לוחם, שותת שקיעות של פטל, / תאלמי אותי לאלומות", או "שם לזהט ירח כנשיקת טבחת, / שם רקיע לח את שעולו מרעים" ("פגישה לאין קץ"). בשורות כאלו ניתן הקשר בין ה"מוליך" ל"נושא", כל כמה שהוא מתוח ומפתיע להסבר הגיוני. מבחינה זו, ממשיך אלתרמן, אמנם בצורה מורכבת ומעודנת בהרבה, את השיטה הפיגורטיבית שפיתח שלונסקי, ואשר לפיה מחפה הדחיסות המפתיעה של המטאפורות והדימויים ה"מתוחים", על מערכת של קישורים לוגיים (אצל שלונסקי — קישורים פרסוניפיקאטוריים כמעט אלגוריסטיים), המחברת את המדומה למדמה. מכל מקום, יטעה הקורא, אשר יעמיד את עיקר הקשיים בקריאת "כוכבים בחוץ" על צבעוניותה זרותה של הלשון הפיגורטיבית.

הקושי העיקרי בקריאה זו החל התפס לביקורת רק לאחרונה, והוא מסומן כהעדר רציפות, או כחוסר התקשרות בתוך השירים. כפי שהוכיח ניתוח מפורט אחד²³, מצויים בספר שירים, שהמירקם והמיבנה שלהם מגלים העדר קשרים מסוגים שונים: קישורי זמן, מקום, אחדות הלשון הפיגורטיבית וכו'. כמובן, יש מקום להטיל ספק בלגיטימיות שבעצם חיפוש הרציפות מן הסוג הנדון בשירת אלתרמן, שהרי סימני הרצף שנתגלו כחסרים הם סימניה המובהקים של הרציפות שבשירת הנסיון או החוויה, ואילו בשירת אלתרמן קיימת רציפות מסוג אחר. מכל מקום, הטענה בדבר העדר הרציפות מאלפת ומקרבת אותנו להבנה של מהות הקושי שבקליטת שירים שנוצרו במסגרת פואטית שאינה עולה בקנה אחד עם זו של שירת הנסיון על פי ציפיות הנובעות ממסורתה של שירה זו. מצויים בשירת אלתרמן ואף ב"כוכבים בחוץ" שירים לא מעטים, הנענים לציפיות אלה: הם ניתנים להיקבע במערכת סיטואטיבית אחידה, מגלים רציפות בזמן ובחלל ואחידות פיגורטיבית. אבל אופייניים ובולטים יותר שירים שבהם נפרצת המסגרת של הסיטואציה, של הזמן ושל הגיבורים הקבועים. אפילו נפתחים הם בסימון ברור של זמן ומקום, הריהם מתנתקים מיד מן הקואורדינטות שנקבעו באמצעותן. רצפים סיפוריים שלמים אף הם חסרים כמעט לחלוטין בשירה הלירית (להבדיל מן הבאלאדות והשירה הפואמטית). כאשר מורכב השיר מחלקים אחדים (כגון ב"אל הפילים", "כנור הברזל", "תחנת שדות") קשה לסמן את הקשר הענייני, שלא לדבר על זה הסיטואטיבי והמטאפורי, שבין חלק לחלק. מי שינסה לנתח את הלשון הפיגורטיבית בשירים על סמך ההנחה, שיוכל למצוא קשר ברור בין הבהקה מטאפורית אחת למשנה (כגון קשיר שבאחידות החומרים,

שמהם נבנות המטאפורות, וכו'), ייתקל עד מהרה בקשיים שאין להם פתרון. בקצרה, שירים רבים של אלתרמן אינם מצטרפים לאחדויות אורגניות-חזויות-יות" מן הסוג שאנו רגילים לחפש בשיר הלירי. הפרשן המוצא בהם אחדויות כאלה עושה זאת על הרוב באמצעות פרשנות אלימה, מאנסת ומתפלפלת. ברבים משירי "כוכבים בחוץ" אין אנו יכולים לסגור את "המעגל ההרמנויטי", כפי שאנו רגילים לציירו על פי דוגמאות של שירה המבוססת על פואטיקת החזויות. סגירתו של מעגל זה בדוגמאות כאלה נעשית על סמך ההנחה, שהשיר מורכב מסידרת מערכות לשוניות, המצטרפות לשלימות סגורה, שמקורה הוא בנקודת-המוצא החזויותית האחת. הפרשן מניח מראש, שמוקד חזויותי משותף זה מתגלה בצורת התאמה בין כל החלקים וההיבטים של השיר. על סמך הנחה זו הוא יוצא למסע פרשני, שמטרתו הצגת אחדותו ותאימותו המלאות של זה. מצד אחד הוא מסמן באורח מוכלל והתרשמותי את המצב הבא לפי הרגשתו לידי ביטוי בשיר (סימון זה קודם כמעט תמיד, כפי שמודה פרשן מודרני מובהק של השירה, לניתוח מדוקדק של הטקסט, אפילו נוטה המבקר מטעמים טאקטיים לדחות את ניסוחו ולהעמידו כמין מסקנה המתבקשת מן הניתוח²⁴). מן הצד השני מוכיח הוא באמצעות ניתוח מדוקדק של המערכות הבונות את השיר (מיבנה, לשון פיגוראטיבית, ריתמוס ומיצולול, רמיזות, אירוניות וכו') את התמקדותן של מערכות אלה בחזויות או במצב, שהם נושא המימוש ההבעתי בשיר. בדין בשיר "הקשה" נוהג הפרשן על הרוב לסמן את הקשר הסמוי שבין יחידות בלתי-מתקשרות או "מזרות" לבין המערכת החזויותית השלמה. ההנחה היא, שהמשורר הותיר פערים במערכת לשם העצמת הביטוי של החזויות, ואילו הפרשן ממלא פערים אלה לצרכים מתודיים, לשם הבלטת השלימות המשמעות הרצופה של השיר. בכל מקרה מניח המבקר את רציפותו של "המעגל ההרמנויטי" כרציפות קיימת, הנובעת ממקורותיו החזויותיים של השיר. מציאות זו מתאשרת על פי עצם היענותו החיובית לטקסט; הטענה בדבר העדרה באה על הרוב בעקבות היענות ראשונית שלילית לטקסט.

מתברר, שמתודה פרשנית זו, העשויה לפעול בצורה מעודנת ומתחכמת בתחום ההולם אותה, אינה פועלת כהלכה בפיענוח סתומות השירה האלתרמנית, ובוודאי שאין להשתמש בה בשיפוטה של שירה זו ובהערכתה. הרציפות של השיר האלתרמני מתגלה במקרים רבים לא בתחום המקורות החזויותיים שלו, אשר, כאמור, השתקפותם בשיר עשויה להיות עקיפה ומרוחקת ביותר, אלא בתכלית, ב"טאלוס", ההגותי-הרטורי של השיר. לא השתקפות של מציאות נסיונית בחלל ובזמן רצופים הם המאחדים את חלקי השיר אלא הסתמנות של כוונה אמירתית, המתמחשת בקטעי מציאות, או יותר נכון, ב-Topoi ערוכים בסדר מסויים. כשאנו מתבוננים למשל ב"אל הפילים" מנקודת המוצא של שירת הנסיון נראה חלקו השלישי של השיר מיותר. הסיטואציה של הסערה שבשני החלקים הראשונים נחלפה כאן בסיטואציה של שקיעה, שאינה קשורה בקודמתה. הלך הרוח השתנה לחלוטין, ודומה שאף הדובר אינו זהה עם הדובר של שני החלקים הקודמים (ואמנם, כבר הובא שיר זה באנתולוגיה בשני חלקיו הראשונים בלבד). המתבונן

בשיר מנקודת המוצא של התכלית הרטורית מגלה דווקא בחלק השלישי את נקודת החיבור, המסבירה את רציפותו של השיר כולו. מתברר שכלל העריכה של ה־ Topoi בשיר מורכב זה נועדה להוביל את הקורא בהדרגה ובאורח דיאלקטי לתפיסה „נכונה“, הארמונית של היחס בין האדם לטבע ולהבנה של תפקיד המשורר־ההלך כמתווך שבין השניים. המוטיבים של הסערה ושל השיבה אל הפראות הקדמונית של היער הועלו בחלקים הראשונים במסגרת העימות הדיאלקטי הנפתר בחלק השלישי. תמונת הדובר כטייל קייצי היוצא לארוח לחברה ל„פילי השמים“ בחלק הראשון והקינה על „גופנו הפרא“, המובל כמלך קדמון לעבדות ולגדרום בחלק השני, מתלכדות ומגיעות למיזוג ולאיוון — לא תמונתי תימאטי אלא אידיא ורטורי — בוידוי ההלך הנווד בדרכי תבל כ„עגל כושל מארצות תענית“ שבחלק האחרון. את שרטוט המעגל ההרמוני בשירים מסוג זה חייבים אנו להתחיל בנקודה שונה מזו שבה מתחילים אנו בשירי חווייה וסיטואציה.

ה.

הנקודה שבה חייב מעגל זה להיפתח תסתמן תכופות בבהירות על פי הז'אנר בו נכתב השיר. עובדה זו מחזירה אותנו אל תחילתו של הטיעון ואל עיקרו: אם השיר האלתרמני הבודד אינו מהווה במקרים רבים מערכת „חוויתית“ סגורה, שסתומותיה מתפרשות במסגרת של דיון פרשני מן הסוג המקובל, ואם אין ה„עולם“ האלתרמני מספק לקורא אחיזה קונקרטיה במידה מספקת משום מהותו הקאטיגוריאליה, הרי אפשר שנקודות אחיזה אלו תימצאנה דווקא בתחומי החיבור בין השיר הבודד לכללותו של אותו עולם. כאמור, נקודות אחיזה חשובות לבירור משמעותם של שירים רבים מתגלות בעת פיענוח משמעותו המיוחדת של המיבנה, שעליו השתית אלתרמן את הקובץ המסויים בו נכללו שירים אלה. הבנת מיבנה ספציפי זה, המלכד את הקובץ ליחידת משמעות שלמה, כרוכה בהסברת תפקידו של כל אחד מן השירים במסגרת הקובץ. ממילא מסיטה היא את התבוננותנו בשירים מזווית־הראות של המוצא אל זווית־הראות של התכלית, מניתוח השיר כביטוי של מצב נפשי לניתוח השיר כהיגד וכאמצעי ליצירתה של אמירה שירית אחדותית. היסט זה חיוני הוא להבנת השיר. אנו שואלים את עצמנו למשל, לא רק מה ביקש אלתרמן לבטא ב„עוד חוזר הניגון“, „או חיוורון גדול“, שיר „האור“ ו„הנה העצים“, אלא לשם מה העמיד שירים אלה בראשי ארבע החטיבות של „כוכבים בחוץ“. אנו מבינים לא רק את המשמעות הנפרדת של „איגרת“ ו„שיר בפונדק היער“, אלא גם את הטעם שלשמו הובאו שני השירים במקומות מקבילים בחטיבות הפתיחה והסיום של הספר, ומיד מתברר לנו מיתוס רציחת האח התמים או מות האח התמים, המופיע בשני השירים, לאו דווקא כשיקוף של איזו חווייה טראומאטית, המזמינה את הפרשן לתחום ההשערות הפסיכואנאליטיות, אלא כאמצעי מובהק של הגדרת השירה במסגרת השקפת־העולם הכוללת, המתבטאת בכלל המיבנה של „כוכבים בחוץ“. בצורה זו עשויים להסתבר גם הסתומות שבשירים קשים אלה, כגון העובדה שב„איגרת“ עובר הדובר באמצע השיר מהוקעת הרצח של התאום השותק

והתם לקבלת המצב שנוצר לאחר הרצח — המצב השירי. ב"שיר בפונדק היער" מסתיימת הקינה על מות האח דווקא בשיר תהילה לעלמה, שאורה הוא האור היחיד בעולם. שני המיפנים מגלמים התקדמות הגותית אחת.

נקודת הקשר של הז'אנר מחברת את השיר הבודד עם ה"עולם" המוכלל של המשורר בצורה דינאמית וחיונית עוד יותר. אנו עומדים על כך קודם כל במסגרת הספר הבודד. מתוך העיון ב"כוכבים בחוץ" מבחינים אנו, למשל בעובדה שהצד השווה בארבעת שירי הפתיחה של החטיבות מתגלם בזיהותם הז'אנרית המשותפת: אלו הם "שירי אומר", העשויים להסוות את סידרת ההוראות המוסריות-הקיומיות, שהיא עיקרו של כל אחד מהם, במסווה של תיאור נוף או וידוי אהבה. אנו מבינים, שבשירים אלה מגלם העיקרון הז'אנרי את ה"טאלוס", שעל פיו הם ניתנים לפירוש הממצה והמשמעותי ביותר. בוודאי, אפשר לקרוא כל אחד מהם במסגרת התימאטית העצמאית שלו וכביטוי למצב נפשי חד-פעמי. אבל קריאה כזו תחלוף על פני השטח של השירים, ובעוד היא מתימרת לחדור אל מקורותיהם החווייתיים, תיפסח בהכרח על אלמנטים מרכזיים במיבנה וברטוריקה שלהם. תפקידם של אלמנטים אלה יתגלה דווקא כשנפנה את עיקר תשומת ליבנו מן החומרים התימאטיים השונים אל תפקידם הז'אנרי המשותף של השירים כחיוויים מדריכים, הבאים לסמן בראש כל אחת מן החטיבות את היחס הנכון, או את צורת הקיום הנכונה, במסגרת החומר התימאטי שבו תעסוק החטיבה — פגישת המשורר עם העולם, ההתמודדות עם האהבה, עם איתני הטבע, פרידת המשורר מן העולם. התבוננות בשירים מצידם זה המשותף משנה את יחסנו אל ההרכב התימאטי שלהם. היא מגלה בהם את ה-Topoi הידועים לא על פי מקומם המוכר ב"עולם" הקאטגוריות התימאטיות של שירת אלתרמן, אלא על פי תפקידם בהובלת השיר לקראת ביצוע שליחותו הז'אנרית הרטורית המיוחדת. הקשרים שבין ה-Topoi בכל אחד מן השירים נעשים מלאי דינאמיות ומשמעות ספציפית. ההלך של "עוד חוזר הניגון", שאינו שונה לכאורה מדמויות ההלך הרבות המרפיעות ב"כוכבים בחוץ", מואר באור חדש על פי היחס בינו לבין המרכיבים התימאטיים האחרים של השיר, כשאנו מבינים שהשיר כולו איננו אלא סידרת הוראות והנחיות, שעל פיהן יגיע ההלך למיצוי אידאלי של שליחותו.

הוא הדין ברבים משירי הספר. אודה מלאת מתח ודיסונאנסים כ"ערב בפונדק השירים הנושן וזמר לחיי הפונדקית" בחטיבה הראשונה ואודה רגועה ונינוחה הרבה יותר כ"בת המוזג" בחטיבה האחרונה מצטרפות זו לזו הן על פי תפקידם של שני השירים במערכת הכללית של הספר והן על פי הזיהות הז'אנרית. כאן מלווה הזיהות הז'אנרית בקירבה תימאטית בולטת בין השירים. דווקא הז'אנר הוא המבליט כאן את עיקר השוני שביניהם, שאיננו נעוץ בחומר התימאטי כשלעצמו או במקורותיו במסגרת נסיון חיים קונקרטי כלשהו. אלתרמן עושה בשני השירים שימוש שונה לחלוטין במוסכמות של האודה, בדיקציה האופיינית לה, ברטוריקה של התהילה והשבח ותוך כך הוא מכוון את השירים לאפקיהם המיוחדים ומעלה בהם מתוך החומר התימאטי הזהה כמעט את אווירת אלימות והמתיחות בראשון ואת ההשלמה הנוגה, המבודחת כמעט —

באחרון. השימוש השונה במוסכמות הז'אנר קשור ישירות בתכליות השונות של השירים במסגרות החטיבות הראשונה והרביעית של הספר. על פיו מתברר התיפקוד הרטורי של העריכה התימאטית של כל אחד מן השירים. שוב קשה להגיע כאן להבנת הרציפות שבעריכה זו (בייחוד ב"ערב בפונדק השירים הנושן וזמר לחיי הפונדקית") ללא הכוונה ז'אנרית-טלאולוגית, ונקל להגיע בניתוחם לחישוב נקודות של חוסר קשר מסוגים שונים. הוא הדין בהבנת צורת הפיתוח של נושא הדרכים בחטיבה הראשונה של הספר במסגרת של אודה מלאה פאתוס וחסרת ריכוז כ"מזכרת לדרכים" לעומת פיתוחו המרוכז בתכלית ב"בדרך הגדולה", ה־Lied המעודן שבחטיבה הרביעית, או בבלאדה טראגית אך מאופקת כ"האם השלישית" באותה חטיבה. סיכומן של החטיבות הראשונה והרביעית במונולוג דראמאטי ("איגרת") ולעומתו בסיפור באלאדי, המסופר ב"השקט ותבונה" ("שיר בפונדק היער") מלמד על תפקידו של מיתוס האח התמים ומתו בספר לא פחות מעצם תוכנו של המיתוס. האמת הבסיסית הכלולה בו חייבת היתה להתבטא בחטיבה הראשונה כמצאות פנימית נסערת וכמצב הקיים בהווה, ולעומת זאת חייבת היתה להינתן במסגרת של סיפור מוגמר עובדתי, מעשה שבעבר, בחטיבה המסיימת. הז'אנר של שני השירים מסמן את עיקר משמעותם. הקירבה המהותית בין "אל הפילים" ו"סתו עתיק" בחטיבה הראשונה לבין "מערומי האש", "יום הרחוב" וכמה שירים אחרים בחטיבה השלישית נובעת מזיהותם הז'אנרית של השירים (אלה הן הדוגמאות השלימות ביותר של הז'אנר הראפסודי ביצירת אלתרמן; ז'אנר, שהמשורר עצמו סימנו בתווית המוסיקאלית "קונצ'רטו"), שהיא גם זהות שבתפקוד. בכל מקרה קשור הז'אנר בייחוד הרטורי של השיר, וממילא מאיר זיהויו את מיבנה השיר, את עריכת החומרים התימאטיים שבו, את לשונו, את מיכלול מרכיביו.

הפרספקטיבה הז'אנרית מבהירה מכל מקום גם יחסים הפורצים את מסגרת המיבנה של הספר הבודד. חשיבותה המיוחדת של פרספקטיבה זו היא בכך, שממנה יכולים אנו לצפות בשיר הבודד וב"עולם" האלתרמני הכולל צפייה סינכרונית, בעוד שהמיבנה של הקובץ הספציפי מאפשר צפייה מוגבלת בזמן. הקובץ הבודד מגבש את הקשר של ה־Topoi האלתרמניים במסגרת משמעות הנועצה בנקודת זמן מסוימת והמגלמת תחנה אחת בדרך התפתחותו של המשורר. הז'אנר מגבש קשר דומה בנקודות זמן רבות לכל אורכה של דרך זו. הבנת הקירבה הז'אנרית בין הראפסודיות המרכזיות של "כוכבים בחוץ" הכרחית לשם הבנת משמעותו של הקובץ, אבל בה מותנית גם תפיסה נכונה בהתפתחות שירת אלתרמן המוקדמת משלבה הראשוני (1931—1935) לשלב "כוכבים בחוץ". השיר הראפסודי הגדול היה הז'אנר הלירי העיקרי של אלתרמן המתחיל ("קונצרט לג'ינטה", "ליל קרנבל", גיחוח אשה", "שיר צריך לנגן וכו'), ומבחינה מסוימת מהוות הראפסודיות של "כוכבים בחוץ" את נקודת הקשר העקרונית בין הקובץ הראשון לבין שלב הבראשית ביצירת אלתרמן. עם זאת מתגלה דווקא בהם (בתמורות שחלו בפיתוח הדיאלקטי של המיבנה הראפסודי), התמורה העקרונית שארעה בעת המעבר לשירת "כוכבים בחוץ". כמו כן, מסתמנת תמורה זו גם

בהופעת האודה כז'אנר האוראטורי המרכזי ביצירת המשורר במקום הראפסודיה, החוגגת כאן את נצחונותיה האחרונים. המעקב אחר התפתחות האודה מבליט את האירועים העיקריים שחלו בשירת אלתרמן במהלכה מ"כוכבים בחוץ" ואילך, כשם שאירועים אלה משתקפים עתה בהופעתה של הפואמה האלתרמנית ובהתגבשותו של ז'אנר המסה השירית הגדולה (מרבית פרקי "שיר עשרה אחים").

בחינת שיריו הליריים של אלתרמן במסגרותיהם הז'אנריות הכרחית היא לשם הפקעת הדיון בשירים ממסגרות פואטיות שאינן הולמות אותם וקירובו למסגרות פואטיות, שההתאמה ביניהן לבין מהות השירה האלתרמנית היא מירבית. בחינתו של כל שיר לירי לא רק על פי מהותו החד-פעמית אלא גם בתורת אודה, אלגיה, סאטירה או Lied מובילה להבנתו לא רק כביטוי של אירוע נפשי-חוויתי סובייקטיבי, אלא גם כחלק ממסורת ספרותית אובייקטיבית. השיר נתפס על פיה לא רק כמערכת אסתטית חד-פעמית אלא גם כזוריאנט של מערכת אוניברסאלית, המבוססת על מודלים קבועים, שהם המחשות של מטרות, של התכוונות אסתטית מוסרית כלליות. ייחודו של השיר נתפס במסגרת זו על פי היחס בינו לבין המודלים הבאים בו לידי מימוש חלקי או מלא. ישיר או מהופך, רציני או פארודי וכו'. בחינה כזו דרושה לריענון הדיון בשירתנו החדשה כולה. הביקורת האלתרמנית, מכל מקום, אינה יכולה להתיר לעצמה את המשך ההתעלמות ממנה. כאן מהווה הזיהוי הז'אנרי על כל המשתמע ממנו, לא רק חלק מן התיאור הנכון של השיר, אלא מורה-דרך עיקרי לסימון ה"טאלוס" שלו. הז'אנר כאן הוא במידה רבה המסגרת הקובעת את משמעות השיר כאקט חינוכי. הוא אחד הכלים העיקריים המפעילים אוג ה"עולם" האלתרמני במהותו הדינאמית מהות של קודכס פיוטי, של הוראה קיומית, המופנה אל דמות מוכללת של "אדם טוב" או "אדם סביר" ומתווה בפניה דרך קיום ראוייה.

1. בין מאמרי היסוד מתקופה זו ראה מאמריה של אידה צורית "על כמה מוטיבים בכוכבים בחוץ", "משא" (הדרשבווען), 14.1.54, 28.1.54, "שמחת עניים" — סיוון להבהרת השירים, שם, 10.7.52 (המאמרים כונסו בספרה של צורית הקרבן והברית, הוצאת דביר, ת"א תשל"ד); ראה מאמרו של דוד כנעני "על קו הקץ", בינס לבין זמנם (ספרית פועלים, מרחיבה 1955), עמ' 220—257; ראה מאמרי "המת ז'הרעיייה" — על שירת האהבה של נתן אלתרמן, ובין יום הקטנות לאחרית הימים" (שניהם משנת 1959), ארבע פנים בספרות העברית בת ימינו (מהדורה מורחבת, הוצאת שוקן, ירושלים ותל-אביב תשל"ה), עמ' 69—124; ראה מאמרו של ברוך קורצווייל "ה-*condition humaine* בשירה הפרוטואלית לנ אלתרמן" (1960), בין חזון לבין האבסורדי (הוצאת שוקן, ירושלים ותל-אביב תשכ"ו), עמ' 202—257.
2. ראה, למשל, דיוניו של נתן זך במטריקה, בריתמס, כאימאז' ובמצלול בשירי אלתרמן במאמרו "ההרורים על שירת אלתרמן", "עכשיו" 4:3 (אביב תשי"ט), עמ' 109—122, ובספרו זמן וריתמוס אצל ברגטון ובשירה המודרנית (הוצאת "אלף", תל-אביב, 1966), עמ' 20—39.
3. ראה, בין השאר, מאמריהם של נעמי תמיר והרי גולומב, "שמחת מועדים" — תיאור ואינטרפרטאציה של שיר מאת אלתרמן, "הספרות", כרך ב', עמ' 109—139, וכן "דרך חרב כעלמה: קריאה באמרה תרב הנצורים לנתן אלתרמן", "הספרות", כרך ד', עמ' 80—88; וראה ביהוד מאמרו של יוסף האפרתי "לשאלת הקומפוזיציה של השיר הבודד בכוכבים בחוץ": על פי שיר על דבר פניך, "הספרות", כרך ג', עמ' 215—224.
4. ראה מאמרי "מבנה ובינה כקבצי השירה של נתן אלתרמן", ארבע פנים בספרות העברית בת ימינו (מהדורה מורחבת), עמ' 31—68.
5. העיקרי במבקרים אלה הוא שלמה צמח, ראה פרשה זו בהתפתחות ביקורת אלתרמן

- במאמרה של אורה באומגארטן „קיום בהתפתחות ביקורת אלתרמן“, א. באומגארטן (עורכת) נתן אלתרמן — מבחר מאמרי ביקורת על שירתו (הוצאת עס'עובד, תל-אביב 1971), עמ' 13—15.
6. ראה, למשל, מאמרי „הערות לויכות על שירת נתן אלתרמן“, ארבע פנים בספרות העברית בתימינו (מהדורה מורחבת), עמ' 125—149.
7. ראה, למשל, רשימתו של ז. וייסמן, „איכחת החרב והמיית היונה“, „משא“ (השבועון), 29.11.1957.
8. ראה, למשל, מאמרו של מתי מגד „שירת אלתרמן ועולם הבלדה“, „משא“ (השבועון), 21.8.1959; וכן ראה מאמרו של זן לאור, „יסודות הבלדה בשירי הטור השביעי לנתן אלתרמן“, „הספרות“, כרך ד', עמ' 89—98.
9. ראה בעיקר מאמרו של ג. נך „הרהורים על שירת אלתרמן“ (הערה מס' 2 למעלה).
10. ראה מאמרי על „אבני בודה“ ב„עכשיו“ 29—30 (סתו תשל"ה), עמ' 63—85, וב„עכשיו“ 31—32 (אביב-קיץ תשל"ה), עמ' 63—91. המאמרים נדפסו בחלקם גם ב„ביצרון“, חוב' ה' שנה ל"ה, (סיון-תמוז, תשל"ד) עמ' 201—223; חוב' ו' (אלול, תשל"ד) עמ' 283—291.
11. W. K. Wimsatt, jr., „The Chicago Critics: The Fallacy of the Neoclassic Species“, *The Verbal Icon* (New York 1958), pp. 41-65.
12. יוצא מן הכלל בולט הוא ספרו הנ"ל של נתן זך (הערה מס' 2 למעלה).
13. הדיבור על „התחדשות“ אינו חסר הצדקה. ההכרה במימד הזאנרי של השירה הלידתית היתה קיימת — ואם גם בצורה מעומעמת מאד — בביקורת העברית, ויותר מזה, במתודיקה הספרותית של בית הספר העברית, עד לפני חמישים שנה לערך. ראייה לקיומה של הכרה זו מן הצד המתודי אפשר למצוא ב„כריסטואמטיות“ (מקראות) הספרותיות הרבות של ראשית המאה, המחייבות הוראת הטייה על פי סוגיה זכך בספריילמוד של „תורת הספרות“ משל"ג ועד א. ברש. הראיות מן הביקורת הספרותית מעטות יותר, ובכל זאת ראה מאמר כ„ביאליק אמן הצורה“ מאת ש. טשרניחובסקי, „רימון“, חוב' ג' (ברלין תרפ"ג), עמ' מ"א—מ"ג.
14. ביחס לשירת ביאליק ניסו את כוחם בעניין זה עשרות רבות של מבקרים מי. קלוזנר ועד עדי צמח והגדיל מכולם דב סדן בעשרות מאמרו. מספר הנסיונות המקבילים בביקורת אלתרמן מצומצם יותר. ראה בעיקר מאמרה של אידה צורית על „כוכבים בחוץ“ (הערה מס' 1 למעלה) ומאמרי „המת והרעייה“ (שם).
15. „שיר הפונדק הישן“, עיר היונה (מהדורת הקיבוץ המאוחד, ת"א 1972), עמ' 261.
16. ראה הניתוח הבסיסי של ה„טופיו“ בספרו של א. ר. קורציוס Ernst Robert Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (Bern 1948)
- וכן ראה הפרק על ה„טופוס“ בספרו של ו. קייזר: Wolfgang Kayser, *Das Sprachliche Kunstwerk* (5 Auflage, Bern 1959), ss. 72-77.
17. ראה נסיון מיון מעין זה בספרו של מאריו פראז, העוסק בקונבנציות הסבל ב„שירה הרומנטית“: Mario Praz, *The Romantic Agony* (New York 1956).
18. הכוונה היא שוב ובעיקר למאמרו של דב סדן.
19. ראה ספרו של רוברט לנגבאום: Robert Langbaum, *The Poetry of Experience* (New York 1957).
20. ראה מאמרו של דב סדן „המשולש“, בין דין לחשבון (הוצאת דביר, תל-אביב, 1963), עמ' 10—13.
21. ראה ספרו הנ"ל של ר. לנגבאום (הערה 19 למעלה), עמ' 9—37.
22. ראה מאמרו הנ"ל של נתן זך ב„עכשיו“ (הערה מס' 2 למעלה).
23. ראה מאמרו הנ"ל של יוסף האפרתי ב„הספרות“ (הערה מס' 3 למעלה).
24. ראה דבריו של אמיל שטייגר על „אמנות האינטרפרטציה“, Emil Staiger, *Die Kunst der Interpretation* (Zürich 1955), ss. 9-33.

שלמה צמח: הגיונותיו ודעותיו על הספרות העברית החדשה

מאת יצחק ברזילי

מאמר שני *

2. במלכות השירה החדשה

באמת-מידה זו מדד צמח גם את יצירותיה של השירה והסיפורת החדשות. בכמה וכמה מהן גילה יכולת טכנית וכשרון כתיבה, אולם אך מעט שיש בו משום ביטוי נפשי אמיתי ומקורי והמצטרף לחשבון תרבותה ורכושה הרוחני של אומה. את השירה ראה והיא טובעת בים של אימג'ים וסמלים, מזה, ונתונה בבולמוס של חדשנות לשונית עקרה, ללא שורש וחינויות, מזה. אותה "רוח תזזית" שמסעירה היתה את ספרותה ואמנותה של צרפת בשלהי המאה הקודמת ובראשית מאתנו, ושכבר עבר זמנה שם "ומבקשים דרך תשובה", אותה מצא עתה משתוללת בספרותנו בארץ, "כדרכה של חברה חלושה, הנוכרת בחרטומה במעט העפר המתאסף סביב שרשי האחיזה שלה — אנו פותחים בשעת נעילה"³⁹. שתיקה המעידה כמאה עדים היא שתיקתו לגבי שירת א. שלונסקי, המחדש הגדול בשירתנו החדשה. אולם היודע את דעתו השלילית של צמח על השירה האימג'יסטית⁴⁰ לא ימצא בה כל תמיהה. "הדיוקנאות היתרה והשופעת והמתהוללת" — כתב — "סופה להיות מבוי אטום, הואיל ועד מהרה נהפכת לנוסחה מתה ומין מנגנון הממית כל ניד פיוטי והמשתיק כל זיע לירי"⁴¹. מטעם זה לא נתחמם בו לבו אף לשירת אלתרמן הצעיר, שגם היא טובעה היתה בחותם של שפע מטפורי וסמלי. בפירוש כתב: "לא נהנית משפעת מלאכת הדימויים בראשית דרכו ואמרת דעתי בגילוי-לב גמור. הואיל ולגופה של שירה זו כסבור הייתי, שלבי מכוון ופתוח לה, אלא שנראה לי תועה היא בדרכים שאינם דרכים ורודפת אחרי צללים שאינם בני דמותה"⁴². רק על שמחת עניינים כתב דברים יותר חמים, מפני ש"במקומה של ההמצאה החריפה והפזיזה באה עכשיו התמונה הרחבה עם נשימתה העצורה שפרודותיה מלאו מציאות טובה ושקטה ושהסמלי שבה (הטוב והמתקבל על הדעת) אפילו בזרותו אינו אלא תוספת ולואי"⁴³. יותר קשה היה פסק דינו על שירתם של ב. פומרנץ, אברהם חלפי, רפאל אליעזר, ואחרים. בריבוי האימג'יסטי שלהם מצא "יכולת, שעשועים, חריצות שכלית, אבל לא שירה"⁴⁴.

וכשם שלא הלך לבו אחרי האימג'יסטיקה הקולנית שבשירתנו החדשה, כן לא ראה כל ברכה וכל תרומה של ממש בחידושיה הלשוניים המרובים. בחרוניהם של י. אורלנד וב. פומרנץ הוא מצא "אלם ואטמות" שהלב אינו נענה להם. "מנהג זה לפאר את השיר במלים עשויות בידיים נעשה לפולחן ריק... מרוב תמימות חושבים אנשים, כי כוח ביטוי של הדיבור המחודש גדול מזה שב-

(*) ראה: "בצרון", סיון-תמוז, תשל"ו.

משומש ובשכיח"⁴⁵. ולא היא: דווקא המלה המשומשת — עושר רב שקוע בה; ואילו המחודשת, "אין לה היקף רגשי... היא בהירה ושקופה עד תכלית ואינה גוררת אחריה בשוליה עודפי צללים"⁴⁶. "שירה אמיתית אינה לעולם גלגולו של השגור בתוך הגשמתו של היוצא מן הכלל; על הרוב הוא יוצא מן הכלל שהתגלם בתוך השכיח"⁴⁷.

גם השירה הנושאת, שמקור השראתה חיצוני הוא, חשודה היתה על צמח מבחינת אמיתה השירית. כנגד הימשכותה של שירת ש. שלום אחרי אירועי הזמן טען: "מי שאומר להיבנות מן החולף והמקרי שפגעי הזמן מטייחים בהם את המבטאים, הרי זמן זה עצמו שהביא את הדברים לידי גדולה עתיד להשפילם ולהחזירם אל מערומיהם לאחר שנפל טיחם"⁴⁸. "ומכאן אותו יחס של שניות לכל שירתו של ש. שלום. מצד אחד אתה מחייבת, הואיל והיא בעיניך דקת-נפש ונדיבת-רוח בהליכותיה. מצד אחר אתה שוללה, הואיל והיא היפוכה של שירה: כרונית וצוחנית ורודפת אחרי תכליות שדבר אין להן עמה"⁴⁹.

מטעמים דומים ביקר גם את שירת ה"נהי" של י. למדן, שעל זועות ימי הנאצים סבבה. מבחינת התוכן הגיע אמנם למדן בשירים אלה ל"ביטוי לירי עז", אולם,

כלום ביכולתו של מוטיב אחד שמאורעות חוץ מעוררים אותו ומניעים אותו... להגן על עצמו מפני החזרה והדישה במקום אחד? וכלום לא הכרח הוא שהנעימה הלירית האחת תתגוון בקצת השתפכות נפש וקצת דרשנות, עד שיש והשירה נהפכת לנאום-משא? וכלום לא הכרח הוא, שהדמיון הפיוטי ישתקע קימעה קימעה בחרבוני ההמצאה השכלית והחריפות?⁵⁰

בהשתעבדות לנושאים חיצוניים לקתה, לדעתו, גם שירת ז. שניאור. כולה מעשה חושב היא, אך היסוד הלירי כמעט שאינו בה.

קר רוח ואדיש היה שניאור כל ימיו. לשווא אני מחפש בין שיריו את השדות ואת היערות אשר גידלוהו וטיפחוהו ולשווא אני מחפש את עקבות התקופה שהוא חי בזמנה: איני מוצא... על עניינים מעניינים שונים מדבר הוא באותו קול רותח של, מרעיש עולמות, גם על תוכן זר לו וגם על תוכן קרוב לו אין הוא משנה צורתו הרגילה הרועשת, עד שאותו, עניין לכל' בא ללמד על, חוסר עניין' שבא מתוך, פכחות שכלית'... שירי שניאור יעניינו אותנו תמיד, אולם הם לא יפעלו עלינו לעולם.⁵¹

צמח לא החשיב גם את השירים על נושאי המקרא שנתרבו בשירתנו החדשה. "אודה ולא אבוש, (שירה זו) אינה אהובה עלי אפילו במדורה הלועזי אצל הגדולים והמפורסמים... לא ייתכן לפייט את כתבי הקודש... כתבי הקודש ואישיהם חיים וקיימים העודם מתהלכים עמנו... וחיות תנכית זו מה כוחו של ילוד אשה להרימה מעל למעלתה?"⁵² מן הראוי להעיר שדברים דומים על חיקויי השירה המקראית, במיוחד על "שירי תפארת" לנ. ה. ווייזל, כתב לפני למעלה ממאה שנה המבקר העברי המודרני הראשון, אברהם אורי קובנר.⁵³

מה, מבחינתו של צמח, נשאר איפוא בשירתנו החדשה והוא בעל ערך ובר-קיימא לא לדור אחד בלבד אלא לדורות? בוודאי שלא הרבה. שירה אמיתית

העומדת במבחני התרבות הלאומית והאמנות כאחת היתה בעיניו רק זו של ביאליק וטשרניחובסקי. "הוציאו החוצה מן השירה העברית החדשה כל שתרצו ותגוהו בידי עכו"ם, אך בשנים בל תהי ידכם בהם: את ביאליק ואת טשרניחובסקי השאירו לנו"⁵⁴. אמנם, כתב צמח דברים אלה בראשית תרע"ט⁵⁵, בטרם עלה עוד כוכבם של שלונסקי, למדן וילח"א א. צ. גרינברג, וזמן רב בטרם ירד השפע השירי של שנות השלושים, הארבעים והשנים שלאחריהן, עת עלו אלתרמן, ש. שלום, לאה גולדברג, אורלנד, חומסקי ולאחריהם עמיחי, נתן זך ואחרים. אולם ניתן לשער, על יסוד מה שכתב ולא פחות על יסוד מה שלא כתב, שפרט אולי להסתייגויות מסוימות ביחס לשירתו המאוחרת של אלתרמן, היה צמח מאשר בוודאי תוקפה של דעה זו אף בנוגע לכל התקופה המאוחרת.

צא וראה מה קמוצה יד־השבחים שלו ומה צרה עין־החסד שלו לגבי שני דורות כמעט של משוררים עברים מהעידן שלאחר ביאליק. במידת השתיקה הגמורה נקט כלפי שירת א. צ. גרינברג; בהערות מועטות בלבד הסתפק לגבי המטפורה של שלונסקי⁵⁶. וכך נהג גם לגבי יעקב כהן⁵⁷ ולמדן⁵⁸. כאמור, פנים יותר מאירות הראה כלפי שמחת ענייני אלתרמן, על מידת "הפשטות והאמת" שגברה בה, וכשהופיעה עיר היונה (תשי"ז) כתב: "לעולם זכאי ספר שירים של אלתרמן לדיון של כובד ראש, לגיתוח של פרטים ופרטי פרטים ולהערכה של כבוד"⁵⁹, אף שהוא עצמו לא נחלץ לכך. ואם ביחס ליעקב כהן⁶⁰ וא. צ. גרינברג, אולי יש מקום לחשוב שיד "האמת המדינית והחברתית" שלהם היא שהיתה בכך, אין טעם זה מספיק ביחס לאחרים. אין זאת אלא שאופיה הכללי של שירה זאת, שקולנית היתה ורטורית ונושאה חיצוניים, ואך מעט היה בה מהליריקה הטהורה, הוא שגרם. במידה שהמדובר בשלונסקי, בוודאי יש להוסיף על כל אלה את האימג'סטיקה הבלתי מרוסנת שלו.

רק כלפי שירה שמצא בה דברי צניעות ופשטות, רגש כנה ולא התהדרות והעמדת פנים, נפתח לבו לתודה ולברכת הנהנין, וכך, מקצת דברי שבה חמים כתב על שירת רחל, על "אותו קורטוב של פאר וחובה ורתת ויקר שנפשה יצקה אל הכנרת שלה", ועל "הלב הנפתח לשירים קטנים וענוגים אלה, קונם לעצמו ומקרבים אל עצמו"⁶¹. הוא ביקר את לאה גולדברג על "הסמליות הרמה והנישואה" שנתפסה לה בשירתה המאוחרת, אך הליל אותה על הפשטות שהיתה טבועה בשיריה הראשונים⁶². הוא ייחד לשבח את שירי לנסקי, על "כוחו של המשך" המורגש בהם ועל "תום אנושי ההולך לבטח דרכו"⁶³. באהדה כתב גם על שירי ש. מלצר, שיש בהם "פשטות מסורתית... עממיות טובה וגם הומור קל וחמים"⁶⁴, וכן הביע קורת־רוח משירי א. ברוידס, "שאין קולם עולה על עצמם"⁶⁵. בניגוד ללשון שבחים מתונה ועצורה זו, לשונו נעשית זועמת וחריפה כשהוא מגיע לשירה הנראית לו מתוחכמת וחסרת אמת והרגשה מוסרית. מטעמים אלה פסל את שירתו המטפורית של עמיחי. על המטפורות שלו כתב, שהן —

"משונות, רחוקות מאוד והמופרך שבהן נוסחה של הגיון הפוך ואין בהם כלום מן הרבותא... תחבולות נבובות של בדות ושל התחכמות נעזרה וריקה... אין כורח בכל אלה ואין ניגון פנימי בהם ואין המיית לב ונפש ואמונה אין"⁶⁶.

3. על הסיפורת החדשה

ברור, לא נכנס צמח מעולם לעבי קורתה וענייניה של השירה העברית המודרנית. עמידת בן בית לא קנה לו בה. לשונה הססגונית, הדרמטית והדיוקנאית לא לקחה את לבו. את אהבתו בתחום השירה שמר אך למשוררי ימי נעוריו, ביאליק וטשרניחובסקי. מכל האחרים, גדולים וקטנים, אך מעטים הגידו את נימי לבו. כזה היה גם יחסו לפרוזה העברית החדשה, לביכורי הארץ שהחלו מבשילים בסוף שנות השלושים, ובמידה גדלה והולכת בשנות הארבעים ולאחריהן. לא נפתח לבו אליהם, ויותר משברך על היפה והטוב שבהם, את מומיהם וחולשותיהם גילה. אף כאן, עניינו ותשומת לבו, לשבט ולחסד, נשארו צמודים לבני דורו, שכלפיהם הרגיש קירבה בזמן, בדעות, ומעל לכל ברית-מוס-חיים.

דברים קשים כתב, כידוע, נגד מנדלי ודרכו ביצירה, אולם יחד עם זה לא חלק על מעמדו המרכזי בספרות העברית, על המהפכה שהכניס בסגנון העברי וההשפעה שיצאה ממנו על כל מהלכה של ספרותנו. הוא הדין בנוגע לעגנון. את חולשות המבנה שביצירותיו הוקיע ברבים, את סמליותו השאולה והזרה, אולם בייחודו הודה ובקסם ובחן שבסיפוריו. אילו היה צמח מקפיד בעיקרי משנתו בעניין מקוריות וחיקוי חייב היה לפסול חלק ניכר מיצירת חיים הזו כמעסה ולש בבצקו של מנדלי, אולם תופעה ספרותית יוצאת מן הכלל ראה בו: „הוא ניפץ את כלי היוצר של מנדלי... והתקין לו כלי יוצר משלו“. „ריחיים שבורים הריהם בבחינת כנף-רגנים אחרונה שגפיה השיקו על יהודי תחום-המושב שעה אחת קודם שנסתלקו מעולמם. וזכות זו של הזו, שליחות גדולה שהגורל הטיל עליו, יעמדו לו עד סוף כל הדורות“⁵⁸. הוא העריך והוקיר גם את תרומתם של שופמן, ברנר וגניסין. אמנם, אף שורשם הוא בעולם המנדלאי, אולם הם „שיברו את הקו“ ולדרכי יצירה משל עצמם יצאו. כבדים ומייגעים הם סיפוריו של גניסין ומן הערבוביה והחדגוניות בהם, אולם המתאזר בסבלנות — חלקות של יופי ועמקות מקורית יגלה בהם⁵⁹. צעיר בראשית דרכו היה צמח כשניסה להעלות את דמותו של ברנר האיש והסופר ואת תכונות יצירתו. חולשות שבמבנה ובסגנון גילה בסיפוריו, אולם כבר אז הרגיש בייחודו ובחשיבותו בספרותנו⁶⁰. דווקא משום שהעריך את כוחו התיאורי והסיפורי של ברקוביץ הוכיחו על כך שב„ספרות המנהגים“ של מנדלי שקע ולא התעלה לסלול לו דרך חדשה אל הרומן הבנוי⁶¹. רשימות הערכה קצרות כתב גם על סיפורי י. זרחי, י. אריכא, א. אבן-זהב, א. המאירי, י. חנני, נ. גרינבלט, א. ברש ואחרים⁶². הוא הקדיש גם מאמר ארוך לארבע יצירות „חדשות“: הדרך ליריחו ליגאל מוסנון, רוח הימים לאהרן מגד, הוא הלך בשדות למשה שמיר ושירה של חצות ליוהר סמילנסקי⁶³, אך הוא עבר בשתיקה על במשעול הצר לאברהם קבק, על מלך בשך ודם לשמיר ועל ימי קצלג ליוהר — ללא ספק שלשת ההישגים החשובים של הפרוזה העברית החדשה. ואם אפשר אולי למצא הסבר-מה לשתיקתו בנוגע לשני הרומאנים ההיסטוריים ביחסו השלילי בכלל לסוג ספרותי זה⁶⁴, מתמיהה היא שתיקתו הגמורה לגבי ימי צקלג. אולם בעצם אין אף היא בגדר של חידה ופליאה. המצוי אצל דעותיו של צמח על תרבות יהודית וספרות עברית ברור

התחזיה בנקלה יעמוד על סיבתה של זו. כמוה כעדות שכל שלש היצירות לא נראו בעיניו ולא לרוחו היו. אף על פי ששייבה צמח את במשעול הצר¹⁴, ניתן להניח שעצם פעלו של קבק בו לא לרצונו היה. כוכור, הזהיר צמח בכל כוחו נגד קליטת השפעותיה של "היהדות המעוותת" שנספגה לתרבות המערב ודרך כל מיני צינורות התחילה חודרת לספרותנו החדשה¹⁵. אין ספק שבספר כ-במשעול הצר הוא ראה דוגמה בולטת של השפעה מסוג זה. יתר על כן, לא ייתכן שיהודי בעל שרשי-מסורת עמוקים כצמח יראה בעין טובה יצירה המעלה את מוסריותו העמוקה והצרופה של ישו מזה ומשפילה את הפרושים ברוחה של הברית החדשה מזה. הוא שתבע כי על הספרות העברית להיות בין הכוחות המעצבים של "האחרות" היהודית בדור שיבת-ציון, בוודאי שלא יכול היה לראות ביצירה כזו משום תרומה לתפקיד זה ומשום נכס בעל חשיבות תרבותית-יהודית.

אף בנוגע למלך בשר ודם ניתן לשער ששתיקתו משמעותית היתה וסימן היה בה לדעתו השלילית על הספר, אם לא מבחינה אמנותית הרי מבחינה תרבותית-יהודית. טובעת היצירה בעולם של יצרים שפלים ותאוות כח ושלטון בלתי מרוסנים ופתוכה היא בכל אותם הסממנים שרוח של נכר וחיקוי עולה מהם, וספק הוא אם ראה צמח בשיחזור כזה של ימי בית שני משום שרות רב לדור התחיה.

מטעמים דומים, בוודאי, לא נחה דעתו גם מיימי צקלג. קיים אמנם הבדל רב בהיקף הדברים ובקצבם, בעלילה ובגיבורים בין "שיירה של חצות" לבין ימי צקלג, אולם מדברי צמח על הראשון ניתן לשער את דעתו על השני. מה שנראה היה לו כתכונות היסוד של "שיירה", והן: העלאת הקיום למדרגה של ערך עצמי, שקיעה ללא סיוג ובידור בעולם של חפצים ופרטים, ועירטול המציאות מכל ערכים טרנסצנדנטיים¹⁶, כל זה הן מצוי היה במידה שופעת וגדושה יותר ביימי צקלג. הרי ששוב הפעם ניתן לשער שלא הערך האמנותי של היצירה הוא שהביאו למידת השתיקה כלפיה, אלא העירום הרוחני והתרבותי שנשקף היה מתוכה בכל בהירותו ואימתו. למעלה מבן שבעים היה צמח כשהופיע ימי צקלג (תשי"ח) ובו דור יהודי חדש החוגג את "תשואת הווייתו" ללא אלהים וללא כל תרבות עבר יהודית. הוא, שכל ימיו הטיף להמשכיות תרבותית ולשלמות של הווייה היהודית, ודאי שהרגיש כי תהום כרויה בינו לביןם. מה הפלא ששתק.

4. הערות פיוט וביקורת

לא מבקר ספרותי במובן הרגיל של המלה היה צמח. באופן שיטתי, יסודי ומקיף לא דן כמעט באף משורר או סופר. הוא חתר תמיד אחרי דמות היוצר וקווי היסוד של יצירתו ולא אחרי ניתוחה המפורט והשלם. לא תמיד ולא בכל צדק, אולם חודרת היתה ראייתו תמיד ועל גופי דברים ועיקרים העמידנו. הוא היה הראשון שהגדיר את יצירת מנדלי כשייכת לסוג הפיקרואי. על ידי כך הבהיר לא רק את אופיה האמנותי, אלא אף הצביע על כך שאך דרגה חולפת וזמנית היתה, אחת מדרכי ההסתכלות של הספרות במציאות, שטיפוסית הינה לתקופה מסוימת ולהרבה ספרויות, ובמידה שנמהר להינתק ממנה בה במידה נמהר להתגבר על רגש הנחיתות הכיעור העצמי בהם השקיעתנו זו¹⁷. חלוצית

היתה גם התרומה שתרם להבנת ביאליק. לא כל פינותיה של שירתו האישית והלירית נחשפו לפניו. אולם ראשון היה להרגשה שעיקרו של ביאליק לא בשירי הזעם והתוכחה הוא, ואף לא בפרוזה "הארצית" שלו, אלא דווקא באותן פנינות ליריות שגילו את כל "ההאיך הפיוטי שלך". הוא לא ניתח אף שיר שלו ניתוח מפורט, אולם הערותיו ורמזיו על "צנח לו זלזל", "לבדני", "יהי חלקי עמכם", "ספיח", "חלפה על פני", "אבי" ועוד, משום ציוני דרך היו למבקרים שלאחריו.⁸⁷ לא מקיפים וממצים היו דבריו על ברנר, אולם נכונה הגדיר את דרכו בעשייה הספרותית של דורו כזה של "קברניט" הנושא באחריות לכל הנעשה בה, ולכל מקום שהוא בא הוא נעשה למנהיג ולתל שהכל פונים אליו.⁸⁸ אף לתרומתו המיוחדת קלע כשהעמיד אותה על "ההתנגשות, הוועוץ, הפנים האנושי" שהוא הכניס לסיפור העברי המחודש, ועל ידי כך הוסיף ממד אנושי ונפשי לדמות היהודית "הקרה, היבשה ומחוסרת הנשמה" של מנדלי.⁸⁹ מאלפים גם היו דבריו על כיוון יצירתו ושלסיום דרכה לא הגיעה:

אילמלא נתפלמס עם בני דורו, ואילמלא נסתלק בדמי ימיו, ודאי שהיה מקיים הבטחתו ומגיע אל המקום שבכוחו להגיע לשם. אבל בשנים המעטות שעמד ברנר בספרות עמידתו כבתוך יער עבות וסוער בלא שביל ומשעול. אין לפניו אלא מרחק מועט זה שבין אילן לאילן, ובכל צעד שהוא פונה דומה לו שהוא קרוב אל תכליתו. ואף על פי כן הסיפורים שכתב אל הרומאן הבנוי הם הולכים.⁹⁰

קולעת היתה גם הערכתו של שניאור, ש"הנקודה המרכזית הראשית היסודית שביצירתו" היא "המוחיות", "השכליות", ושנעדר היה "הצניעות והביישנות הפיוטית".⁹²

קירבת לב מיוחדת הרגיש צמח כלפי פייארברג, והרבה מדמות עצמו ומאורעות חייו גילה בו; אולם אמיתיים דבריו עליו וקולעים לאמת. לא סופר גדול ולא בעל כשרון גדול ראה בו, אלא "חזיון ספרותי המעורר את סקרנותנו מצד חידושו ומצד העלומים התוססים בו". באמצע מסכת עירובין הפסיק צמח את משנתו ויצא לארץ,⁹³ וכזו היתה בעיניו אף דרכו של פייארברג. הוא פסח על ההשכלה "ומבית המדרש נכנס ישר אל המשעולים המוליכים לשחרור הלאומי". מלא אהבה וחום היה יחסו של צמח לתרבות העבר, לעיריה ולעולם האבות — ותקדימים לאלה בפייארברג מצא. ולבסוף, אהבת ישראל העמוקה של צמח, יחסו הרציני לספרות ותפקיד החינוך והעיצוב של גשמת האומה בדור התחייה שהוא ראה אותה מחוייבת לשאת בו — את כל אלה על גס העלה כעיקרה של יצירת פייארברג והגותו.⁹⁴

מאידך, לא בכל צדק, כאמור. חסיד נלהב של טשרניחובסקי היה והיסס לומר מי גדול ממי, הוא או ביאליק.⁹⁵ אך מכיוון שכפר בהלניות של טשרניחובסקי, עמד וביטל את האידיליות שלו כמעשי "לצון" שחמד⁹⁶ והתעלם ממרכזיותו של סוג שירי זה ביצירתו. יש מקום לחלוק גם על כמה וכמה מדעותיו לגבי שירת ביאליק. העובדה שאין החרוז מצוי, או שלקוי הוא, בשירה הנושאית שלו, אין בו כדי להכריע לגבי טיבה וטבעיותה של שירה זו. היא לא היתה בבחינת "מס" שביאליק העלה כביכול לדור ולציבור שאמונים היו על השקפה

של "תכלית"⁸⁷, אלא נבעה מעצמותו במידה לא פחותה משירתו הלירית. לגבי משורר כביאליק ששרשיו בעולם היהודי ובתרבותו כה עמוקים היו, אין הנושאים הלאומיים בבחינת משהו חיצוני גרידא, אלא חלק בלתי נפרד ממהותו. אין ספק שהגזים גם בביקורתו על ש"י עגנון, הוא צדק אמנם בדבריו על המבנה הרופף של יצירותיו הגדולות, אולם הפריז בהבלטת אי-מקוריותו. אף אם נכונה דעתו שהכנסת כלה על שולחנו של מנדלי היא סמוכה, הן כרויה תהום ממש בדמות העולם היהודי שבה וביצירת מנדלי. שונים הטיפוסים ומעל לכל ההסתכלות בהם. אכן, עצם מציאותו של עמק הבכא תבע יצירה שכנגד, לשם תיקונה ואיזונה של דמות ההווייה היהודית שכה נסתלפה בו. משום כך, הכנסת כלה אינה רק מפעל אמנותי חשוב, אלא מפעל לאומי-חינוכי ממדרגה ראשונה. והוא הדין בנוגע לסימבוליקה של עגנון עליה השתער צמח בשצף קצף כה גדול. בין אם הושפע עגנון מקאפקא ובין אם לא הושפע, אין בכך משום חשיבות כה רבה כשם שחשב צמח. סוף סוף העולם שהעלה עגנון ביצירותיו יהודי הוא כולו. רוב בעיותיו יהודיות הן, וכאלה הם גם דימויו וסמליו. ואף אם לא תמיד הנני מצליחים לפענח סמלים אלה, הדרשנות הענפה שנתלתה בהם מעידה על פוריותם. ורבותא בכך, לא צדק צמח גם בדבריו על "שיירה של חצות" ליוהר. מסקנה חד-צדדית הסיק כשכתב: "אין ליוהר עניין באדם, יחיד או חברה", או: "כשאתה מציג זה כנגד זה (את תיאורי הנוף ותיאורי הגיבורים) אתה עומד על מידת האדישות של יוהר כלפי אדם לעצמו"⁸⁸. אילו טרח צמח לקרוא "אפרים חוזר לאספסת", "מסע אל גדות הערב" או "בפאתי נגב", שראו אור לפני "השיירה", בוודאי שהיה רואה שהמסכת האנושית היא לא פחות מרכזית ביצירות יוהר ממסכת הטבע.

מעל לכל היה צמח איש אמונות ודעות, ועולם העיון והמחשבה היה רשותו הטבעית. די להציץ בכתביו כדי להגיע למסקנה שהמכריע בהווייתו כאדם וכסופר היה היסוד העיוני, הרציונלי. סוף סוף את ספרו הגדול והשיטתי הקדיש למחקר באסתטיקה, ועדות הוא לידיעתו המקפת, הבנתו העמוקה וכוח ניתוחו הבהיר של השקפות הפילוסופים, ההוגים והיוצרים ממאתיים השנים האחרונות בפרשה זו.⁸⁹ הכולטות והמצויינות שבין מסותיו אף הן על נושאים עיוניים הן. מוקדשות הן ליעקב קלצקין ותורתו⁹⁰, לצבי דיזנדרוק⁹¹, לא. ד. גורדון⁹² ולאחד העם⁹³. לסוג העיוני שייכות גם השגותיו על משנתו האסתטית של קרוצ'ה⁹⁴, על תורת הגוי של היידגר⁹⁵, על שנאת ישראל של שופנהויאר⁹⁶, על הרומאן החדש⁹⁷, ועוד ועוד. פרק לעצמו מהווה הפובליציסטיקה שלו משנות השלושים והארבעים, "בעניינים שבעולם ובארץ"⁹⁸, מאמריו בענייני חקלאות וחינוך⁹⁹ ומסתו המצויינת "בקהל עם ועדה"¹⁰⁰ בעניי היחסים הבינ-עדתיים שביישוב¹⁰¹. ברור, במסגרת פעולתו הספרותית בכלל מהווה ביקורת הספרות שלו, במובנה המצומצם יותר, אך חלק קטן ואף לא החלק החשוב בה.

נטייה יסודית זו של צמח לדעת ולמחשבה ולהסתכלות צלולה ומנתחת היא היא שהטביעה חותמה על ביקורתו הספרותית. הכרח היה שבגינה יהא לבו נוהה אחרי גרעינה של היצירה ואמיתו הפנימית של היוצר; שבשמה יהא תובע

אמת, פשטות ובהירות ופוסל את האימגיסטיקה הפרועה והסמליות המעורפלת. אולם אין זה הכל. כי לא רק בעל דעות היה צמח, אלא אף בעל ערכים — לאומיים, תרבותיים ומוסריים. ואף חותמם טבוע בביקורתו. ביטוי של רוויה היתה היצירה בשבילו, רוויה היוגקת לא רק משכל ודמיון עשירים, אלא מהזדהות עמוקה עם כלל האומה ומלוא תרבותה. פירושה שרשיות וניגודה תלישות וריקנות. ערכים מוכרחים להיות גנוזים ביצירה ומחובת המבקר לחתור אחרי מציאותם. „אי אפשר לה לביקורת להעלים עינה מן הכובד המוסרי לעצמו בשעה שהיא מבחינה בערכי ספרות”¹⁰¹. מכאן לשון הזעם שלו בביקורתו על א. ב. יהושע, שלדעתו העמיד את כשרונו לשרות „הירוד והמשונה, והצונן והמנוון והעצל והמשותק והנרדם והאפסי”, ועל ידי כך מבלה הוא כמו ידיו את עולמו¹⁰². מכאן גם דבריו הקשים נגד המטפורות המתוחכמות והצוננות של עמיחי¹⁰³ ונגד שפע האירוטיקה הזולה שהציף את ספרותנו מביבי השופכין של אירופה ה„תרבותית”.

יותר משהיה צמח מבקר ספרותי, מורה ומדריך היה, שאת חזון שיבת ציון במשמעותו האנושית והיהודית העמוקה נשא בלבו. חזון של הישגות ארצית לשם בניית תרבות גבוהה, בה יתמוגו עבר והווה, שרשי הווייתנו המזרחית ביסודות שקלטנו מעמי המערב. עם ככל העמים גרס אף הוא, אולם רק במובן של החזרת תנאי הקיום הטבעי ולא כנוסחה של התפשרות והשלמה עם כל הרע, השפל והמכוער וכויתור על האחרות שלנו. על טוהר החזון שמר כל ימיו ולאור הנאמנות לו בחן ובדק פירות הרוח של הדור. מכיוון שרחבה היתה דעתו בתרבות עמו ובתרבות הכללית, וישרה ומעמיקה היתה סברתו היו דבריו נשמעים וגדולה וברוכה היתה השפעתו.

קולומביה אוניברסיטה, ג'ויורק, עריה תשל"ו.

-
- (39) שם, ע' 147—148.
 (40) ראה „על ההשואה”, מאזנים, 1, תשרי-אדר, תרצ"ד, חוב' ה', ע' 99—101.
 (41) „שלוש שנות ספרות — שנת תשב' — השירה”, אדם עם אחרים, ע' 134.
 (42) „מנהגים”, שתי המחזות, ע' 144.
 (43) אדם עם אחרים, ע' 134.
 (44) שם, ע' 74.
 (45) שם, 64.
 (46) שם, שם.
 (47) שם, ע' 66.
 (48) שם, ע' 106.
 (49) שם, שם.
 (50) שם, ע' 102.
 (51) עירובין, ע' 61—62.
 (52) אדם עם אחרים, ע' 139.
 (53) „השובה אשר שלחתי...”. חקר דבר, ורשה, תרכ"ו.
 (54) עירובין, ע' 13.
 (55) ראה שם, ע' 35.
 (56) מאזנים, 1, חוב' ה' ע' 99—101.
 (57) אדם עם אחרים, ע' 141—142.
 (58) שם, ע' 102.

- (59) שתי מזוזות, ע' 144.
 (60) אדם עם אחרים, ע' 142.
 (61) ילקוט מסות, לוקט א. אב. יפה, 1966, ע' 132.
 (62) אדם עם אחרים, ע' 109—111.
 (63) שם, ע' 75—77.
 (64) שם, ע' 67.
 (65) שם, ע' 108.
 (66) שתי וערב, עם עובד, 1959, ע' 225, 226, 229.
 (67) שם, ע' 22, 25.
 (68) "א. נ. גיסיץ", ילקוט מסות, ע' 46—63.
 (69) "ג. ת. ברנר — מטה ספרותית —" השלוח 28, 1913, 1, ע' 462—473.
 (70) מסות ורשימות, ע' 55—56.
 (71) אדם עם אחרים, ע' 79—96, 116—132.
 (72) "תשואת הויתם", בחינות 2, תמוז, תשי"ב, ע' 9—25.
 (73) "הרומאן ההיסטורי", כתבים נבחרים, דביר, 1956, ע' 254—275.
 (74) הוא כתב עליו: "שלמה מולכו" ועל אחת כמה וכמה "במשעול הצר" של קבק
 אין דומה להם ליכולת ולעניין בכל הסיפורים האחרים המרובים שיצאו מתחת עטו", "הרומאן
 ההיסטורי", כתבים נבחרים, ע' 263.
 (75) "ספרות וזכר" בערוך הימים.
 (76) "תשואת הויתם", בחינות 2, תמוז, תשי"ב, ע' 9—25.
 (77) מסות ורשימות, ע' 39—61, 138—139.
 (78) "ההאיך הפיוטי", 1914, מסות ורשימות, ע' 11—18; "בעבותת ההוי" (תרע"ט),
 שם, ע' 51—53; "דיוקנו של ביאליק", שם, ע' 72—74; ועוד, שם, ע' 149—151; ילקוט
 מסות, ע' 34—45; "אדם עם אחרים", אדם עם אחרים, ע' 5—34; "ביאליק והשפעתו", שם,
 ע' 212—223; "כאשר ראיתו בראשונה", עירובין, ע' 63—69; "נקודת רום בשירה העברית",
 שם, ע' 70—74; שתי וערב, ע' 13—15; "השיר, לבד" מה יהא עליו?", שם, ע'
 207—215; דפי פנקס, 23, 216, 226—227.
 (79) עירובין, ע' 163—175.
 (80) "ג. ת. ברנר", השלוח 28 (1), 1913, ע' 468.
 (81) שתי המזוזות, ע' 136.
 (82) "המשורר הפיקח" עירובין, ע' 51—62.
 (83) שנה ראשונה, ע' 109.
 (84) "מרדכי זאב פיארברג" (1914), כתבים נבחרים, 1956, ע' 194—212.
 (85) עירובין, ע' 71.
 (86) שם, ע' 34.
 (87) "ההאיך הפיוטי", מסות ורשימות.
 (88) "תשואת הויתם", בחינות 2, ע' 21.
 (89) על היפה, דביר, תרצ"ט.
 (90) מאזנים ח', תרצ"ט, ע' 208—217, 323—330; בחינות, תשי"ג, ע' 19—25.
 (91) מאזנים י"ב, חשוון-כסלו, תשי"א, ע' 30—37.
 (92) אדם עם אחרים, ע' 155—211; "השגות שלא השיגו", מאזנים, תשי"ד, ע'
 140—180.
 (93) בחינות 8, ניסן תשט"ו, ע' 3—14.
 (94) שתי וערב, ע' 136—161.
 (95) שם, ע' 65—76; מאזנים כ"ד, ניסן-אייר, תשכ"ז, ע' 387—393.
 (96) מאזנים, כסלו-אדר ב' ת"ש, ע' 232—247; בימי מטה, ירושלים, תשי"ה, ע'
 צ"א—ק"א.
 (97) מסות ורשימות, ע' 152—179.
 (98) בימי מטה.
 (99) עבודה ואדמה, תשי"י.
 (100) בערוך הימים, ע' 121—149, גם בהדפסה מיוחדת "בהוצאת ועד עדת הספרדים"
 ירושלים, תשכ"ו.
 (101) "דרכה של ביקורת", עירובין, ע' 159.
 (102) שתי המזוזות, ע' 160.
 (103) שתי וערב, ע' 223—233.

מעגל ארצי מאת גבריאל פרייל *

ידי כותבת על שלחן
באי-מקום על הניבשת הזאת
כשאני כלי בוער
תוך מעגל ארצי
ומאזין לשעונים שלה
המדברים במדרי

כשאני עובר בקפידה
על עוד הגנה
בלשוני-לשונה
וחושב במעין יורה
על ספרים עוד אטע -
כאלו הזמן אינו סתם
מגלה מדבללת
בה עובר פעם סער
כזה של גבירול
או פסוק ככוב שלה
שר בין קפוליה.

אני רק מעז
לגשר לפעמים
את הרוחים
שבין חכמה ותמימות
בלשוני, תוך מעגל ארצי
אם גם היד כותבת
על שלחן זר.

עדת-שתוקיה וסדרו...

מאת א. מרתאן

עדת-שתוקיה וסדרו באימה
כי הגיעו עד שערי דומה!

עדת-עזוביה עלפו באין-קול!
קהל שבוקיה נמקו באין-קול!

ועומי פניה יחרדו ורעדו גזופי-הב טוי
ושבו לארץ ידמו גמולי חסד-הגלוי!

יגלה שוענו מאלם
ונכוא צעקנו עד עלם!

* מתוך ספר חדש "שירים משני הקצוות", שיצא עכשיו בהוצאת שוקן ירושלים-תל-אביב.

ר. א. ברודס: אומן שהוא לוחם

(על האחידות התכניתית ברומאן „הדת והחיים“)

100 שנה לראשית הופעתו)

מאת משה פלאי

א. פרט שהוא כלל: פורמה וריפורמה

הביקורת העברית על ראובן אשר ברודס נטתה בדרך כלל לקבל את קביעתו של ראובן בריינין בראשית המאה בדבר שתי רשויות המתמודדות לכאורה בקירבו של המחבר: הסופר-האומן והלוחם-המשכיל. בהדת והחיים, על-פי השקפה זו, „הלוחם אשר בו חנק [...] את הציר שב“ (ר. בריינין, „ראובן אשר בן יוסף ברודס“, אחיאסף, י', לשנת תרס"ג, עמ' 568). ביטוי מקיף יותר להבחנה זו נתן שמחה קופשטיק בשנות העשרים. ברודס היוצר משתקף לעיניו „בתור איש ששני יסודות טבועים בנפשו: „יסוד האמנות ויסוד המלחמה. עפ"י כשרונו הטבעי ברודס הוא אמן; בתור בן סביבתו — לוחם. קופשטיק מציין מאבק תדיר בין שני כוחות בנפשו של ברודס: „החוש האמנותי והטנדנציות ההשכלתיות. פעם גבר האחד („הדת והחיים“) ופעם גבר השני („שתי הקצוות“). בהדת והחיים“ נצה הלוחם את האמן“ (ראובן אשר ברודס, העולם, ט"ו, גל' מ"ט, 25 בנובמבר, 1927, עמ' 946).

שנים אחדות קודם לכן פסק ש. ל. ציטרון שרירותית, לאחר שציטט מהקדמותיו של ברודס לספרו, כי „אין להתעכב כלל על הערך האמנותי של ספור זה“. והוא רק מעיר בקצרה, „כי אין בו אפילו ניצוץ של התרוממות פיוטית“ (יוצרי הספרות העברית החדשה, ח"ב, ורשה [1924], עמ' 169).

עד כה לא נעשה ניסיון מקיף לבדוק את היסודות האמנותיים-סיפורתיים שבהדת והחיים בהקשרם עם היסודות הלוחמיים-ההשכלתיים, על-מנת לבחון את ההנחות הנזכרות באשר לשניות שבנפשו של ברודס המשתקפת לכאורה ביצירתו. לחובר וקלוזנר מספרים על שלושת המאורעות המרכזיים שברומאן: הטרפת הפרה, הטרפת המים והייבום, בלא כל רגישות לקשרים שביניהם ולמשמעותם. שכיח למדאי הנוסח הסתמי „ובינתיים אירע מאורע שני“ (קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ה', 382), או „בינתיים קרה מקרה חדש“ (לחובר, תולדות הספרות העברית החדשה, ב' 243).

שאנן מכיר ב„חוליה השנייה בשרשרת ההתנגשויות, הטרפת הלחם“ (הספרות העברית החדשה לזמניה, ב', עמ' 76), ומתאר את בעיית הייבום „כסיבה נוספת למלחמה בחומרות השלחן ערוך“, אך אף הוא אינו עומד על מהות הקשר שבין חוליות השרשרת. פטרסון מציין שהרומאן מציג סימנים רבים של מיבנה מחושב — אך אינו טורח לפרט (David Patterson, *The Hebrew Novel in Czarist Russia*, 1964, p. 39). נראות שוליות לגבי עצם הפולמוס הדתי (Bulletin of the John Rylands Library, 42 [1962], p. 400) גם מבואו של גרשון שקד למהדורת „דורות“ (1974) של הרומאן אינו תורם לבדיקה מקיפה של המיבנה (הדת והחיים, א', 1974, עמ' 19).

* * *

דין שניתן דעתנו למשמעות הבחירה של שלושת החלקים העיקריים של הרומאן (אשר אינם זהים עם חלקי הספר) שהינם מרוכזים סביב שלושה מוקדי התרחשויות במציאות היהודית המתוארת. סביב שלושת המוקדים הללו מעוצבת העלילה, במעגליהם נעות הדמויות הראשיות ודמויות-המישנה ברומאן, ובהן ומתוכן מתפתח הנושא המרכזי של הרומאן, דהיינו: התאמת הדת המסורתית-הישנה לחיים המודרניים באמצעות תיקונים בדת.

שלושת המוקדים הם: א. הטרפת הפרה על-ידי רבי-העיר (פרק א'). כתוצאה מכך נמנעו כל אנשי העיר מאכילת בשר כל אותה שבת; ב. הטרפת המים וכל אשר בושל ונאפה בהם — ארוחה שלימה — בחצר שגררו בה כשלושים מישפחות עניות (פרק ו'); ג. עניין שומרת-היבם, רחל, שתחילה נאסר עליה

להינשא עד אשר יתגלה יבמה, ואחר-כך נדרשה להינשא אך ורק ליבמה זה (חלק שני).

זיקת גומלין אמיצה קיימת בין כל מוקד ומוקד, בין כל התרחשות לחברתה, כשכולם קשורים בחוט-טבור סמוי אל העלילה, התימה ואל האידיאו־לוגיה המשכילית.

בחירת שלושת טיפוסים החומרות ההילכתיות נועדה במחשבה תחילה לאפשר לשמואל, המשכיל-המתקן בן דמותו של ליליינבלום, להעלות שלושה טיעונים עיקריים של מתקני-הדת — המשקפים במידה רבה לא רק את דרישותיו של ליליינבלום לתיקונים בדת, אלא את תמצית רעיון הריפורמה הדתית של ההשכלה העברית במשך תקופה של כמאה שנה. כוונתי לאותו ענף של ההשכלה העברית שהטיף לתיקונים מתונים באופן יחסי בדת, ושאינו זהה עם הריפורמה היהודית הגרמנית הקיצונית. יש להדגיש, כי שני הטיעונים הראשונים מבטאים בדרך כלל את דרישות הריפורמה הדתית המשכילית בראשיתה של התקופה — העידן הגרמני של ההשכלה העברית — בעוד שהטיעון השלישי מייצג במידה רבה את התקופה המאוחרת יותר. מיבנה זה משתדל לשקף, מבחינה מסוימת, את ההתפתחות ההיסטורית של דרישות התיקונים בדת בתקופת ההשכלה. בכך נוצר מימד משמעותי נוסף להתרחשויות המיבדיות במציאות המתוארת ברומאן ולטיעונו של שמואל.

צא ולמד מה טיבם של הטיעונים האידיאולוגיים-הילכתיים הללו — המקבילים לשלושת האירועים:

א. קריאה לשיבה אל מקורות היהדות — היהדות בטהרתה — אל החקיקה ההילכתית התלמודית, תוך ביטול ערכה של החקיקה המאוחרת של האחרונים. בדבריו של שמואל נגד הטרפת הפרה יש לראות הד לניסיונם של המתקנים העבריים לערער את בלעדיותן של הסמכות הרבנית-בת-הזמן ושל הסמכות הרבנית בת הדורות האחרונים — תוך היסמכות על המקורות התלמודיים. (בהערות-שוליים: יש להסב תשומת-הלב לקונצפציה המוטעית המצוייה בכית"ב בהם של כמה מן ההיסטוריונים של תולדות ישראל ורושמי תולדותיה של סיפרות ישראל. הללו מבקשים להצביע על יחס שלילי כלפי התלמוד, ויתירה מוז: שינאה לתלמוד, כמציינים את האידיאולוגיה של סיפרות ההשכלה העברית).

ב. הטיעון השני כוונתו לבחון מינהגים המקובלים במידה זו או אחרת על-מנת להסיק, כי מקורם באמונות תפלות. טיעון זה קובע את העדר הבסיס התחוקתי-הילכתי למינהגי-הבל אלה, מציג אותם כנוגדים את שורת ההגיון ואת השכל הישר — ותובע את ביטולם.

ג. הטיעון השלישי, האופייני כאמור בעיקר לתקופה האחרונה של ההשכלה, מטעים את אי-התאמת החוק התנכי הקדום לחיים המודרניים, מציין את האבסורד שבקיומו כיום, ואת הסבל הרב שנגרם כתוצאה משמירה עיוורת ובלתי-מסוייגת של החוק. דין שנשים את הדגש על כך, שהרקע האידיאי לטיעון זה מצוי כבר בתקופה הראשונה של ההשכלה העברית (ובוודאי בהשכלה היהודית-גרמנית ובתנועת הריפורמה הדתית בגרמניה) — בהשפעת המחשבה הדתית הראציונאליסטית שרווחה באירופה במאה הי"ח, ובמיוחד בעיקבות התנועה הדאיסטית. כבר בתקופה הראשונה נרמזו באופנים שונים, כי המיצויות — בתורה שבכתב — נמסרו לימנן ולמקומן, וכי שינויין מחוייב המציאות.

שיטת הטיעונים — בכללה — ערוכה ובנויה בכוננת-מכוון מן הפרט אל הכלל. היא נובעת מן המיקרה החד-פעמי המתרחש במציאות הסיפורית, אך יוצאת מן המיסגרת המיקרית, החד-פעמית, הסיפורית-הבידייונית, ובאה לידי הכללה בספירה הפראקטית באמצעות טיעונו הריפורמאטוריים של שמואל. הפרט לא בא ללמד על עצמו בלבד, אלא ללמד על הכלל. חשיבותם של המאורעות היחידים — הטרפת הפרה ויבומה של רחל — הוא בהעצמתם לידי התשלכות הכללית יהודיות שלהם. שמואל אף הוא טוען בעניין הפרט, ואחר כך מקיש ממנו לכלל המציאות היהודית.

ובעוד שהקו הכללי של טיעוני שמואל בשלוש ההתרחשויות הללו הוא מן הפרט אל הכלל, נמצאנו למדים, כי במיבנה המשולש הזה קיים גם יחס אחר, שונה — בזיקתם של שלושת מוקדי ההתרחשויות אל שמואל עצמו. מבחינה העלילה, המעבר ממוקד למוקד, ומהתרחשות להתרחשות, מציין יחס הפוך — מן הכלל אל הפרט.

נבחן נא זאת: הטרפת הפרה משפעת על הכלל היהודי בכל העיר; הטרפת המים וכל אשר בושל בהם יש בה כבר צד צימצום, כיוון שהיא חלה על שלושים המישפחות שגרו ליד אותה חצר, ושמואל ביניהן; ואילו עניין שומרת-היבם מצמצם עוד יותר — לרחל ולשמואל, כשגיבור הרומאן אינו יכול לשאת את אהובתו לאשה מחמת מצבה המיוחד.

מיבנה זה של הרומאן נועד בידי ברודס בכוונת-מכוון ליצור אמינות כלפי דרישות התיקונים בדת של שמואל. שמואל מצטייר לעינינו כמי שתביעתו לתיקונים בדת אינה תלושה מן המציאות שאותה הוא חי, חוזה והוזה. תביעתו אינה תביעה „סיפרותית“, או אידיאית-אידיאולוגית גרידא. הלקוזה מבית-מידרשה של הריפורמה הדתית, בלא זיקה לעולמו הנפשי והאינטלקטואלי של שמואל. דרישותיו אינן בחזקת אותיות מתות, אלא דרישות חיות, מעיקות, חייבות-פיתרון. הבעיות הדתיות מעוצבות על-ידי ברודס כמחריפות והולכות, הולכות וסוגרות על שמואל.

ראוי שניתן דעתנו גם לערכן המשמעותי של ההחמרות כסדרן ברומאן. בתחילה נמנע משמואל בשר בלבד; תוצאת המאורע ההילכתי השני: איסור המים וכל אשר נתבשל ונאפה בהם, דהיינו: כל אוכלו של שמואל. הדרגה השלישית היא החמורה שבכולן: כל אושרו של שמואל עומד בסכנה עקב ההקפדה של המימסד הדתי.

ברודס בחר בצורה התבניתית הזאת של מילכוד המשמשת כגורם סיפרותי מאחד ומלכד ברומאן. יש בה כדי להסביר מבחינה משמעותית פנימית את פשר הנעימה המחריפה והולכת של טיעוניו של שמואל, עם התפתחותו של הרומאן, בדרישות התיקונים בדת. צורה זו מכתיבה גם כן את התגברות האופי הנאומו-הפולמי של דבריו בחציו השני של חלק ב' ובחלק ג' של הרומאן (אף כי מבחינה סיפורית ריבוי הנאומים הפולמיים יש בו בדרך כלל טעם לפגם).

שני היסודות שמצאו המבקרים בברודס — הסופר-האומן והלוחם-המשכיל — אינם חצויים, אפוא, ברומאן זה, כי אם מעורבים זה בזה, משמשים זה את זה, ומתפקדים, לדעתו, ביעילות. מיבנה הרומאן מטעים במיוחד את הסנתזיה האומנותית שבין הסופר והלוחם שבדמותו של ברודס.

ב. העניין האישי — והמאבק הציבורי: האהבה והשורה

הוא הדין בשאלת הפרט והכלל הקשורה בדמותו של גיבור הרומאן, שמואל. העניין האישי-הפרטי שיש לשמואל במאבק הציבורי, כפי שנידון לעיל, מעורר בעיה של אמינות באשר לדרישותיו: האומנם יש במעורבותו האישית של שמואל — כמי שנוגע בדבר — משום מיגרעת בערכם של טיעוניו לגבי הצורך בתיקונים בדת? אלא-נכון ניתן למצוא במעורבותו של שמואל ניסיון של עיצוב חווייתי באמצעות פירוט התמודדותו של המשכיל — על-פי הדגם של ליליינבלום — נגד המימסד הדתי-הרבני, דבר המסייע במהימנות עיצובה של דמותו.

מאידך, מהבחינה האידיאולוגית המשכילית נראה שמואל כאינטרסאנט, כצד בסיסוך פרטי, ולו שאיפות מצומצמות הנוגעות לרעצמו ולאשרו, ולאור דווקא לאושרו של העם היהודי. טיעוניו לתיקון מצבו הירוד של העם עלולים להתגמד ולהימצא גפסדים בערכם ובאמיתותם וליראות מזוייפים לנוכח עניינו האישי של שמואל בסיסוך.

תשובה לבעיה זו נקבל מתוך בדיקת הרומאן עצמו — באמצעות חשיפת אחד ממרכיביו, שהוא מוטיב עיקרי, וקביעת החוקיות הפנימית השוררת ברומאן. אחד המוטיבים העיקריים ברומאן הוא האהבה. אהבת הפרט ואהבת הכלל: אהבת האשה (תחילה חנה ואחרית רחל), ואהבת העם — של שמואל. המבקרים, ששמו ליבם לתופעה זו ברומאן, לא עמדו על משמעותה. הד"ר ירמיהו פרנקל, במהדור רתו המקוצרת של הדת והחיים, מוצא „כי ברומן התערבו וננעצו זה בזה שני תכנים, ואחד מהם דוחק את רגלי משנהו: ספור אהבה מסובך, ברוח הרומנים שהיו חביבים על הקוראים העברים לפני כשבעים שנה; ותאור המלחמה לתקוני הדת“. והוא מסכם את עמדתו באשר ליסודות הרומאן: „הספר כלו מתפרד אפוא לשלושה יסודות, שאינם מתאחים יפה: א) ספור אהבה — או יותר נכון מערכת ספורים על השתלשלות היחסים בין כמה זוגות של גבורים וגבורות; ב) השקפה

כללית על התקונים בישראל [...] ג) תולדות המלחמה לתקונים דתיים בליטה [...]» (הדת והחיים, תש"ז, עמ' 160—161).

לעומתו מציין שקד במבואו (הדת והחיים, מהדורת "דורות", 1974), כי «התבנית מבוססת על קישור מתמיד בין שתי של יחסי-אהבה לבין ערב של מאבקים חברתיים». אולם מנוסח דבריו בהמשך לא נראה כי כוונתו של שקד לתבנית מקיפת-כול ברומאן, אלא לקישור שבין הדמות והרקע החברתי שלה, הקובע את מהותה, על «קשרי האהבה בין הצעירים» מוסר שקד בהערת סוגריים «(הקשירה העיקרית ברומאן)». הערה המעוררת ציפייה כלשהי לדיון תבניתי, שלצערו של הקורא אינו מופיע. המישפט הבא של שקד, המתאר את קשרי האהבה הנוכחים, סתום במיקצת, ושני חלקיו ניראים כסותרים זה את זה מיניה וביה. קשרי האהבה «אינם רק טפלים לעיקר האידיאי, אלא הם גם ממהות המאבק הרוחני» (עמ' 18). כן נרמז, כי «אהבתם [של הצעירים] היא ביטוי לעמדתם האידיאולוגית» (עמ' 19). העדר דיון בנושא זה מתיר את הקורא בלא שידע מה מהותו של הקשר המדובר.

מן הדין להפריך תחילה את יסוד דבריו הנוכחים של פרנקל, שאין כל קשר בין סיפור האהבה ובין המלחמה לתיקונים בדת.

מתוך הנאמר לעיל, נרמז כבר על הזיקה שבין מעשי הפרט ומעשי הכלל בעניין התיקונים בדת. הנחתנו היא שזיקה זו חופפת את הרומאן בכללו. נראה שקיימת חוקיות פנימית ברומאן, שלפיה אכן קשורים ענייני הפרט בענייני הכלל קשר בליינתק.

שקיים קשר בין האהבה אשר שמואל רוחש לחנה, ואחר כך לרחל, ובין המלחמה לתיקונים בדת — ברור מהתפתחות העלילה וכן מעיצוב דמותו של שמואל:

משנבחן את העימות הפולמוסי הראשון שבין הרב ובין שמואל בעניין הטרפת הפרה נעמוד על תופעה מוזרה ביותר: לקראת סופו של הפולמוס משתק שמואל לפתע, אינו משיב על דברי הרב, ונראה כמי שנוצח וכאילו חוזר בו מדרישותיו לתיקונים בדת. הסיבה לכך היא, שהרב אסר עליו לבוא אל ביתו; משמע, שמואל ניצב לפני איום גיתוקו מאהובת-לבו, חנה. נראה כאילו התגברה אהבת העלמה של שמואל על אהבתו את עמו.

לאחר העימות מתחבט שמואל ומתלבט בין שתי אהבותיו אלו. שתי אהבותיו נראות כסותרות האחת את חברתה. אהבתו הפרטית — צד חולשה היא בו, מכריז מנחת לו להגשים את ייעודו: מילחמת התיקונים בדת למען עמו. שמואל מודע לחולשה זו שבו אף כי הוא מאמין, כי על כל חולשות התגבר האמת (ח"א, פרק א'). לפי-שעה הוא חש עצמו מצוי בין הפטיש והסדן: «אוי לי אם אחדול, אך אוי לי גם אם אריב» (שם). אולי לו מיצרו, ואוי לו מיוצרו.

משווא מגלה ליוסף הבריזי — שעתידי בהמשך להתחזות כיבמה של רחל — את פשר שתיקתו בעימות עם הרב, את יסוד חולשתו, דהיינו: את סוד אהבתו לחנה, מכריז בן-שיחו, כי הוא מקבל על עצמו לכבות את אש-האהבה של שמואל כלפי חנה. כוונתו של הבריזי נראית כטובה: הוא חפץ למנוע כל הפרעה בביצוע שליחותו הציבורית של שמואל. «גרש את הרעיון הזה» — הוא מזרז את שמואל — «אשר יעז בהבליו לשים קוצים על הדרך הטוב אשר נסית הצג כף פעמך עלי» (מהד' 1885, ח"א, עמ' 91; מהד' דורות', עמ' 159).

שמואל, לעומת זאת, מעוצב כמי שמכיר ויודע את התלות ההדדית שבין שתי האהבות, הפרטית והציבורית: «אם תשרש את רגש האהבה לחנה, או גם רגש האהבה לעמי — אשר אך הוא יתן דברים בפי — שרשת» (מהד' 1885, עמ' 92; מהד' דורות', עמ' 161). רגש פנימי זהה דוחף את שמואל לאהבתו את הנערה ולפעילותו למען עמו. מבחינת עיצוב דמותו של שמואל, לפנינו הסבר פסיכולוגי לזהות שבין שתי האהבות בנפשו של הגיבור. אך גם מבחינת המיבנה של הרומאן יש תלות גמורה בין השתיים.

האהבה היא-היא הכוח המניע את שמואל הן במישור הפרטי והן במישור הציבורי. שמואל נלחם את מלחמתו מתוך אהבתו לעמו, אולם בשלב זה נראה, שהאהבה במישור הפרטי מפרעת, משום מה, לאהבתו במישור הציבורי. ההתנגשות שבין השתיים חייבת לגרום לשיתוק גמור — לריגשות תיסכול.

עם זאת, בא הדבר לידי פיתרון (שאולי אינו אמין ביותר, אך הוא מיישר את ההדורים); מסתבר לפתע, ששמואל אינו יודע אהבה מהי. הוא שוגה באהבתו

בעיותיהם של עולי ברית-המועצות בישראל

מאת י. ארנ

בעיית העלייה בכלל וזו מברית-המועצות בפרט עומדת עתה במרכז מאווינו הרבה יותר מאשר בכל תקופה אחרת בתולדות הישוב היהודי בארץ-ישראל וטעמים שונים לכך. עובדה היא, שהעלייה הנה עתה בשפל. בשנת 1975, הגיע מספר העולים לישראל מכל התפוצות לשתי רבבות ואילו מספר היורדים ממנה ל-18 אלף ואם הישוב גדל בשנה שחלפה ב-53 אלף נפש בא הדבר לא בעטייה של העלייה, אלא הודות לגידול הטבעי שלנו.

מה שנוגע לעלייה מברית-המועצות הרי מאז 1967 ועד היום עלו מרוסיה לישראל 115 אלפים יהודים. שנות העלייה הגדולה משם היו לנו השנים 1972 ו-1973 עת בהן באו 65 אלף (מבין 110 האלפים, שעלו מהעולם כולו בשנתיים הללו). בשנת 1974 היה המספר הכולל של העולים 32 אלף, המחצית מהם מברית-המועצות ובשנת 1975 היוו עולי ברית-המועצות 8.500 מבין עשרים אלף כלל-העולים.

בשנתיים האחרונות גברה ה"נשירה" בשיעור ניכר ורבים הם עד היום

את חנה. הוא אינו מבחין בין אהבה ורעות. מסתבר, כי אף חנה אינה אוהבת אותו. מובן, איפוא, משום מה נוצרה אותה התנגשות שבין שתי האהבות במישור העלילתי והאידיאלי.

בהמשך מכיר שמואל בטעותו; אהבתו האמיתית נתונה לרחל. וכך נוצרת ההרמוניה והזהות שבין האהבה במישור הפרטי והאהבה שבמישור הכללי. האהבה השנייה יונקת מן הראשונה ומקבלת את עוצמתה המוסרית ממנה.

איני סבור שברודס כיוון לבנות את אחד המישורים כמעין מיטאפורה למישור השני; דומני, שעיצוב מעין זה מתוחכם מדאי ואינו הולם את התפיסה האומנותית של סופרי ההשכלה. שני המישורים מצויים בספירה הריאלית, כשהם משלימים, כאמור, זה את זה.

ענייני הפרט והכלל — חד הם. שמואל נוגע בדבר — הוא אינטרסאנט, אך במובן החיובי, במובן הרחב של המלה. דרישות התיקונים של שמואל מתגבשות תחילה במישור הפרטי, הייחודי-החזווייתי, אך הן מקבלות את מימון הציבורי, הכלל-יהודי האידיאולוגי, במישור המקביל. תוקף מוסרי ניתוסף לדבריו האידיאולוגיים של שמואל מכוח עיצובו כמעורה בבעייה באורח אישי. דרישותיו לתיקונים בדת ערוכות במחשבה תחילה להטעים, שאינן נובעות מתוך יחס של ניכור של שמואל לעמו ולתרבותו, כי אם מתוך ההזדהות הגמורה של הפרט היהודי עם גורלו של הכלל — עברו ועתידו. הזדהות זו באה לידי ביטוי ברומאן באמצעות האהבה הכפולה — שהיא כאמור אחת לפי תפיסתו של הסופר — לבת-עמו ולעמו. בעיית קיומו של היהודי כפרט ואושרו מעוצבת כחלק בלתי-נפרד מבעיות הקיום של העם היהודי על-ידי ברודס. שאיפותיו של המשכיל שמואל לתיקון פני החברה היהודית אינן סיסמאות של הכללה, אלא יש בהן יסוד מוסד בתיקון חיי הפרט.

ברגישותו האומנותית עיצב ברודס את דרישות ההשכלה העברית במשך תקופה של מאה שנה בצירוי מציאות בידיונית תלת-מימדית. מציאות סיפרותית זו נעזרת בעצם הדגם המציאותי שבו בחר ברודס, דהיינו: ליליינבלום ומילחמת הדת שלו, אך היא מקבלת את העצמתה ומשמעותה החיונית ממאבקה האידיאולוגי של ההשכלה לחידוש פני היהדות, כפי שבא לידי ביטוי במאות אלפי הכתבים והמאמרים שהביעו את ערגת המשכילים להתאמת הדת אל החיים המודרניים.

אוניברסיטת קורנל, איתקה, ג. י.

אותם היהודים, שעלה בידם הודות למאבק על העלייה, להגיע עד וינה ולרומוא, אך משם מעדיפים הם להמשיך דרכם לארצות-הברית וקנדה או להישאר במערב-אירופה. אחוז ה"גוששים" היו זה חדשים רבים שלושים ותשעה אחוז מבין היהודים היוצאים מברית-המועצות ולפי אומדנה זהירה ביותר ישנם כיום למעלה מ-12 אלף יהודים כאלה, רובם הגדול — בארצות-הברית וקנדה ומיעוטם בגרמניה, צרפת, בלגיה, הארצות הסקנדינביות וכו'.

בעיית המשך העלייה מבריה"מ על כל הכרוך בה וכן המאבק שיש לנהל אותו ב"גושירה" על כל האספקטים שלה נידונה לפרטיה גם בוועידה הארצית השלישית של התאחדות עולי ברית-המועצות בישראל, שהתכנסה במחצית השנייה של חודש ינואר ש.ז. בקיבוץ שפיים, שבקרבת הרצליה, במעמד שרי-ממשלה, עם ראש הממשלה, מר רבין בראש, ראשי הסוכנות היהודית וההנהלה הציונית ומוסדות וארגוני ציבור רבים.

בדיוני הוועידה ובהחלטותיה שלה הובעה התביעה להגברת המאבק למען העלייה וליצירת רשות קליטה משותפת, שבה יהיו מיוצגים משרדי ממשלה שונים (קליטה, שיכון, עבודה), הסוכנות היהודית והתאחדות עולי ברית-המועצות. הושמעה הדרישה, שהעולים עצמם יהיו גורם פעיל בקליטת העלייה ובטיפול בעולים והושמעה הקריאה לנצל את הפוטנציאל הציוני-חלוצי של העולים ובעיקר של הצעירים שביניהם לשם הגשמת אתגרים להתנחלות בהתיישבות, כולל זו שמעבר ל"קו הירוק", באישור הממשלה. לעולים הצעירים הופנתה הקריאה להתגייס לצבא הקבע ולשירות המשטרה.

הן בוועידה בשפיים, והן במסיבת העתונאים שנערכה ימים אחדים לפני כינוסה טענו הדוברים, שיש לשתף את התאחדות עולי ברית-המועצות בפעולה נגד ה"גושירה" וזאת מכיוון, ש"אנשים שיצאו לא מזמן מוולנה ומריגה, ממוסקבה ומחארקוב יוכלו להבין יותר טוב לנפשם של אלה שהגיעו זה עתה לוינה וטבעי הוא שיש להם יותר סיכויים להשפיע עליהם לעלות לישראל מאשר בידי איזה שהוא גורם אחר".

הוועידה הארצית הקודמת של התאחדות עולי ברית-המועצות שהתכנסה בבאר-שבע במחצית שנת 1974 "התפוצצה" כתוצאה מחילוקי דעות פנימיים ומכיוון שעסקני מפלגות ניסו יותר מדי לבחוש ב"קדרה" זו. שבועות רבים חלפו עד שהרוחות שקטו במקצת והורכב מוסד זמני לניהול הענינים השוטפים. כיושב-ראש ה"התאחדות" שימש בתקופת-מעבר זו הסופר יצחק מרז וכסגניו ה"ה גרישה פייגין ודוד יפית.

עתה נערכו לוועידה בחירות דימוקרטיות על בסיס אישי ומבין 44 אלף החברים המאורגנים ב"התאחדות" הלכו לקלפי 38,500, כלומר אחוז גבוה מאד. במספר המכסימלי של הקולות זכה "גבור ברית-המועצות" לשעבר, מר גרישה פייגין, שקיבל 3180 קול מבין 3300 המצביעים בבתיים עיר מגוריו. אחריו בא במספר הקולות המדען הנודע, פרופ. אלכסנדר וורונ, שצבר 1220 מבין 1500 קולות המצביעים בסניף תל-אביב. המספר הכולל של סניפי ה"התאחדות" בארץ כולה הוא 63, והללו בחרו ב-530 צירים לוועידה. הסניפים העיקריים של הארגון הם בערים בתיים, אשדוד, חיפה, נצרת-העילית ובאר-שבע.

למעלה משלושים אחוז מבין עולי ברית-המועצות הם אנשים בעלי השכלה גבוהה. עלייה זו הביאה אתה אלינו חמשת אלפים מהנדסים לתעשייה כבדה ותעשייה חמית, טכנולוגיה ובנין, אלפיים רופאים ומספר שכזה ג"כ של אחיות. 24 אלף, כלומר 65% מבין העולים העובדים שביניהם, עוסקים בעבודות יצרניות ואין פינה בארץ, שאין אתה מוצא אותם כיום. הם חיים בערים הגדולות, בעיירות הפיתוח ובמושבי עובדים והנם גם בין מקימי ישובים חדשים. מעודדת הנה ללא ספק העובדה, שלמרות קשיי הקליטה שיעור ה"ירידה" מביניהם הוא קטן ביותר. רק ששת אלפים מהם "ירדו" משך השנים שחלפו, כלומר כחמישה אחוז מבין כלל העולים מברית-המועצות. גם מספר זה מדבר לכשהוא לעצמו ופירושים הם כאן מיותרים בהחלט.

קליטת המדענים

פרשה בפני עצמה מהווה קליטת המדענים, שבאו אלינו בשנים האחרונות מברית-המועצות והמהווים עתה כ-15 אחוז מכלל המדענים בישראל. רובם כבר נקלטו, אך חלק ניכר מהם עודנו מחפש דרכו במציאות הישראלית החדשה.

המדענים מבריה"מ רגילים להתכנס אחת לחודש לסמינריון במושב אלמגור לשם דיון על בעיותיהם המיוחדות. פרופ' אלכסנדר וורונגל המפורסם, העוסק עתה למעלה ראש בהפעלת עבדה לפסיקה שימושית במסגרת הפקולטה לפסיקה באוניברסיטה התל-אביבית, הכריז באחד המפגשים האלה, שב"עלייה זו (כלומר בין המדענים מברית-המועצות) נמצאים מדענים היכולים להתמודד בתחומים שונים עם גדולי המדע האמריקנים" וכי "זוהי הזדמנות חד-פעמית לפתח תחומי מדע רבים וחדשים בישראל". פרופ' וורונגל הוא בן 44, שעלה ארצה יחד עם רעייתו ובנו בסוף שנת 1974. הוא גר בתל-אביב ובנו משתלם בלימודים באוני-ברסיטה העברית בירושלים.

פרופ' וורונגל נקלט אצלנו מיד, אך לא כך המצב לגבי מדענים אחרים, שלא כולם מצאו כאן "סדן" לעצמם. אכן קיים חשש רציני, שבאם הללו לא יקלטו בזמן הקרוב עלול לפחות חלק קטן מהם "לרדת" ומדענים נוספים לא יבואו. מספר המדענים, שבאו אלינו מברית-המועצות מאז שנת 1967 הוא כאלף וחמש מאות, בהם בעלי שם בשטחי המדעים המדויקים. לפני זמן מה אף שמענו במסיבת עיתונאים בתל-אביב מפי אחד המדענים העולים, שהעלייה מבריה"מ פסקה במידה רבה בגלל הידיעות על קשיי הקליטה בישראל ושהמדענים אינם מגוצלים כאן בצורה פרודוקטיבית.

לפי הנתונים, שבידי המדענים העולים ישנם עתה בברית-המועצות עוד כחמשת אלפים מדענים יהודיים בדרגת פרופיסור, כשלושים אלף מדענים בדרגת דוקטור וכמה אלפים נוספים הנמצאים אף הם "בדרך" להשגת תוארים אלה. רבים מהם שואפים לעלות לישראל, אך קשיי הקליטה מרתיעים אותם בצד המכשולים הנערמים בדרכם ע"י השלטונות הסובייטיים. ישראל מדינה קטנה היא ומספר המדענים הוא באופן יחסי גדול, אך אין ספק בדבר, שבשטח קליטתם ניתן לעשות הרבה יותר מכפי שנעשה בנידון עד כה.

גרישה פייגין מצייע תכנית פעולה

הוועידה הארצית של עולי ברית-המועצות בחרה במוסדות חדשים: מועצה בת 182 חבר ונהלה בת 81 חבר. זו האחרונה עומדת לבחור בזמורה מצומצמת לניהול העבודה היומיומית, שהנה בחלקה הגדול זו המיועדת להשגת עבודה לעולים חדשים, הגשת סיוע כספי וחלוקת הלוואות, קליטה חברתית ופעולת ארגון. המועמד הראשי לכהונת יושב ראש ה"התאחדות" הוא מר גרישה פייגין, אשר שימש עד כה כאחד משני סגני היו"ר.

מר פייגין, שקנה שם לעצמו במאבקו למען העלייה הוא יליד עיירה ליד ריגה, בשנים 55—1943 שרת בצבא הסובייטי והגיע בו לדרגת מייג'ור. עוד כעבדו ב"צבא האדום" אירגן תא ציוני בשם "בר-כוכבא", שהציג לעצמו כמטרה לפעול למען העלייה לישראל. החברים היו לא רק נאה דורשים, אלא גם נאה מקיימים ועלו ארצה בהזדמנות הראשונה. הוא עצמו עלה לישראל לפני חמש שנים, עובד בענייני הקליטה ב"חברת העובדים", וכל שעה פנויה מזמנו מקדיש הוא לענייני העולים מברית-המועצות.

גרישה פייגין מספר לי, שאמנם כבר קיימים מפעלים על בסיס קואופרטיבי של יוצאי ברית-המועצות (בין השאר ברמת-הגולן, ימית וכ"ו), אך הללו — מספרם אינו מספיק ויש להגדילם בזמן הקרוב בהתחשב בעובדה, שבין העולים ישנו מספר רב של בעלי מקצועות טכניים ומומחים ממדרגה ראשונה. לדבריו יעשה מאמץ להקים ישובים אחדים של יוצאי ברית-המועצות, שיהיו מבוססים בעיקר על תעשייה ומלאכה וישמשו כמקום קליטה מרכזי לעולים חדשים. ישובים אלה יוכלו ליהפך למקור של ברכה לעולים עצמם ולמדינה כולה.

ג. פייגין הודגיש שלא פחות חשובה מהקליטה הכלכלית הנה הקליטה הרוחנית-תרבותית של העולים. הוא סבור, שיש לאפשר לעולים מברית-המועצות להכיר את הבעיות הציוניות ואלו של מדינת ישראל ולהקים "חוגים" משותפים בין עולים לבין התיקים לשם מגע יומיומי משותף. יש לקחת בחשבון, אומר הוא, שרק חלק מביין יוצאי ברית-המועצות שולט בלשון העברית דבר העומד כאבן-נגף בדרכם לקליטתם התרבותית. על קושי זה ניתן אמנם להתגבר, אך זה מצריך זמן ומאמצים.

בעיות העלייה והעולים מברית-המועצות הפכו להיות לחם חוקנו. עלינו להקדיש להם את מלוא-תשומת-הלב. רביס הם היהודים מברית-המועצות החולמים על עלייה, בהגשמת חלומם זה טובה ושלומה של מדינת ישראל.

הביתה מבית-החולים

מאת י. ד. אברמסקי

יהי רצון...

מעולם לא אמר אדם: צר לי המקום, שאלון בירושלים. אבל עתה ב"הדסה" בירושלים צר המקום ובאים ואומרים לך: קום, לך הביתה, שם תשכב, ומשם תילון על "הדסה".

אחד מבכירי-הרופאים בא ומודיע לי: היום "נגרש" אותך, ואני מספר לך: לאחר גרוש-מוסקבה כתב פרישמן: לא אלמן ישראל, כי אם... "גרש" (גימל קמוצה).

אחר-הצהריים אצא, ולואי ולא תהא פגיעתי רעה, חלילה, באנשי-ביתי. יהי רצון מלפני אבינו שבשמים, שלא אתפרץ לא בחירופים וגידופים ולא בשום מלים-של קוצר-רוח ורוגז.

ילמדנו השם לצפצף על עצמי ויעקור מלבי כל סימן-התאהבות-בעצמי. ויהי רצון מלפני אבינו שבשמים, שלא יכבה בי נר-התמיד, נר-הזכרון לזכר כל החסדים אשר עשו עמי בני-ביתי וכל החובות אשר אני חייב להודות להם ולחבריו, ולוואי ורוח רעה לא תעברני, ולא רוח-קנאה ולא עין רעה, חלילה, אשר לא ארגיזם ולא אקנתר אותם, מחמת אהבת ניצוח.

אני זאת מפילתי: אמותה נא בפעם אחת, כולי בבת-אחת, לא לשיעורין ולסירוגין. אל יהי מותי אטי ואל יהי בו משום עיגול-גפש לקרובי ולאהבי, כי בשמחה תצא הנפש, כי תצא בסליחה ובשיכחה. כולי שקיקה אדירה: להישכח, אשר לא תהיה אחרי שום צלקת בשום גפש חיה ולא תיזכר שום שרטת בשום לב. להיות שכוח ושכוח.

להישכח ולשכוח. לשכוח כבר עתה מה שאפשר לשכוח, מה שאפשר ללב בלא הוא. אני יודע גם יודע: גם אהבתי, גם שנאתי, גם קנאתי, העמוקות מאד, הן עד הקבר ומעבר לקבר. אבל רוצה אני לוותר על קטנות בחיי-אדם ולשכוח אותן. יעזרני נא השם בזאת: לשכוח זאת, את שאפשר לשכוח. הנה אני נשלח הביתה. לו אעמוד באנושיותי עד תום, שלא להתבהם ולא להתגאל, ולו אמות צלול וחותר אל האמת, ובאחרון-רגעי הבה אדע: מקצת אמת יש בידי. ויהי נא בי מועיל.

משמעותה של גאולה

מעשה בליוויק, ליוויק המשורר, ששמעתי אומר: הציונות אינה מוסרית. אתם, הציונים, מבקשים להיגאל בלעדינו. עניתי ואמרתי לו: וכי נחבאים אנו לברוח? בלילה אנו יוצאים? והלא בראש גלוי אנו מבקשים לצאת ואנו אומרים לכל בית-ישראל: קומו, צאו והיגאלו עמנו! אלא שאינכם מבקשים להיגאל, ואנו מה כי תתלו בנו חוסר-מוסר? ולא זו בלבד: מאימתי מוסר זה הוא מוסר-היהדות? הנוצרים מלמדים: אין גאולה לפרט אלא ע"י גאולת-הכלל.

העוד יש מי שמפקק, העוד לא נתחורר: אין גאולה אלא בארץ-ישראל. כי גאולה היא משהו אחר ושונה מחיים טובים ונוחים. יש בין ימות-המשיח לשאר ימים יותר מיציאה משיעבוד-מלכויות. שיעבוד-מלכויות? אפשר למרוד ולהילחם, אפשר לנסות ללכת למדינה אחרת, מקום שם זכויות-אזרח. אם ראית עמים מתגרים זה בזה — אל תצפה לרגלו של משיח. אם ראית עמים שמתגרים בישראל על אדמת-ישראל — צפה לחבלי-משיח ולרגלי-הגואל. חזון-המשיח הוא יותר משיעבוד-מלכויות ומחבלי-משיח: הוא גפתולי-אדם עם החזון, כלות-הנפש אל חיי-גפש, חיים המתמלאים מתוכם.

שוב ושוב עלו הדברים על לבי, וממקום אחר באו: על משכבי חזרתי וקראתי את ספרה של נאד'ודה מאנדלשטאם, אשת-המשורר. הייתי אומר: ראוי לו לספר זה ליטול את השם "ספ-הנסיונות": הרבה נסיונות נתנסתה. מסות-אש-ורעב. כוס-פתנים שתתה, ולאחר ששתתה היא שופכת לעג מר על ראשי סופרים ברוסיה, לא כי: לפיד-בוז הציתה, והוא דלוק בידיה, לפיד בוז לאותם שהתירו לעצמם לרדת מתפארת-אדם ולחיות. ירוק ירקה הגב' מאנדלשטאם בפני

הסופרים ברוסיה: אסור להיות אנשים קטנים. הקטנות — פשע. מה זכות יש לכם לחיות, בהיקפד חיי סופרים אחרים? מי התיר לכם לחיות בדמיה-הנענים-והנר-דפים? הרשאי אדם, סופר, להסתגל, לצאת ידי-חובה ולחיות, רק לחיות?

גם סולז'ניצין אומר זאת לפי דרכו: לא תהיה איש ישר לעצמך. לא תחיה נשמה טהורה בקרבך, אם אינך חי למען אחרים ועם אחרים. גם ידיך דמים מלאו, אפילו לא שפכת דם, אם ראית וידעת ומאום לא עשית: את ראשך בכותל לא הטחת וזעקה גדולה ומרה לא זעקת.

לא חינוג לא יאהבו בארץ את הגב' נאדו'דה, ולא חינוג יש סופרים רבים בישראל אשר אין נוח להם בסולז'ניצין. הוא נתן ענין לעצמו את דברי נקראסוב: יש ימים, ימי דור, בהם אין רצוני, נהדר, מעטרה-של-קוף-ודרדר. סולז'ניצין השתוקק בכל מאודו "לערוך גלות". לאן הוא הולך? לישון על הארץ, על ארץ אחרת, לחיות חיי-כאב, כי לא יחזור לראות את מולדתו. הוא מורד במלכות, ומוכן לעלות למוקד, כנזיר רוסי שהתפרץ. אבל בישראל הספרות והמלכות חד הם. הספרות העברית הורתה במרי, במלחמה על זכות-היחיד נגד ה"קהל" ו"ראשי-הקהל", וסופה הולכת עם ראשי-הקהל. אבל סולז'ניצין — הוא "אחר", הוא "ממרה", מעמיד דבריו על הדין, ואפילו נוטלים את נפשו. הספרות העברית פסקו מלחמותיה. ואילו הוא אש-דת תוקד בו. אבל בישראל הדתיות היא מסורת, אורח-חיים שאינו מציק ביותר. אלהי-ישראל כביכול אינו עוד אלהי-המוסר, לא עוד אש אוכלה.

וכאילו אנשינו חשים: הגברת נאדו'דה וסולז'ניצין לועגים גם להם, ואנשינו מבקשים להסב עיניהם, כי יראו מהביט: הם, אנשינו, מתהלכים "לרוח היום" וידיהם בכיסיהם ולא על לבם. לא ישמעו בקרוא השם: אדם, איכה? הם הולכים מבכי אל בכי, ושלומם — בכי טוב. שוחים הם ב"ים-הדמעות" כרגילים ממומחים! הם "חפצי-חיים", אפילו חיים-בלי-חיות.

המסכנים! והם לא ידעו, כי אין גאולה שלימה שתמה ושלמה (שין קמוצה) בבת-אחת, אלא הגאולה האמיתית נמשכת והולכת כל יום וכל שעה. הגאולה מצפצפת וקוראה לאדם לעלות והוא עולה ועולה בלי הרף, והעליה הנגמרת היא חתימת-חזון ונפילה מהסולם שראשו לא הגיע השמימה.

נפשיה-החיים וחשבוני-הנפש...

סגן-הרופא הראשי ואני לא שאנו צהובים ודבובים זה לזה, אבל אין אנו נוחים זה לזה, אין עינינו יפות זה בזה. גם הבוקר פסקתי לו את פסוקי: מהו שנאמר: "כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת"? או שהכלב החי טוב מן האריה המת", או "כלב חי טוב לו מן האריה המת", מכל מקום קשה עלי ניסוח זה: "כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת". אבל אפשר לדרוש, רק דרשה: הכלב החי אינו טוב כלל מאריה מת. לכלב חי מתגלגל ובא אליו, טוב מן האריה המת; הטוב שיש לכלב חי הוא ממקום אחר: הכלב החי ירש, חלב את ה"אריה המת" — ויש לו. אם ראית לכלב חי וטוב עמו — הוא, הטוב, מן האריה המת, לא משל הכלב.

היום אני גשלח הביתה, אבל עוד היום גדול. רק אחרי-הצהריים יוציאוני. ובינתיים דעתי משוטטת מענין לענין ואני מתבטל. אני מתחיל אוסף ספרים וחבורות שעמי פה, בבית-החולים, לא הכל קראתי. לא יכולתי להתגבר. מחזיק אני ביד שני קונטרסים, על "ד ברקוביץ. לא עלה בידי להתם קריאתי. כשקרא מנדלי את "אריה בעל גוף" אמר ברוגז: אני הייתי תולה את "אריה" זה על שני עמודים — ודי! והלכה כר' מנדלי. אולם מתבקשת עתה סטירה חדשה: "אריה בעל גוף" בארץ-ישראל הוא גופו פנקסן, הפנקס פתוח וידו רושמת את "חשבוני-עולמו" של כל סופר עברי, ויש לו עזר כנגדו ותלמידים עוזרים לו: סימנים נתן בידם לבדוק בשני-סופר, כצוענים היודעים בטיב סוס לפי השיניים. ובני-אדם רואים לחשבונות אלה כאילו רואים ללב ולחשבוני-הנפש, ודוקא נפש-החיים אינה רשומה בחשבון — — —

דוקא בבאר-שבע, בירכתי-הנגב, (ברחוב "אברהם אבינו"! יושב אחד מחכמי-היהודים, ובצר לי אליו אני נוסע. הוא יפה לבריאותי. הוא משפיע עלי לטובה. הוא מבין לרעי. ועתים קשה היציאה מבאר-שבע: קשיית-חבורה, למצוא

מחורש לחורש

פני סין העממית לאן?

מותו של מאו טסה-טונג עשה רושם רב בעולם, אף על פי שהכל ידעו שקרוב קיצו ואף על פי שלמעשה כבר לא החזיק במושכות השלטון. אבל זה כוחו של דיקטטור גדול ושל אישיות גדולה כמו טסה-טונג, שכל עוד היה בחיים — לא רק הנשולטים אלא גם השולטים חיו בצילו ופעלו מכוחו. מדרכם של דיקטטורים שאינם מגדלים ירשי-עצר ואינם מחנכים צעירים מהם לשלטון ב„בי”ס לדיקטטורים”. לא זו בלבד שהם קנאים וחוששים לקיפוח זכויותיהם הבלתי מעורעות ושלטונם הבלתי-מוגבל אלא שהם שוכחים את יום-המיתה ודוחקים אותו לפינה נידחת בתת-הכרתם. חזיון זה מצאנו אצל סטאלין וכן גם אצל מאו, עם כל הבדלי האופי והאישיות והתכונות של השניים.

אפשר לכתוב מסה מקפת על שני הדיקטטורים הללו, להשוות השוואות ולהבליט הבדלים שביניהם, אבל גם למצוא צדדים משותפים שבהם, מעצם היותם עריצים עפ”י אופיים וטבעם, שניהם טענו שהם מארכסיסטים-לניניסטים מושבעים ושניהם לא אימתו טענתם הלכה למעשה. כל אחד מהם הלך בדרך משלו ורק שילם מס-שפתיים והסתמך על קודמיו, תוך כדי שימוש בצייטנות מספרי אבות הסוציאליזם המארכסיסטי ומתוך גאומיהם.

אולם צד שווה אחד יש להדגיש בשניהם: ככל רודן הדבק בשלטון ידעו לא לתת למקורביהם וליריביהם כאחד להגיע לעמדת כוח מכרעת ולתפיסת השלטון. הם סיכסכו קבוצות מנהיגים זה בזה, וכך הרחיקו אותם מכסאותיהם והעלו במקומם משרתים ועוזרים עושי רצונם. הגדיל לעשות מאו טסה-טונג ב„מהפכה התרבותית” שלו שסיכנה את שלימות המשטר הסיני כולו. גם סטאלין וגם מאו עשו מישגות גדולים בשלטון ובניהול המלחמות; סטאלין המית מיליונים ברעב בשל הנהגת שיטת הקולקטיביזציה במדינה, וכן לא האמין שהיטלר יפתח במלחמה נגדו ושילם בדם יקר. מאו הנהיג את „הונויקה הגדולה קדימה”, שנתגלתה ככשלון גדול. אך לשניהם היו גם הישגים מרשימים, והעיקר — הם השכילו להחזיק ברסן השלטון ולהתגבר על קשיים עצומים מיום עלייתם לשלטון ועד יום מותם.

השאלה המרכזית בשעה זו היא כמובן: לאן פני סין העממית מועדות? ובענין זה אין דעה אחידה אצל הסינולוגים כלל ועיקר. זה מוכיח לא רק שפני העתיד עטופים תעלומה אלא גם שאנו יודעים מעט מאוד על המתרחש בסין ועל האישים השולטים בה כעת. יש המדברים על אפשרות של „מהפכת חצר” ועל התגוששות אפשרית בין ראשי השלטון. אבל גם אלה אין להם על מה שיסמוכו.

יפה אמר ד”ר קיסינג’ר בעניין חזוי העתידות בסין: „כשמת מנהיג גדול במדינה — אפילו ירשי מקומו אינם יודעים כיצד יתפתחו העניינים... במקרה מאו — הרי קרוב לוודאי שבזמן הראשון תשרור „הנהגה קולקטיבית” ולא יתבלט יתר על המידה אדם אחד. אילו צ’ו אן-לי היה חי — אפשר שפני העניינים היו קצת אחרת. אבל צ’ו הקדים את מאו ומת ביאגואר שעבר, וכך עבר השלטון לידי „הצעירים יותר”, שאף הם אינם צעירים כל כך.

אותנו ואת העולם המערבי כולו מעניינת בעיקר השאלה: האם תמשיך סין העממית במדיניות ההתקרבות לארצות הברית? דומה שהתשובה לכך צריכה להיות חיובית מכיוון, שהסינים מוסיפים לראות בברה”מ את האויב הראשי ואת השכן הרע, והם סבורים, כי רוסיה מסוגלת לפתוח במלחמה, כדי להכתיב לסיין את רצונה. אמנם, סין העממית היא כבר עכשיו מדינה אטומית אבל הדיס-פרופורציה בין הכוחות האטומיים של רוסיה ושל סין עדיין היא עצומה, כמובן. מאידך גיסא, אין הרוסים חולמים על כיבוש סין או על הדברתם של 800 מיליוני סינים. גאוותם העצמית של הסינים תמנע מהם להיות ראשונים לבקש התקרבות

למוסקבה. הרוסים מצידם משוכנעים שעם מותו של מאו הלך לעולמו האנטי-סובייטי הגדול והנמרץ ביותר בסין. לכן מתקבל על הדעת, שהרוסים הם שיעשו בסיון ראשון לשנות את הקו כלפי פקינג ולנסות לדבר אל הסינים בלשון של פיוסין. שאלה גדולה היא, אם מתוך כך ישתנה המצב מיד ותשתרר איירה של אמון בין שתי המעצמות הגדולות. לפיכך יש להניח, שאם אמריקה לא תעשה מישגה חמור בהתנהגותה כלפי סין — ואין מישגה כזה נראה באופק — לא יוחלשו קשרי הידידות בין ארצות הברית וסין העממית. בשטח העדר היחסים הדיפלומטיים בין סין העממית וישראל — לא יחולו כנראה שינויים בעתיד הקרוב, ומבחינה זו לא חולל מותו של מאו שינוי כלשהו, אלא אם כן היו חלים שינויים יסודיים במשטר ובאוריגנטציה הסיניים — דבר שאין לצפות לו כעת.

הסכם-סיני ומלחמת לבנון

בימים אלה מלאה שנה להסכם סיני שנחתם בין ישראל ומצרים. המו"מ היה כידוע ממושך ונוקשה והמעצורים היו מרובים. במאוס 1975 גברו הקשיים והופסק המו"מ בעטייה של עמדת מצרים וד"ר קיסינג'ר חזר מאוכזב וממורמר לואשינגטון אך בספטמבר הגיעו סו"ס לידי הבנה וההסכם נחתם. בשעתו היו חששות, שהסכם זה הוא מלכודת מצרית שטמן סאדאת לישראל, ושסאדאת שואף רק להרוויח זמן ולחדש את המערכה הצבאית נגד ישראל. גם אם כיום אין ערובה ביחס לכוונותיו ומגמתיו הסופיות של סאדאת, הרי, בדרך כלל, שמר על רוב סעיפי ההסכם (13 אגרות ישראליות עברו בתעלת סואץ), והצד השלילי הבולט ביותר בהתנהגותו של סאדאת היא, שלא הפטיק את התעמולה האנטי-ישראלית הרשמית בכלי התקשורת ולא חדל מלהתחרות עם אסאד על כתר ה"פטריוטיזם הערבי הטהור". כך, למשל, נעשה סאדאת פטרון לאש"ף בלבנון, ואף החל לשלוח נשק ללוחמים המוסלמים ולטרוריסטים גם. אך הוא עשה זאת, כמובן, בעיקר, כדי להרגיז את אסאד וכדי להצר את צעדי הצבא הסורי בלבנון. כן היו במשך השנה כמה הפרות של הסכם סיני מצד מצרים.

בכל אופן ניתן לקבוע כעת, כי הסכם-סיני שירת את המטרות שלשמן נחתם, מבחינת ישראל, וכי הושג ייצוב מסוים בין ישראל ומצרים, היכולה להתרכז בפעולות שיקום ובנייה לכשתרצה בכך. אמנם, זהו רק צעד ראשון בדרך להסדר ולשלום במזרח התיכון, אבל יש לברך עליו בהחלט.

המלחמה שנתלקחה בלבנון הפרידה בין מצרים וסוריה ויש כיום, תכנים משותפים" שבהם מעונינות ישראל וסוריה, כגון, למשל: מניעת נצחון של אש"ף בלבנון וסיוע, עקיף או ישיר, לנוצרים בסוריה, שמירת השקט בגבול הלבנון וישראל, ומניעת שיבת המחבלים ל"פאתח-לאנד" בדרום הלבנון, ועוד. יתר על כן, גם סוריה, כמו ישראל, אינה מעוניינת בנוכחות סובייטית גדולה במזרח התיכון, ואינה מצייתת למוסקבה התובעת ממנה להוציא צבאה מלבנון. הרוסים איימו בהפסקת משלוחי נשק לסוריה ואף קיימו מקצת מאימיהם. אך זה לא פעל ולא השפיע על אסאד לשנות מדיניותו.

"טיים"-מגזין ועיתונים אחרים פירסמו ידיעות על סיוע ישראלי רב בנשק ובציוד לנוצרים בלבנון ועל ביקורים חשאיים של מנהיגים מישראל (כמו שר הבטחון שמעון פרס) אצלם. אין אישור לכך ממקורות ישראליים. אך שלא יתגלגלו פני הדברים — ישראל נהגה בחכמה כשלא התערבה במלחמה בלבנון התערבות צבאית אלא ניסתה להשפיע בדרכים אחרות, וביניהן גם — הסגר ימי לאורך חופי הלבנון שמנע גישתן של אגרות נשק, שנשלחו לאש"ף ולשמאל המוסלמי בלבנון.

במלחמה בלבנון נהרגו עד כה 40 אלף איש, זהו יותר ממספר הערבים שנהרגו ב-29 שנות מלחמה נגד ישראל. יתר על כן, בקרבות בלבנון נחל אש"ף תבוסות קשות — ביחוד בקרב על תל-אל-זעתר — ויש משווים תבוסות אלה לתבוסת אנשי "ספטמבר השחור" בירדן, בספטמבר, 1970.

קאדאפי כראש המרד הבינלאומי

מלחמת הלבנון והטיפות המטוסים ע"י הטרוריסטים בתקופה האחרונה הבליטו את תפקידו של הדיקטאטור הלובי קדאפי בארגון המרד, במשלוח נשק לאש"ף בלבנון ובשאר הפעולות המכוונות לא רק נגד ישראל והמערב אלא גם נגד מצרים, והנשיא סאדאת שנוא-נפשו. כידוע אירגן קדאפי מעשי חבלה

ונסיונות לרצוח את סאדאת. הדברים הגיעו עד כדי כך, שסאדאת שלח 30 אלף חיילים לגבול מצרים-לוב, להזהיר את הלובים שהם משחקים באש. מיד נרתע קדאפי ואמר שהלוביים "לא יילחמו באחיהם המצרים", ואף הציע פגישה-פיוס עם סאדאת. אלא שהשליט המצרים אינו מאמין בפיוסים ובהסכמים עם קאדאפי. הוא לא שכח עדיין את הברית שכרת עמו לפני שנים אחדות להקים "פדרציה מצרית-לובית", והוא זוכר מה יצא מן הברית הזאת. לכן יש להניח, כי קרע זה יתרחב ויילך כל עוד קאדאפי מחזיק ברסן השלטון בלוב, ואין סימנים לכך, שמישהו מעזריו יאזור כוח לעזור ללובים להיפטר ממנו.

אין גם סימן לכך, שקאדאפי ישנה דרכו המדינית, שהיא תערובת מיוחדת במינה של פאנאיסמלמיוס קנאי ושאיפה לרשת כסאו של נאצר המנהיג כל הערבים. בזכות הנפט הרב שהוא מוכר בדולרים, טבין ותקילין, לארצות הברית בעיקר, נעשה קדאפי גורם בינלאומי חשוב ואפילו מסוכן, אדם זה, שלא בוש להכריז בפומבי בועידת קולומבו: "הטרוריסט הוא הדת שלי!", ושסאדאת מעיד עליו זה שנים אחדות שהוא פשוט "מטורף" ("מאג'נון" בערבית) שולט בלוב שלטון בלי מצרים ומארגן כמעט את כל חטיפות המטוסים של כנופיות הטרור-ריסטים למיניהן, נתן כסף גשק וציוד ו"סיוע דיפלומטי" למרצחים ורואה את ארצו כ"חבר נאמן" בארגון האו"ם.

עכשיו הגיעו הדברים לידי כך, ששגריר לוב באו"ם הוא שנועד להיות יו"ר מועצת הבטחון בספטמבר. כל זה קורה באין מפריע, פרט למחאתו הנמרצת של שגריר ישראל באו"ם, ולאור השמש, אעפ"י שזה בניגוד גמור למגילת האו"ם ולמטרה העיקרית, שלשמה נועד ארגון זה. כל זה קורה אחרי מעשה הגבורה של צה"ל ב"אנטבה" ולאחר שצה"ל "חסך" לדיקטטור הלובי 15 מיליון דולר, שהבטיח לאידי-אמין הדיקטטור האוגנדי, אם מעשה-החטיפה יצליח. אידי-אמין שהוא מטורף ערמומי ואכזר מסוג אחר, שלח מיד לאחר-כך "חשבון נזקים" לישראל וקבע מועד של 7 ימים לסילוק החוב, והוא לא כלל בחשבון הנזקים את מניעת הריווח-התשלום שלא קיבל מקאדאפי. אך בין כך ובין כך לא זכה לקבל תשובה מירושלים. ואל יתפלא המתפלא לכל אלה — זהו העולם שבו אנו חיים. י. מישאל

הביתה מבית-החולים / סוף מעמוד 337

מקום במונית. והסדרן, אשר על סידרי-התנועה, אשר ברצותו יעכב אדם לכמה שעות וברצותו ישלחנו בהקדם לירושלים, מכונה בפי: "מאור-בעלי-עגלה", כי הוא מאיר עיניהם, על פיו יסעו ויסיעו...

ואף על פי כן: הוא מזין נוסעים משם לכאן, ואינו מעלה ואינו מוריד אותם. סדרי-הזמנים של כל אחד לא בו תלוי. ממש כמבקרים העושים "חשבון" עולמם של סופרים והם יודעים, לפי החשבון, מי קודם ומי אחר כך, ואף על פי כן: לא זה הוא לוח-הזמנים של חייה-הנפש, חיישעה או איי-עולם בספר-החיים שלה ספרות העברית. זו לא תאהב כלל לשון-חשבון. המצטיינים ב"חשבון" נחשלים בסגנון ונכשלים בספרות — — —

היום אני נשלח הביתה, אחר כך, ולפי שעה אני תועה-לבב. ופתאום אפתעה חדשה לבוקר זה: א. חברי בא לבקר ולהפרד: למילואים הוא יוצא, לחודש וחצי. אני נופל על צואריו ומנסקו: היום לא חכיתי לך. אבל אחכה לך. וכלום אפשר לאמור: לך לשלום? מי יודע: ההולך איש-מילואים לשלום או למלחמה? אלא: לך אשר תלך, ובלבד שיהא בואך לשלום בבית, ובבואך יחייך נא התינוק ויצהל לקראתך ופשט אליך את ידיו וברגליו יכרכר ויפוז: אבא! כי יכירך: אבא! ואשתך היפה אל תכיר את המסתננים אשר יסתננו אליך: קמטים בפנים ושערות לבנות בשער הראש — — —

היום אני יוצא. עתה, כי פתאום בא יוש, במדיו, והוא מאצילי-צה"ל. אילו טשרניחובסקי כותב היום, "בזכות מי העולם קיים?" היה כותב: "בזכות יוש", וכי בא מפתיע — עתה אלך הביתה. וכהרף-עין אני מוכן, ואני הולך לשנות מקום: בבית אישכב. עוד לא אדע: מתי אעמוד על רגלי — — —
 כל ימי בארץ אני גלבט ולא אדע: איך ומתי אעמוד על רגלי שלי?
 עתה זאת אדע: על משכבי שלי אשכב...

על התדמית הגרמנית ה"מסולפת"

(כשולי שני מאמרים)

מאת אלחנן אינדלמן

פיטר גיי, פרופסור להיסטוריה באוניברסיטת ייל ומחברם של ספרים על גרמניה, פירסם ב"ניו-יורק טיימס" (גליונות ה-3 וה-4 באוגוסט, ש. ז.) שני מאמרים בשם הכולל "בחושבנו על הגרמנים", בהם הוא קובל על העולם המשווה (שין פתוחה) לגרמנים תדמית מסולפת, כביכול. הגרמני מתואר כמפלצת, "כנבל-של-קולנוע, קצב סאדיסטי תורעמני בכפפות לבנות, או כקפדן ממושקף, מוכתם בדם".

הפרופסור מודה שגרמניה חטאה במאה הנוכחית פעמיים כלפי הציוויליזציה, אבל לנוכח הסכנה הצפויה למערב עלינו לשפר את יחסנו כלפי גרמניה, המשמשת "גורם כלכלי, מדיני ותרבותי מיצב בקהילה המערבית הרופפת. בעוד שארצות-הברית פורשת מתפקידה כשוטר-העולם, ברית-המועצות ממשיכה ב"תוקפנותה הרפובליקה הגרמנית הדמוקרטית" הטוטליטרית מוסיפה להתחפר בביצורה".

הפרופסור-הסניגור מתפלמס עם האומרים שגרמניה לא גילתה חרטה מספיקה על מעשי-הנבלה שלה בעבר, ש"אינה מסוגלת להתאבל" ולתקן את אשר עיוותה. לדעתו כבר חזרו הגרמנים המערביים בתשובה. הם נמנים עם תומכיה הנאמנים ביותר של ישראל, הכירו הכרה מספיקה באחריותם למעשי-האכזריות שנעשו עלי-ידי אחיהם ואף פיצו את אלה שנתמזל מזלם וניצלו מדינו של "הפתרון הסופי".

שומו, שמיים! כיצד יכול אדם ב"רדעת, איש-מדע, היסטוריון, לפסוק הלכה שדמי השילומים, ששקלה ממשלת גרמניה המערבית על ידי ישראל ועל ידי ניצולי השואה, יש בהם כדי להמתיק את הדין ולהצדיק שיפור התדמית של מפלצת העמים? הלא מיכסת השילומים אינה מהווה אלא חלק מיוצר מהוון-התועפות ששדרו הנאצים מקרבנותיהם היהודים. וששת מיליוני הנפשות עצמן — היש להן תמורה בכל הון שבעולם והיש כפרה כלשהי להשמדתן בכל התנאים שהם?

בעל המאמרים אף מרחיק לכת: בהסתמכו על נתונים סטטיסטיים שאינו מציין את מקורם הוא מנסה להוכיח שלא כל העם הגרמני חטא, שהרי נמצאו בקרב "חסידים" שהצילו יהודים מלוע החיה הנאצית. וכן הוא הולך ומונה: בשנות המלחמה היו בברלין 5,000 יהודים מתחבאים או בעלי תעודות-זהות מפוברקות של "אריים" ו-1,400 מהם ניצלו ממות. לולא עמדו להם בחרוף נפשם ידידיהם הגרמנים אמיצי-הלב ורבי-התושיה, היו נורים ללא ספק.

הפרופסור הנכבד אינו מפרט כמה מן המצילים היו קשורים בקשרי חיתון עם ניצוליהם, אף אינו מזכיר את העובדה הבוטה שלעומת המספר הזעום של גרמנים רחמנים גדול היה לאין שיעור מחנת הגרמנים ששיתפו פעולה בלב ונפש עם המנגנון הנאצי, שבלעדיהם לא היה "הפתרון הסופי" מתבצע במלואו.

פרופ. גיי אינו גורס עירוב תחומים בין העבר וההווה. הוא פוסל את ההמשכיות כיסוד מוסד בחיי האומה, שלפי דבריו חטאה במאה הנוכחית פעמיים בתוקפנות כלפי הציוויליזציה. מי הוא לידנו ייתקע שהפרשע המיוער לא יחזור לסדרו?

הפרופסור טועה ומטעה בדרישתו לשיפור התדמית הגרמנית בדעת-הקהל העולמית. התדמית הגרמנית לא סולפה ואינה טעונה תיקון. דברי הפרופסור אינם אלא אחיות-עיניים ורמאות. הפוליטיזציה — גימוק הבדלנות האמריקנית, כביכול, הסכנה הסובייטית — לא תסמא את עיני העולם מראות את המפלצת הגרמנית בת-הדורות, העלולה להתעורר באחד הימים וליהפך שוב לרועץ לאנושות.

(הסוף מעבר לדף)

למינויו של ד"ר נחום לאם כנשיא אוניברסיטה

והיהדות. הוא היה מייסדו ועורכו ה־ראשון של הרבעון *Tradition* והעורך הראשון של הספרייה לחוק ומוסר יהודי (בהוצאת הספרים "כתב"). ד"ר לאם הוא מודע לתרבות וליצירה העברית וטיפח קשרים עם מוסדות ומפעלי דת, השכלה ותרבות במדינת ישראל.

תפקידו של ד"ר לאם כנשיא השלישי של ישיבה אוניברסיטה, תפקיד קשה ורב־אחריות, לאחר תקופת התפתחות והתפשטות מתמדת, הוא ביצורו של המוסד מבפנים וגיוס האמצעים למימון תכניותיו ומפעליו המסועפים. כחניך המוסד וכתלמידו של הנשיא מלפניו, ד"ר שמואל בלקין ז"ל, ודאי ימשיך במסורת של קודמיו, שהתבססה על מציגה ותיאום של תורה ומדע. שני הנשיאים שקדמו לו סללו למוסד מסילות חדשות בהתאם לדרישות הזמן וצרכי החיים היהודים באמריקה. סי־מנים לדבר, שד"ר לאם, המעורב עם הציבור היהודי וער להוויות החיים של בית ישראל בארצות־הברית, בתפוצות ובמדינת ישראל, יבקש אף הוא דרכים חדשות להגדיל ולהאדיר את השפעת המוסד הכא והתם.

מינויו של ד"ר לאם כנשיא ישיבה אוניברסיטה היא אתחלתא של תקופה חדשה למוסד. בהצלחת עבודתו תלוי במידה מסויימת עתיד איכותם וסגולתם של החיים הרוחניים־הדתיים של בית ישראל באמריקה.

ח. ל.

מינויו של החוקר והמחנך, הרב ד"ר נחום (נורמן) לאם, כנשיא ישיבה אוניברסיטה, מהווה נקודת־מיפנה ב־תולדות המוסד, שמילא תפקיד מכריע בחיים הרוחניים של ארצות־הברית בדורות האחרונים.

ד"ר לאם קיבל את רוב חינוכו ב־ישיבה אוניברסיטה ורכש בה רוב השכלתו היהודית והכללית. הוא נסמך לרבות בשנת 1951 על־ידי ראשי ישיבת ר' יצחק אלחנן והוכתר בתואר דוקטור לפילוסופיה על־ידי בית המדרש העליון למדעי היהדות על שם דוב רבל, מאז שנת 1953 נמנה על חבר המורים של המוסד ובעשר ה־שנים האחרונות שימש פרופיסור לפילוסופיה בבית־הספר על שם אירנה ויעקב מיכאל של ישיבה אוניברסיטה. כן גם היה פרופיסור־אורח במכללה העירונית.

ד"ר לאם מילא תפקידים חשובים בבית ישראל באמריקה במשך שנות כהונתו כרב לקח חלק פעיל בחיים הציבוריים — באיגוד הקהילות האור־טודוכסיות, מועצת הרבנים, איחוד המדענים הדתיים, קרן הנוער הציוני; שימש סגן־נשיא של מחנה "מורשה", נשיאו של הכינוס למען יהודי רוסיה הסובייטית וכן גם היה חבר הוועידה היועצת של איגוד הסטודנטים "יבנה" ועוד.

פעילותו הספרותית־המחקרית של ד"ר לאם אף היא בעלת כיוון "תכליתי" חינוכי על חוק ומשפט, החברה היהודית

תדמית של קצב, קצבה של האנושות, היא דוקא ההולמת ביותר את העם של האיכמנים, הבורמנים והמנגלים ושאר אשפי המרצחים למיניהם. התדמית הזאת טעונה הבלטה והוקעה מתמידה עד כדי שמש התראה לאנושות כולה לדורות ולדורי־דורות.

* * *

"ניו־יורק טיימס" מצא לנכון ללוות את מאמרו הראשון של פרופ. גיי בתצלום "אידילי" של משפחה גרמנית בת ארבע נפשות. האב הדור במדיצבא ועטור עיטורי גבורה (האם הוא נועד לשמש סמל השלום בעולם?...). התצלום בא, כביכול, ללמדנו על האופי המשפחתי השלומני של העם הגרמני... אף זוהי כסות־עיניים ורמאות.

ד"ר יוסף פ. שמרגשמיין — נשיא ההסתדרות הציונית בשלישית

מועמד לסינאטור במדינת ניו-יורק — דניאל פ. מוניאהאן. רב-אלוף אריאל שרון האשים בנאואו שאמריקה סיפקה לארצות ערב מאז מלחמת יום-הכיפורים נשק בשווי של 11 מיליון דולר ובאותו עת האיטה את משלוח נשק לישראל. כן גם ביקר את החינוך ה-עברי בא"י, שלא הצליח להחזיר בלב הנוער אהבה לעם, מורשתו ומולדתו. יוסף אלמוגי, יו"ר הסוכנות היהודית ציין את תפקידי התנועה הציונית בשדה העלייה וההתיישבות. אריה ל. דולצין ורבאי אלכסנדר שינולר השתתפו בסימפוזיון במסיבת „עונג שבת“ על היחסים בין מדינת ישראל והתפוצות. יו"ר הוועדה היה ברנארד מ. ריפקין, העסקן הציוני החרוץ ונשיא הגליל הציוני דמנהטן.

בחגיגה ה-79 של ההסתדרות הציונית באמריקה שהתקיימה בשבוע השני לספ-טמבר במלון וואלדורף-אסטוריה בניו-יורק, נבחר ד"ר יוסף פ. שמרגשמיין כנשיאה ב-פעם השלישית. בין ראשי ההסתדרות ה-אחרים נבחרו: ד"ר עמנואל ניומן — נשיא כבוד; א. י. גוביק, מפיטסבורג, פא. — יו"ר ועד הפועל; מילטון גולד מגניקונטאון, פא. — יו"ר ועד ההנהלה; יעקב (ג'ק) לפקוביץ — גובר; צבי (התלד) גרינוואלד — יו"ר ועד הכספים; לאיון אילוטוביץ' — מזכיר ארצי.

בחגיגה הופיעו המועמדים לסגני-נשיא בארצה"ב — הסינאטורים דול ומונייל; וה-

Maccabeem Restaurant

SERVING AND CATERING
MID-EAST AND JEWISH
STYLE CUISINE

גלצמ כשר

HOURS
SATURDAY after Sundown to 2 A.M.
FRIDAY 9 A.M. to 3 P.M.

Under Strict Kashruth Supervision of
MASHGICH TMIDY
On The Premises.

CATERING FOR ALL OCCASIONS

**MACCABEEM
RESTAURANT**
147 WEST 47 STREET, N.Y.C.

FOR RESERVATIONS
CALL 575 - 0226

זה עתה הופיע
קוים למורה
מאת נתנאל כהן ורפאל ירחי

גישה דינאמית חדשה בלימוד חגי ומועדי ישראל בכיתות מא' עד ח', בספר קוים למורה לסוכות ופסח נערך החומר בצורה המכוונת לדרגת כל כיתה וכיתה, כדי למנוע חזרה על אותו חומר מדי שנה בשנה. טבלות סיכום ומפתח שהוכנו במיוחד, מאפשרים למורה למצוא על נקלה את החומר הדרוש ללימוד הנושא הקשור בסוכות ובפסח. תוספות רבות-ערך הן לכל ספרייה שימושית של כל מחנך.

סוכות ופסח 501—02 # \$ 6.50
המחירים לכל ספר

סוכות 493—02 # \$ 4.50
פסח 485—02 # \$ 3.50
\$ 6.00 High Holy Days & Sukkot Melodies

**JEWISH EDUCATION PRESS
OF THE
BOARD OF JEWISH EDUCATION**
426 West 58th Street
New York, N. Y. 10019

— in a cavelike setting, the mood music of the **DAVID'S HARP ENSEMBLE** and the unique voice of the ever popular **SHLOMO HAVIV**

Enjoy the delectable delights of Mid Eastern specialties prepared as they should be

DAVID'S HARP — a world all to its own! Come in for a drink and you'll stay the night

**IDEAL FOR FAMILY SIMCHAS
GREAT FOR FUNDRAISERS**

group rates \$8.50 — \$15.00

**KOSHER — UNDER
RABBINICAL SUPERVISION**

for catering information call

"PARTYLINE" Weekdays — noon to 5 P.M.

(212) 242 - 0590

Sundays 3 P.M. to 7 P.M. and Weekday Evenings Call

982 - 0328

131 West 3rd Street
(Off Sixth Avenue) in Manhattan

SENIOR CITIZENS RESIDENTIAL HOTELS

FINDLAY HOUSE

ONE OF NEW YORK'S MOST POPULAR
NON-PROFIT RESIDENCE FOR THE ELDERLY
1175 FINDLAY AVENUE, BRONX, N.Y.

Enjoy the harvest years with hundreds of other New Yorkers. Where SECURITY and SERVICES add up to SATISFACTION. In a magnificent apartment that you furnish to your own taste:

THE SERVICE PACKAGE including:

- Kosher Meals at Noon and Evening
- Heavy Cleaning, Linen Changes
- 24 Hours Security Guard
- Nurse regularly on duty 9 a.m. to 5 p.m. and for emergencies at other hours

LEAVES TIME FOR ACTIVITIES, SUCH AS:

- Work Groups, Exercise Periods
- Dancing, Games, Films, Trips under the Supervision of a Recreation Director

Short waiting list for efficiency apartments. Beautiful 2-Room Apts. for couples. Approved by the New York City Department of Social Services. Admission on a non-sectarian basis. Just mail the form below for more information or telephone CY 3-1500 ext. 325

Findlay House, 1175 Findlay Avenue, Bronx, N.Y. 10456 — Tel. 293-1500 Ext. 325-326

Please send me further information about Findlay House—without obligation.

Name

Address

City State ZIP

(Findlay House is sponsored by the Daughters of Jacob Geriatric Center, a member of the Federation of Jewish Philanthropies of New York.)

GREETINGS & BEST WISHES FOR A HEALTHY & HAPPY NEW YEAR

From: **ABE LEBEWOHL**

SECOND AVENUE DELICATESSEN

156 — Second Avenue, New York Tel.: 677 - 0606

"FINEST IN KOSHER MEALS AND CATERING"

זה עתה חגיגה מישראל!

מבחר גדול של ספרים חדשים בעברית
מסופרים ישראלים מובהקים

וכיניהם:

דן בן-אמוץ, חנוך ברטוב,
אורי דן, שבת טבת,
עמוס עז, עמוס קולק,
משה שמיר ועוד

כמו-כן

ספרי בישול וספרי ילדים
בעברית ובאנגלית

Hebrew Publishing Company | בית
הוצאה העברי

BOOKSTORE Tel. 925-3700

79 Delancy Street, New York, N.Y. 10002

SENIOR CITIZENS RESIDENTIAL HOTELS

A Happy and Healthy New Year to All Our Friends!

לשנה טובה תכתבו ותחתמו!

SENIOR CITIZENS RESIDENTIAL HOTEL DIRECTORY

THE ATLANTIC — Personal Management of Mr. and Mrs. Schoenfeld and family. 3 Strictly Kosher Meals. All Comforts — Social Security and S.S.I. 127 E. Broadway, Long Beach, L.I. Tel. (516) GE 2-6300

CARMEL HOTEL — 327 West Beach, Long Beach, N.Y. Open all year — Special Diets — Kosher. (516) GE 1-1519. Mr. and Mrs. Friedman.

CROWN HOTEL — On the boardwalk. Your home away from home. 170 W. Broadway, Long Beach, N.Y. 516 889-8900. Dietary laws observed.

HOTEL LINCOLN — 405 East Broadway, Long Beach, L. I. 516 TU 9-7100 Strictly 1Kosher. Mr. and Mrs. Baruch.

HOME OF THE SAGES OF ISRAEL — An old age home for Religious Men. Strictly Kosher. Shomer Shabbos. elev. Doctor on Staff 24 hrs. 25 Willett St., N.Y.C. 673-8500.

NEW BRIGHTON — On Boardwalk, Long Beach, newly remodeled, beautiful rooms, personal care. 516 GE 1-0200.

PALACE — 275 E. Broadway, Long Beach, N. Y. Finest kosher meals. Special Diets. (516) GE 2-9000. Mr. and Mrs. Appel.

SCHARF MANOR OF QUEENS — Ideal for Retirement, Dietary Laws — 24 hr. supervision — 112-14 Corona Ave., Flushing, L.I. 699-4100

NEW YEAR GREETINGS FROM KING DAVID MANOR

- RETIREMENT LIVING
- TOP RATED FOR LAVISH CARE
- BRAND NEW \$3,000,000 Elegant Manor
- 100% FIREPROOF — Dedicated Staff of Retiree Specialists
- Gourmet KOSHER CUISINE (Special Diets)
- Own Temple On Premises
- Planned Day & Night Activities, Entertainment
- APPROVED BY THE DEPARTMENT OF SOCIAL SERVICE (allowances apply)
- Inspection Of Our Facilities
- Cordially Invited
- IMMEDIATE AND FUTURE OCCUPANCY

Write or Phone for Information and
Free Color Brochure

KING DAVID MANOR

80 West Broadway, Long Beach, N.Y.
Tel. (516) 889-1300 S. Sylvian, Pres.
ROBERT LICHTSHEIN MARTIN KLEIN

WEST END MANOR HOME FOR ADULTS A LUXURIOUS HOME FOR SENIOR CITIZENS!

We accept both private & SSI recipients, personal & special attention 24 hrs. daily. Ideal location—near all transportations, fireproof building, beautiful rooms, lounge, library, dining room, recreation room, etc. Three tasty meals daily & snacks, dietetic & other diets observed. Medical care, physician & emergency care on call.

All recreational activities!

Under Personal Supervision of
Mr. & Mrs. JENO ROSENBERG
330 West End Ave. N.Y., N.Y. 10023
(bet. 75th & 76th St. Tel. 362-6900)

PLEASE WRITE OR CALL FOR
FURTHER INFORMATION

**AMPAL
AMERICAN ISRAEL CORP.**

Wishes its Investors and Friends

שנה טובה ומבורכת

"A GOOD INVESTMENT FOR
YOURSELF AND FOR ISRAEL"

75 Rockefeller Plaza New York, N.Y. 10019

Tel: 586 - 3232

**TELMA
INSTANT SOUPS**
from **ISRAEL**

Individual servings with the old fashioned flavor. Hearty and nourishing.

SO RIGHT, SO GOOD FOR ALL YEAR.

Flavors brimming with goodness for today's mama.

MUSHROOM • VEGETABLE • ONION

Also in Cubes:
CONSOMME • MUSHROOM • VEGETABLE

At supermarkets, grocers, gourmet depts.

Sole Importer: Atalanta Sharon Imports Corp.
17 Varick Street, New York 10013

**SENIOR CITIZENS
HOTEL**

**ACTIVE
SENIOR ADULTS
ENJOY THE
CAREFREE
"FUN" LIFE AT
BADER'S**

You'll enjoy our traditional, elegant services conducted in our beautiful synagogue

Bader's residence is the perfect answer for the "young" older person who enjoys being active . . . who loves live shows, movies, bingo, cards, arts & crafts, conversations, parties. Just 35 minutes from N.Y.C. Bader's is run as a modern, first class hotel (still owned & operated by the Bader family) in a country setting—fully air conditioned, elevator, phone in every room, full time housekeeping, superb meals, snacks. Dietary laws, synagogue.

Ideal for Retirement

Bader's

Spring Valley, N.Y. 10977
NYC Direct Line (212) 562-7533,
or (914) 356-7700

Brochure on request. Apprd.
NYS Bd. of Social Welfare

**NEW YEAR
GREETINGS**

RATNER'S

Tel.: ORegon 4-9406-7

Office: OR 7-5588

Dairy Restaurant and
Bakery

Catering Facilities for
All Occasions

138 DELANCEY STREET
NEW YORK, N.Y. 10002

שנה טובה ומבורכת!
New Year Greetings From

IS READY TO SERVE YOU HERE, IN ISRAEL
AND THROUGHOUT THE WORLD
Offering Free Checking And Many Special Services Just For You

Midtown
579 FIFTH Ave. at 47th ST.
New York, N.Y. 10017
832 - 5040

Downtown
111 BROADWAY
New York, N.Y. 10006
832 - 5100

West Side
1412 BROADWAY at 39th ST.
New York, N.Y. 10018
832 - 5125

FOREST HILLS
104-70 QUEENS BLVD.
896 - 9200

HEWLETT, L.I.
(516) 569 - 5400

KENNEDY AIRPORT
EL-AL Terminal
656 - 4560

THE BANK YOU FEEL AT HOME IN
A MEMBER OF THE 8 BILLION-DOLLAR
BANK LEUMI GROUP

(Currency, Israel Bond
Redemptions and financial
Information for Travelers
to Israel)

שנת שלום וברכה

הגנו מברכים בברכת שלום ושנת גאולה את כל
חברינו ואת כל העברים בכל אתר ואתר העובדים
באמונה למען שפתנו עמנו וארצנו.

מרים וזאב אנרנוב

חיה מיאמי

לקרובינו וידידינו ולכל ישראל
שנה טובה ומבורכת

יעקב ופיגל קניגסברג

שנת ברכה והצלחה

יעקב ליפמאן

שנת שלום וברכה

מאחלות מאות הילדות

בבית היתומות הכללי בירושלים

לכל הידידים והתומכים ברחבי ארה"כ
עזרתכם בשעה גורלית זו חיונית וחשובה

שלהו תרומותיכם אל:

GENERAL ISRAEL
ORPHANS' HOME FOR GIRLS
132 Nassau St., New York, N.Y. 10038
Tel.: COrtland 7-7222

שנה טובה ומבורכת

לכל קרובינו וידידינו ולכל בית ישראל

משה שוואגער ומשפחתו

In Memory of An Unforgettable
Friend of "Bitzaron"
SOUTHFIELD MICH.
JACOB EPEL

קהילה משכ׳יתפילה

מברכת את הרב ד״ר ישראל י. קויס, את כל
חבריה ואת כל העברים בכתיבה וחתימה טובה,
בשנת חיים ושלום, ברכה והצלחה. בוסטון מאס.

HAPPY NEW YEAR

FARMFOOD RESTAURANTS
DISTINCTIVE DAIRY CATERERS

142 W. 49th St. N. Y. C. PL 7-4971

- Air Conditioned Dining Rooms. Open 7 days a week for Luncheon, Dinner, Supper and After Theatre (Sat. & Sun.)
- Beautiful Private Dining Rooms accommodating up to 250 persons for Showers, Luncheons, Dinner and After Theatre Supper or Snacks.

"AFTER 39 YEARS . . . THE MOST
TRUSTED AND RESPECTED NAME
IN OUR FIELD"

הושימו יד עזרה
לצדקות המאחדות בירושלים עיה"ק
המוסדות הכי גדולים העותיקים והידועים
בעולם

התקציב שלהם עולה למיליון דולר לשנה
ברכת שנה טובה ומאושרת,
שנת חיים ושלוש!

**UNITED CHARITY INSTITUTIONS
OF JERUSALEM**

1141 Broadway N. Y. C. 10001

ברכת שנה טובה לכל לקוחותינו!

From
KOSHER DESSERTS INC.

Manufacturers of
KOJEL

Greetings from
A FRIEND of
Dr. M. E. Chernowitz

ISRAEL

Burials and American Disinterments

שְׁלֵמָה שְׂאוֹרְוֹת

announces that RIVERSIDE continues to be the only licensed
funeral director in the U.S. able to effect

Transfer to Israel within the same day

Har Hazeitim

Har Hamenuchot

And all Cemeteries in Israel

RIVERSIDE also is available as the

Sole agent for Sanhadrea Cemetery

RIVERSIDE only can offer this service:

Enroute to Israel within the same day

- Strict adherence to Halacha and Minhagim.
- Arrangements made during lifetime with no obligation.
- Chapel secured in any community.

RIVERSIDE

Memorial Chapel, Inc./Funeral Directors

MANHATTAN: 180 West 76th Street (at Amsterdam Avenue)/EN 2-6600

BROOKLYN: 310 Coney Island Avenue (Ocean Parkway
at Prospect Park)/UL 4-2000

BRONX: 1963 Grand Concourse (at 179th Street)/LU 3-6300

FAR ROCKAWAY: 1250 Central Avenue/FA 7-7100

And Westchester Riverside Memorial Chapel, Inc.:

21 West Broad Street, Mt. Vernon/(914) MO 4-6800

Chapels in Miami, Miami Beach and Hollywood, Florida.

Solomon Shoulson/Andrew Fier

NEW YEAR GREETINGS FROM

Dr. Harry F. Wechsler
New York

BETH-EL SYNAGOGUE
Omaha, Nebraska

OLUM'S OF BINGHAMTON

NEW YEAR GREETINGS FROM

FIRST NATIONAL BANK

MOORE & SON
Nashville

KENIN & POSNER, B'klyn.

NEW YEAR GREETINGS FROM

STEINBERG & DUBIN
N.Y.C.

EVANGELINE FUNERAL
HOME

LINCOLN FOODS
Lawrence, Mass

BNAI ZION

136 EAST 39th STREET

TeL 725-1211

NEW YORK, N.Y. 10016

The American Fraternal Zionist Organization

Extends Best Wishes To All

For A Happy And Healthy New Year

Dr. Harris J. Levine
Chairman, B.Z.F. Board

Mel Parness
National Secretary

Rabbi William Berkowitz
National President

Herman Z. Quittman
Exec. Vice-Pres.

Published Monthly by Bitzaron, Inc. (Hebrew Literary Foundation), 1141 Broadway, New York, N.Y. 10001 (except January-February, April-May, October-November, when published Bi-Monthly, and March, July and August when not published). Dr. Maurice E. Chernowitz, Executive Editor; Prof. Hayim Leaf, Editor; Dr. Gabriel Preil, Special Editor. Subscription, payable in advance, \$9.00 per year; foreign \$10.00. To members of the Armed Forces half-rate. Second class postage paid at New York, N.Y. All rights reserved. Opinions expressed in articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily reflect those of the editors and publishers. Subscriptions automatically renewed unless we are notified otherwise.

שנה טובה לכל ידידינו

**MEE-VA-MEE
GLATTKOSHER
RESTAURANT**

124 W. 47th STREET
New York, N.Y. 10036

FINE ISRAELI & AMERICAN CUISINE

ALL FOODS DELIVERED
CATERING FOR ALL OCCASIONS

Personally Supervised by
YAKIR MASUD LEVI

OPEN SUNDAYS
AFTER ROSH HASHANA
OPEN SATURDAY NITES

Tel.: 354 - 3074 221 - 9169

שנה טובה ומבורכת
**FOR THE NEW YEAR
STRENGTHEN
ISRAEL
BUY ISRAEL BONDS**

You can buy Israel
Bonds and get a
prospectus at

**STATE OF
ISRAEL BONDS**

215 Park Ave. South
New York, N. Y. 10003
Tel.: OR 7-9650

שנה טובה ומבורכת

**You always
have a fresh
reason
for buying
Breakstone's**

**COTTAGE CHEESE
FARMER CHEESE
POT CHEESE
SOUR CREAM
CREAM CHEESE
TEMP-TEE · BUTTER**
Kosher, of course... for now, and all year!

B
Breakstone

ישיבת
בית המדרש לתורה
סקוקי, איל.

מברכת את הר"מים, המורים והתלמידים
שבכל מחלקות המכון, את הרבנים חניכיה,
המשרתים בקודש בכל אתר ואתר, הדירקט
טורים, הפקידים ואגודות העזרה וכל
המנדבים בכל ערי המדינה, את כל הרבנים
בשיקגו ובכל קהילות ישראל ואת כלל
ישראל בכל ארצות העולם ובמדינת ישראל

בשנת חיים, בריאות ואושר

יה"ר ששנת תשל"ז הבאה עלינו לטובה תהא
שנת שלום ושלוח ונוכח להרמת קרן התורה
ובגאולת עמנו בחומר וברוח

הרב ש. סמויט ד"ר יוסף כאב"ד

בשם ההנהלה

See Europe on your way to Tel Aviv.

Israel is a long way off so it makes sense to make a stop on your way to Tel Aviv. And there's no better place to stop than in the heart of Europe—Frankfurt, Germany. You can rest, relax, shop, do a little business or rent a car and do some sightseeing in Europe's most beautiful scenery: the Rhine Valley, the Black Forest, the majestic Alps.

Lufthansa's fast comfortable jets leave from New York, Boston, Philadelphia, Chicago, Los Angeles and Anchorage. If you prefer kosher meals, please order them when you make your reservation. Call your travel agent or Lufthansa German Airlines.

Lufthansa
German Airlines

680 Fifth Avenue, 52 Broadway,
New York, N.Y. 10019—Tel.: (212) 357-8400

שנה טובה לכל ידידנו!

A HAPPY AND HEALTHY NEW YEAR TO ALL OUR FRIENDS

**you are invited to
Share A Simcha
with SABRA EAST**

★ first class ISRAELI revue ★

★ featuring Israel's top names ★

★ And succulent middle eastern cuisine ★

All You Have To Do Is Give Us A Reason

Whether it be a Bar Mitzvah, Wedding, Anniversary, Synagogue or Temple affair, lodge gathering, engagement party, farewell party, hello party, graduation, birthday, Sweet Sixteen ...

For catering information call "Partyline" :

Weekdays Noon — 6 P.M. 242-0590

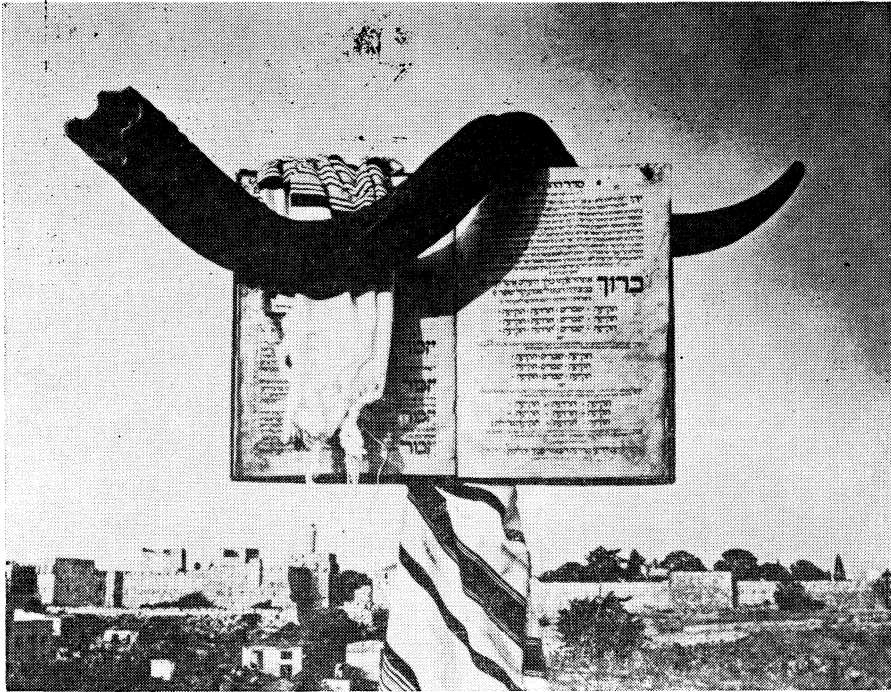
Weekdays Evenings and Sundays

3 P.M. to 7 P.M. 661-1450

FREE PARKING

SABRA EAST נשך

232 East 43rd St. New York City

**SOUND
THE GREAT SHOEAR
FOR FREEDOM**

תקע בשופר גדול לחרותנו

We Are One

UNITED JEWISH APPEAL — NATIONAL OFFICE

1290 Avenue of the Americas, New York, N.Y. 10019 — Tel.: PL 7-1500

SIROKO

Supper Club

Between Madison and Park Avenues
29 East 29th Street, New York, N. Y. 10016
Tel. 212 683-9409 or 684-9013

American Express Accepted

Cocktail Hour 4:30-7:00 — Dinner 7:00 until closing

FEATURING INTERNATIONALLY FAMOUS

ARIS SAN and His Group

Also DANNY PITSHON & THE METRONOMES

FLOOR SHOW FROM ISRAEL AND GREECE

2 Shows Every Night Except Monday — Starting 8 P.M. until 3 A.M.

Every Sunday from 5 to 7 P.M. — *Superb Food — Moderate Prices*

MAKE YOUR RESERVATIONS FOR ALL YOUR

SIMCHES • WEDDINGS • ENGAGEMENTS • BAR-MITZVAS

SWEET SIXTEENS • THANKSGIVING • AS WELL AS ALL FESTIVITIES

AND ORGANIZATION FUNCTIONS

